

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİNDE
KADIN OLGUSU**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hayrunnisa ÜNSAL

**Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler**

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ

HAZİRAN – 2019

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİNDE
KADIN OLGUSU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hayrunnisa ÜNSAL

Enstitü Anabilim Dalı : Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Enstitü Bilim Dalı : Siyaset ve Sosyal Bilimler

“Bu tez/..../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç.Dr. Zeynel Abırdan Kulu	-Başarılı-	
Doç.Dr. İrfan Haslak	-Başarılı-	
Dr. Öğr. Üy. Yalçın Köseoğlu	-Başarısız-	

SAKARYA
ÜNİVERSİTESİ

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU

Sayfa : 1/1

Öğrencinin

Adı Soyadı	:	HAYRUNNİSA ÜNSAL
Öğrenci Numarası	:	146003005
Enstitü Anabilim Dalı	:	SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ
Enstitü Bilim Dalı	:	SİYASET VE SOSYAL BİLİMLER
Programı	:	☒ YÜKSEK LİSANS ☐ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİNDE KADIN OLGUSU
Benzerlik Oranı	:	%11

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere sbe.tezler@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.

Bilgilerinize arz ederim.

...../...../20.....
Öğrenci İmza

Uygundur

Danışman
Unvanı / Adı-Soyadı: Doç.Dr. Zeynel Abidin Kılıç

Tarih:

İmza:

KABUL EDİLMİŞTİR

REDDEDİLMİŞTİR

EYK Tarih ve No:

Enstitü Birim Sorumlusu Onayı

ÖNSÖZ

Fatma Aliye Hanım Batı'nın Osmanlı ve İslam konusundaki söylemlerini cevaplamayı hedeflemiş, Batı tarafından Oryantalist etkiyle çok eleştirilen İslam'da çok eşlilik, kadını dövme, miras, şahitlik, mülkiyet ve boşanma gibi kadın odaklı konuları esas alan eserler vermiştir. İslami ve geleneksel çizgide kadın haklarını savunması bakımından öncü isimlerden olmuştur. Fatma Aliye Hanım değişim ve dönüşümün milli ve İslami değerleri esas alan ve onlarla çelişmeyen bir yapıda olmasını savunmuştur. Bir kadın olarak kadın dünyasının sorunlarını aktarmak, okuyucusunu bilgilendirmek, aydınlatmak daha açık bir ifadeyle yönlendirmek istemiştir. Bu çalışma Fatma Aliye Hanım'ın bu amaç doğrultusunda yaptığı çalışmalarını bir arada sunması bakımından önemli görülmüş ve çalışmanın literatürümüze katkı sağlayacağı düşünülmüştür.

Eğitim hayatım boyunca maddi ve manevi desteklerini bir an olsun eksiltmeyen, her zaman daha başarılı olabilmem için bütün şartları sağlayan, bana olan inançlarını her an hissettiren aileme çok teşekkür ediyorum.

Yüksek lisans ders döneminde düşünsel planda bende açtıkları ufuktan ve alanıma dair bana kattıkları birikimden tezin sonuçlandırılmasına kadar paylaştığı bilgileriyle yol gösteren, yakın ilgisini ve desteğini her zaman hissettiren sevgili danışman hocam Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ' a teşekkürü bir borç bilirim.

Tez yazım sürecinde ve sonuçlandırılmasında ümitsizliğe kapıldığım, yorulduğum anlarda bana olan inancını her daim hissettiren ve desteğiyle yanımda olan, beni cesaretlendiren sevgili eşim Burak ÜNSAL' a sonsuz teşekkür ediyorum.

Özellikle akademik kariyer yapmam hususunda beni yönlendiren ve cesaretlendiren, kendi ayaklarım üzerinde durmam için tüm imkânlarını bana sunan babam Eyüp KURT'a tezimi armağan ediyorum.

Hayrunnisa ÜNSAL

14.06.2019

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: MODERNLEŞME VE EDEBİYAT KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ	5
1.1. Modernleşme Kavramı	5
1.1.1. Avrupa ve Modernleşme.....	6
1.1.2. Osmanlı ve Modernleşme	8
1.2. Sosyal Değişim ve Edebiyat.....	16
1.2.1. Değişen Süreçlerde Yazın.....	17
1.2.2. Osmanlı Modernleşmesinde Edebiyatın Rolü	19
İKİNCİ BÖLÜM: FATMA ALİYE HANIM'IN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEMİN ZİHNİYETİ	27
2.1. Fatma Aliye Hanım'ın Hayatı	27
2.2. Bulunduğu Dönem Osmanlı Zihniyeti	33
2.2.1. Eğitime Bakış.....	35
2.2.2. Kamusal Alana Bakış.....	38
2.2.3. Kılık Kıyafet ve Örtünme	42
2.2.4. Eş Seçimi / Evlilik	45
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİ VE ESERLERİNDE İŞLEDİĞİ KONULAR	49
3.1. Fatma Aliye Hanım'ın Eserleri	49
3.1.1. Romanları.....	49
3.1.1.1. Hayal ve Hakikat.....	49
3.1.1.2. Muhadarat	49
3.1.1.3. Udi.....	50
3.1.1.4. Refet	50
3.1.1.5. Enin	50
3.1.2. Hatıra, İnceleme ve Mektupları.....	50
3.1.2.1. Nisvan-ı İslam	50
3.1.2.2. Levâiyih-i Hayat.....	50
3.1.2.3. Taaddüd-i Zevcat'a Zeyl.....	51
3.1.2.4. Tedkik-i Ecsam	51
3.1.2.5. Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı	51
3.1.2.6. İstila-yı İslam	51
3.1.3. Felsefe Yazıları	51

3.1.3.1. Teracim-i Ahval-i Felâsife	51
3.1.4. Tarih Yazıları	52
3.1.4.1. Tarih-i Osmaniye'nin Bir Devre-i Mühimmesi-Kosova Zaferi ve Ankara Hezimetini	52
3.1.5. Çeviri Eserleri	52
3.1.5.1. Meram	52
3.1.6. Makaleleri	52
3.2. Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası ve Eserlerinde İşlenen Konular	53
3.2.1. Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası	53
3.2.1.1. Eğitim Algısı	57
3.2.1.2. Çalışma Hayatı	58
3.2.1.3. Evlilik/ Çok Eşlilik	61
3.2.1.4. Boşanma	66
3.2.1.5. Kamusal Alan ve Örtünme	67
3.2.1.6. Yanlış Anlaşılan Modernizm	68
SONUÇ	70
KAYNAKÇA	73
ÖZGEÇMİŞ	82

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans	√	Doktora	
Tezin Başlığı: Fatma Aliye Hanım'ın Eserlerinde Sosyal Değişme Sorunu			
Tezin Yazarı: Hayrunnisa ÜNSAL Danışman: Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ			
Kabul Tarihi: 14/06/2019		Sayfa Sayısı: Seksen iki / 82	
Anabilim Dalı: Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi		Bilim Dalı: Siyaset ve Sosyal Bilimler	
<p>Kuruluşundan beri Batı uygarlığıyla etkileşim halinde olan Osmanlı Devleti, gerileme dönemiyle birlikte Batıyı kendisine model alan bir yaklaşım sergilemiştir. Gün geçtikçe farklılaşıp yeni boyutlar kazanan reformlar geliştirilerek iktisadi ve sosyal sorunlara çözüm bulunmaya çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu, Batıda yaşanan siyasal, sosyal, ekonomik, fikri ve teknolojik alandaki gelişmelerin etkisi altında, birçok alanda yapısal dönüşümler geçirerek, o dönemde Batı dışı toplumları için kaçınılmaz hale gelen bir modernleşme sürecine dâhil olmuştur.</p> <p>Tanzimat Fermanı'yla birlikte hayatımıza giren Batılılaşma ve modernleşme kavramları ve bu kavramların bir olgu olarak değer kazanmasında 'kadın' simgesel bir rol oynamıştır. Bu süreç içerisinde kadının toplumsal kimliği her geçen gün daha artan bir öneme sahip olmuş, kadınla ilgili meseleler sık sık gündeme getirilmiştir. Osmanlı kadınları kendileriyle ilgili meselelere duyarsız kalmayıp gereken duyarlılığı göstermişlerdir. Çalışmanın en önemli kaynaklarından biri olan Tanzimat dönemi ünlü devlet adamı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, babasının fikirlerinin etkisinde kalmış, babasının arzuladığı gibi sosyal hayatta öncü bir kadın olmayı başarmış ancak muhafazakâr Osmanlı kadını kimliğinden de uzaklaşmamıştır. Batı merkezli reformlar gelişirken kadının sosyal konumu gibi sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte, kadınlık meselelerini işlemiş, kadının eğitimi, çalışma hayatına dahil olması gibi konularda gelenekçi bir çizgi izlemiştir. Bu amaçtan hareketle çalışmada Fatma Aliye Hanım'ın eserleri incelenmiştir.</p> <p>Modernleşme sürecinde kadınları ilgilendiren hemen her konuda çalışmalar yapan Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasını bilmek 19. Yüzyıl Osmanlı kadını anlamak açısından önemli olmuştur. Eserlerinde değindiği konular kadının eğitimi, çalışması, evliliği, aile içerisindeki konumu hakkında olmuş ve bu konular üzerindeki fikirlerini milli ve İslami değerleri göz ardı etmeksizin işlemiştir. Bu düşünce ekseninde kaleme aldığı çalışmalarlarıyla da döneme damgasını vuran etkili bir yazar olmayı başarmıştır.</p>			
Anahtar Kelimeler: Batılılaşma, Geleneksellik, İslamcılık, Kadın, Modernleşme.			

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree:	☒	Ph.D.	☐
Title of Thesis: The Problem of Social Change In The Works of Fatma Aliye Hanım			
Author of Thesis: Hayrunnisa ÜNSAL Supervisor: Doç. Dr. Zeynel Abidin KILINÇ			
Accepted Date: 14/06/2019		Number of Pages: Eighty two / 82	
Department: Department of Political Science and Public Administration Subfield: Politics and Social Sciences			
<p>The Ottoman State, which has been interacting with Western civilization since its foundation, has taken an approach that modeled the West during the last stages. Reforms have been developed and new dimensions have been developed and economic and social problems have been tried to be solved. The Ottoman Empire underwent structural transformations in many areas under the influence of political, social, economic, intellectual, and technological developments in the West and involved in a modernization process which became inevitable for non-Western societies at that time.</p> <p>The concept of Westernization and modernization that has entered our lives with the Tanzimat edict and the role of these concepts as a phenomenon have played a symbolic role in 'women' issue. In this process, the social identity of women has been increasing day by day and the issues about women have been raised frequently. Ottoman women did not remain indifferent to issues related to themselves and showed the necessary sensitivity. Fatma Aliye, the daughter of Ahmet Cevdet Pasha, one of the most important thinkers of the Tanzimat era was influenced by his father's ideas, she succeeded in being a pioneer woman in social life as her father desired but she did not leave her identity as a conservative Ottoman woman. With the rise of problems such as the social position of women while the development of Western-based reforms, has embraced issues of femininity, followed by a traditionalist line on women's education, inclusion in working life. For this purpose, in this study, the works of Fatma Aliye Hanım's were examined.</p> <p>Knowing the world of thought of Fatma Aliye Hanım, who works on almost every topic of women in the process of modernization, has been important in terms of understanding the 19th century Ottoman woman. The subjects mentioned in her works have been about women's education, work, marriage, position in family and her ideas on these issues were analyzed without disregarding national and Islamic values. She has succeeded to be an influential writer with his works written on this axis of thought.</p>			
Keywords: Conventionalizm, Islamizm, Modernization, Woman, Westernization.			

GİRİŞ

19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Batı'da yaşanan düşünsel, siyasal, ekonomik, sosyal ve teknolojik alandaki gelişmelerin etkisi altında kalmış, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile birçok alanda yapısal dönüşüm gerçekleştirmiştir. O dönemde Batı dışı toplumları için kaçınılmaz hale gelen bir modernleşme sürecine dahil olmuş, böylelikle Türk modernleşmesi denen olgu ortaya çıkmıştır. Bu dönemde kadınlar değişimin üstlenicisi olarak kabul edilmişlerdir ve 'İslâm ve Kadın' konusu modernizm ve din/gelenek bağlamının ana temalarından birisini oluşturmuştur.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada dönemin İslam geleneğine bağlı ancak ilerlemeyi de gerekli gören önemli kadın yazarlarından olan Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinden yola çıkarak modernleşme konusundaki görüşlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca çalışmada sadece askeri ve bürokratik alanda olmayıp aynı zamanda siyasal ve toplumsal düzende de kendisini gösteren Tanzimat reformlarının modernleşme bağlamında getirdiği değişikliklerin kısa bir özeti yapılmıştır.

Kuruluşundan beri Batı uygarlığıyla etkileşim halinde olan Osmanlı Devleti, gerileme dönemiyle birlikte Batıyı kendisine model alan bir yaklaşım sergilemiştir. Gün geçtikçe farklılaşıp yeni boyutlar kazanan Batı merkezli reformlar geliştirilerek amaçlanan gelişim sağlanmaya çalışılmıştır. Osmanlı'da Batılılaşma rüzgârı Tanzimat (1839) döneminde güçlenmiştir. Bu dönem aydınları modernleşme adına Batı'dan neyin alınacağı ve sonucunda Osmanlı toplumunda yaratacağı etkiye ilişkin düşüncelerinde gerilimler yaşamışlardır. Bir yanda Batı'nın bilim ve tekniğinin alınmasını isteyip ahlakını sakıncalı bulan, kurtuluşu İslam'ın değerlerine sarılmakta ve İslam milletlerinin beraberliğinde gören İslamcı düşünce, diğer yanda da geri kalmamızın sebebi olarak İslam'ı gören, Batı medeniyetini ve teknolojisini her yönüyle benimsemenin doğru olduğunu savunan Batıcı düşünce yer almıştır. Batıcılar ve İslamcılar olarak bölünen aydınlar Doğu ile Batı arasında ortak bir nokta olup olmayacağı sorusuna cevap aramışlardır.

Çalışmada Fatma Aliye Hanım'ın gerek İslam gerek Osmanlı tarihi hakkındaki fikirlerinden yola çıkılarak bilhassa kadın modernleşmesi konusundaki tutumu ve

düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Osmanlı'nın ilk kadın yazar olma sıfatını taşıyan Fatma Aliye Hanım'ın yazdıklarından yola çıkılarak düşünce dünyası ele alınmış, İslam'ın özünün modernleşmeye engel olmadığını eserlerinde başarıyla işlediğini bilim dünyasına kazandırmak çalışmanın ana hedefini oluşturmuştur.

Çalışmanın Konu ve Kapsamı

Tanzimat döneminin önemli devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım dönemin en önemli kadın yazarlarından. Osmanlı modernleşme sürecinde kadının toplumsal kimliğinin meşrulaştırılması gün geçtikçe artan bir öneme sahip olmasıyla birlikte Osmanlı aydınları bu konuda birtakım görüşler ortaya koymaya başlamışlardır.

İslami değerleri medeniyetin önünde bir engel olarak gören ve modernleşmenin temel yapıtaşı olarak kadın, aile objesini değiştirmeye çalışan Batılı aydınlar, Fatma Aliye'nin deyimiyle "İslam kadını" ortadan kaldırıp batılı kadın, batılı anne profili çizmeye çalışmışlardır. Bu algının yerine Fatma Aliye Hanım eserlerinde kadın ve aile konularını ele almış, kadının aile içerisindeki önemini dile getirmiş, İslamiyet'in insana vermiş olduğu değerlerden yola çıkarak ailesine ve topluma karşı sorumluluklarında kadın ve erkeğin eşit görev ve hak sahibi olduklarını sıklıkla ifade etmiştir.

Bu dönemde özellikle değişime uğrayan aile yapısı Fatma Aliye Hanım'ın çalışmalarının temel konusu olmuştur. Ayrıca Fatma Aliye Hanım genç kızların ve kadınların eğitilmesinin faydalarını da vurgulamış, toplumun gelişmesi için 'iyi eş iyi anne rolünün' önemini altını çizmiştir. Fatma Aliye Hanım yalnızca Doğu kültüründen veya yalnızca Batı kültüründen yana olmamıştır. Kendisi İslamiyet'i samimiyetle benimsemiş ve o yıllarda çokça konuşulan İslam dininin ilmi gelişmeye engel olduğu iddiasının aksini çalışmalarında büyük bir gayretle savunmuştur. Eğitime ve gelişmeye verdiği önemi kendi hayatı üzerinden okumamız son derece önemli olduğu gibi yaptığı çalışmalarla da ortaya koymuştur. Ona göre Doğu'nun manevi değerlerini koruyarak Batı'nın tekniğinden faydalanmak insanı medeniyete ulaştıran en emin yol olacaktır.

Baticılara göre ise; Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemesindeki temel sebep, Batı kültürünü tam anlamıyla benimsememekten kaynaklanmaktadır. Batıcı aydınlar gelenekleri ilerlemenin önünde bir engel olarak görmüş ve özellikle kadının bu gelenek kültüründen uzaklaşmasını savunmuşlardır. Batıda tiksindirici bir algı oluşturan

örtünme, çok eşlilik, cariyelik gibi uygulamaları oryantalist görüşlerin etkisiyle Doğu toplumlarındaki sosyal bozukluklar olarak tanımlamışlardır. Ayrıca Batıcı aydınların yazılarında baskıcı İslam dini tarafından mağdur edilen Müslüman kadın imajı baskın olmuştur.

Batıdaki pasif Doğu kadını algısı, Batıcı yazarlar tarafından roman, makale, anı gibi her türlü eserde, ezilmiş, zayıf, haremde tutsak sadece bir zevk aracı ve köle olarak tasvir edilmiştir. Bu eserlerde İslam'ın, erkeğin birden çok kadınla evlenmesine ve kadını dövmesine izin vermesi gibi yanlış bir algı ortaya konmuş, bunun sonucunda Batı'da İslam kadını eşini diğer kadınlarla paylaşan, eşinden dayak yiyen bir karakter olarak algılanmıştır. Mirastan erkeğin iki kadının bir hisse alması, şahitlikte bir erkek ya da iki kadının yeterli olması gibi konular üzerinde durulmuş, İslam'ın kadını ikinci sınıf insan olarak gördüğü tezi işlenmiştir. Ancak kendisi hakkında bu şekilde olumsuz algılar söz konusuysen Doğu kadınının batıdaki hemcinsleriyle karşılaştırıldığında daha etkili bir konumda olduğu Fatma Aliye Hanım'ın eser ve yazılarında karşımıza çıkmaktadır.

Fatma Aliye Hanım, hem edebî eserlerinde hem de makalelerinde kadınla ilgili meseleleri sık sık dile getirmiş, aydın bir kadın olarak sosyal hayata ve onun önemli parçası olan kadının meselelerine daima duyarlı olmuş bir isimdir. Türk kadınının yüksek ahlâkını, çalışmasını, azmini ve kadınlarımızın şuurlu kimseler tarafından yetiştirildiğinde nasıl büyük başarıların öncülleri olabileceklerini gösteren çalışmaları ile döneminin kadın hakları konusunun etkin bir savunucusudur. Kadınlara eğitim haklarının verilmesi ve toplumsal hayatta layık oldukları konuma gelmeleri gerektiğini savunan yazılarında, çağının ötesindeki söylemleriyle dikkat çekmektedir. Tüm bunlardan hareketle tez çalışmasının temel problemi; Fatma Aliye Hanım'ın devri içerisindeki kadının sosyal ve toplumsal kimliğini ortaya çıkarmak ve Osmanlı kadın hareketi içerisindeki yerini ortaya koymaktır.

Belirtilen problematik doğrultusunda Osmanlı'nın ilk kadın yazar olma sıfatını taşıyan önemli kadın yazarlarımızdan Fatma Aliye Hanım'ın, yazdıklarından yola çıkılarak düşünce dünyası ele alınmıştır. Ayrıca Osmanlı modernleşmesi süreci içerisinde değişen kadının toplumsal konumunu eserlerinde başarıyla işlediğini ortaya koyarak bilim dünyasına kazandırmak çalışmanın ana hedefini oluşturmuştur. Yazarın gerek İslam gerek Osmanlı tarihi hakkındaki fikirlerinden yola çıkılarak bilhassa kadın

modernleşmesi karşısındaki tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmada Fatma Aliye Hanım'ın eserleri araştırmanın sınırını oluşturmaktadır.

Çalışmanın Önemi

Bugüne kadar Fatma Aliye Hanım hakkında yapılmış çalışmaları incelediğimizde çoğunlukla Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin edebi yönünün incelendiği görülmüş, yazılması planlanan bu tez çalışmasında literatürde yer alanlardan farklı olarak eserlerinin edebi yönünün dışına çıkmıştır. Çünkü Osmanlı modernleşmesi süreci içerisinde Fatma Aliye Hanım'ın yeri oldukça önemlidir.

Fatma Aliye Hanım, eserlerinde değişim ve ilerlemenin İslam'la çatışmadığını işlemiş, İslam dininin baskıcı bir karaktere sahip olmadığını sıklıkla dile getirmiştir. Birtakım Batılı oryantalistler tarafından iddia edildiği gibi mağdur edilen bir Müslüman kadın imajının baskın olmadığını savunmuştur. Fatma Aliye Hanım Batının Osmanlı ve İslam konusundaki söylemlerini cevaplamayı hedeflemiş, Batı tarafından çok kullanılan İslam'da çok eşlilik, kadını dövme, miras, şahitlik, mülkiyet ve boşanma gibi kadın odaklı konuları esas alan eserler vermiştir.

Fatma Aliye romanlarında ve dönemin belirli gazetelerinde yayınlanan makalelerinde kendisinin inandığı eğitilmiş kadının gerek aile içerisindeki gerek toplumdaki yerinin önemini vurgular. Bu nedenle Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin edebi yönünün aksine topluma verdiği mesajlar yönünden incelemenin gerekliliği büyüktür. Ve bulunduğu dönemde İslami ve geleneksel çizgide kadın haklarını savunması bakımından öncü isimlerdendir. Fatma Aliye Hanım değişim ve dönüşümün milli ve İslami değerleri esas alan ve onlarla çelişmeyen bir yapıda olmasını savunmuş, bir kadın olarak kadın dünyasının sorunlarını aktarması okuyucusunu bilgilendirmek aydınlatmak daha açık bir ifadeyle yönlendirmek istemesi içerisinde bulunduğu dönem itibarıyla onun eserlerinin önemini ortaya koymuştur. Bu durumda bu tez çalışmasının bu alandaki eksikliği önemli ölçüde gidereceği düşünülmektedir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinin muhteva analizi yapılmıştır. Veri toplama aracı olarak esere konu olan yazarın romanları, çeşitli gazete ve dergilerdeki yazıları, hakkında yazılmış biyografiler, makaleler, yüksek lisans tezleri kullanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM: KAVRAMSAL VE KURAMSAL ÇERÇEVE: MODERNLEŞME VE EDEBİYAT KAVRAMLARINA GENEL BİR BAKIŞ

1.1. Modernleşme Kavramı

Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan bu kısımda tezin dayanak noktasını oluşturan değişim, sosyal değişme, modernizm, kimlik ve yazın kavramlarının kısa bir çerçevesi çizilecek, ilerleyen kısımlarda ise Osmanlı modernleşmesi sürecinde bu kavramların dönemin aydınları tarafından nasıl ele alındığı ve işlendiği incelenecektir.

Kelime anlamı itibarıyla bir yapının başka bir yapıya bir şeklin başka bir şekle dönüşmesini ifade eden değişme, sosyolojik bir kavram olarak ise toplumsal yapıda meydana gelen duygu, düşünce ve eylem farklılaşmalarını ifade eder. Sosyal değişme teknoloji, bilgi, aile, eğitim gibi çeşitli kurumlarda ve toplumun kendi değerlerindeki değişimi ifade eder. Değişme konusu miktar, gerçekleşme biçimi, yönü, bölgesi, süresi gibi çeşitli biçimlerde karşımıza çıkabilir. Çevresiyle etkileşim halinde olan bir devlet veya topluluk için değişim kaçınılmaz bir süreç olarak karşımıza çıkar (Türkkahraman, 2009: 5-6).

En genel tabiriyle toplumsal değişim toplumsal yapının ve bu yapıyı oluşturan ilişkiler ağı ve kurumların değişimidir. Ancak değişim uzun vadede yavaş yavaş ilerleyen reformlar yoluyla olduğu gibi kısa zaman içerisinde devrimler yoluyla da gerçekleşir (Acun, 2007: 40).

Modern kelimesi ise yaşadığımız zamana ait, yaşadığımız zamana uygun demektir. Modernleşme, toplumsal hayatta var olan yönetim, yaşayış, toplumsal ilişkiler ve düşünce şekillerinde Batıda yerleşmiş olan on yedinci yüzyıl öncesindeki anlayışlardan kopuşu amaçlayan sosyal bir değişimi ifade eder (Sarp, 2016: 141).

Modernlik ise “on yedinci ve on sekizinci yüzyıllarda Batı Avrupa’da filizlenmeye başlayan ve o zamandan bu zamana Batı dışı dünyaya yayılan ya da dayatılan bir toplum biçimidir” (Altun, 2011: 10).

18. yüzyılda başlayarak günümüzde de devam eden bir anlayışa göre modern kelimesi, gelişmiş olan toplumların öncülüğünü yaptığı teknik bilgi ve ilmin karşılığıdır. Bu bakış

açısına göre modernlik, hemen her alanda en ileri düzeydeki özelliklerin ortak ifadesi, modernleşme de ülkelerin bu özellikleri elde etme çabalarını dile getiren bir terimdir (Er, 1998: 208).

Modernlik, esas itibariyle eskinin dışlanıp yeninin kutsanması şeklinde tezahür etmiş, gündelik hayatı düzenlemeye girişmiş köklü bir değişimdir. Modernlik, kendisinin dışında olanı gelenek olarak kurgular ve ona karşı üstünlük varsayımında bulunur (Altun, 2011: 11).

Modernleşme kavramı, batı dışında kalan toplumların, batılılaşma yönünde yaşadıkları toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel değişimlere karşılık gelmektedir. Siyasi partiler, oy hakkı gibi katılımcı karar vermeyi destekleyen siyasal modernleşme, ulusalcı idolojide bağlılığın üretildiği kültürel modernleşme, teknolojinin ilerlemesi ve ticari yeteneklerin artması gibi unsurları barındıran ekonomik modernleşme ve geleneksel otoritenin zayıflaması gibi öğelerle tezahür eden toplumsal modernleşme gibi modernleşmenin dört boyutundan bahsetmek mümkündür (Altun, 2011:12).

Dolayısıyla modernizm kavramı yeni bir bilim, siyasal düzen, iktisadi düşünce yapısı, din ve ahlak anlayışını ortaya koymakta ve Batı toplumlarında gerçekleşen bir süreci tanımlamaktadır (Çetin, 2003: 19).

1.1.1. Avrupa ve Modernleşme

Modernite olarak ifade edilen yeni yaşam tarzı, Avrupa'da 17. yüzyılda oluşan gelişme ve ilerlemelerin sonucu ortaya çıkmıştır ve bu gelişim toplumları yeni bir sürece sokmuştur (Sarıbay, 1994: 84).

Esasında Batılı modernliğin kaynağında coğrafi keşifler süreci ve gelişen sömürgecilik faaliyetleri yer almaktadır. On beşinci ve onaltıncı yüzyıllarda İspanya ve Portekiz'in sömürgecilik siyaseti, on yedi ve on sekizinci yüzyıllarda yerini İngiltere, Hollanda ve Fransa'ya bırakmıştır. Bu ülkeler büyük bir askeri güce sahip olmadıklarından Batı kimliğini uzun süre temsil edememişlerdir ancak Batı kimliğinin Batı dışı dünyaya taşınmasına öncülük edebilmişlerdir (Altun, 2011: 18).

Avrupa coğrafyasında gelişen Rönesans ve Reform süreçleriyle bilgi edinmede kilisenin tekelinin kırılmasıyla toplumsal temelli değişim süreci başlamıştır. Öte yandan bilginin

matbaa aracılığıyla topluma kolay ulaşması dinin ve kilisenin feodal yapıda sahip olduğu etkinliği yok etmeye yetmiştir. Bu durum insanların aklı aracılığıyla dinsel bilgiye ulaşması ve kilisenin sorgulanması sonucunu doğurmuştur. Aydınlanma Devrimi veya Akıl Çağı diye adlandırılan bu süreç Avrupa'nın değişimini ve dönüşümünü ifade eder (Aslan Yaşar, 2011: 16).

Aklın kullanımıyla birlikte geçmişe ait inanç ve düşünce sistemlerine eleştiriler yöneltilmiş, bireycilik ve bilime olan inancın hakim olduğu bir felsefe ortaya çıkmıştır. Aydınlanmanın amacı, insanı kötü ve köleleştirici olduğuna inanılan eski düzenden kurtarıp, iyi ve özgürleştirici olan aklın himayesine sokmaktır. Aydınlanma düşüncesi kral ve kilisenin temsil ettiği geleneksel otoriteye karşı olmuş ve evrensellik iddiası taşıyan insan kavramının yanında olmuştur (Altun, 2011: 70).

Evrensel otoritenin Papalık ve İmparatorluk olduğu Ortaçağ Avrupa'sında modern dönemde Papalık ve İmparatorluğun etkisi azalmış, yerel otoriteler olan lordlar, prensler birleşmiş sonradan ulus-devleti inşa edecek olan krallıklara dönüşmüşlerdir. Bireylerin akıl yoluyla gelişim kaydetmeye başladıkları 18. yüzyıldan itibaren devlet otoritesi ulusal bir nitelik kazanmaya başlamıştır. Gerçekleşen Sanayi Devrimi ile de teknik ve bilimsel alandaki gelişmeler hız kazanmıştır. Bu yönüyle modernite kavramı, siyasal manada Fransız Devrimi'nden, düşünsel anlamda Aydınlanma Devrimi'nden, iktisadi anlamda ise Endüstriyel Devrim'den etkilenerek oluşan değişimi ifade eder (Aslan Yaşar, 2011: 13).

Avrupa deniz aşırı yayılmasıyla birlikte ilk olarak ulus devletlerde Avrupalılık kimliğini pekiştirmeye başlamış, kendi değerlerini ve kurumlarını diğer toplumlara zamanla da bütün dünyaya ihracına başlamıştır. Avrupalılar diğer devletlerle karşılaştıklarında kendilerini medeni olarak ayırmaya başlamışlar, diğer toplumları belli medeniyet ölçütleri kapsamında sınamaya bile başlamışlardır. Başlangıçta bilimsel inkılapları içeren bu ölçütler laikleşme, demokrasi ve sanayi ölçütleriyle devam etmiştir. Böylelikle Hıristiyan ve Avrupalı kavramları sosyal, bilimsel ve teknik gelişmeleri de içerisine almıştır (Budak, 2007).

Sonuç itibarıyla modernlik Batı'dan dünyaya yayılan bir kavram olmuş ve Batıya has toplum yaşamını ifade etmiştir. Bu yaklaşımın Batılı olmayan toplumlar üzerinde etkili olmasıyla birçok tartışmayı da beraberinde getirmiştir (Sarp, 2016: 142).

Batı, her ne kadar modernleşme kuramı ile toplumsal değişimin yasalarını oluşturduğuna inandıysa da modernleşen toplumların modernleşme süreçlerinde farklılıklar oluşmuştur. Bu farklılıklar her toplumun edindiği tecrübelerle, batının o toplumlar üzerindeki etkilerine ve buldukları coğrafyaya göre ortaya çıkmıştır (Türköne, 1994:60).

1.1.2. Osmanlı ve Modernleşme

Batı'da yaşanan düşünsel (Aydınlanma Düşüncesi), ekonomik (Sanayi Devrimi) ve siyasi (İmparatorluklardan Ulus Devlete Geçiş ve Fransız İhtilali) değişimler modern çağın başlamasına öncü olmuşlardır. Yaşanan bu gelişmeler zamanla Osmanlıyla beraber diğer ülkeleri de etkileyerek değişime dâhil etmiştir (Ortaylı, 2010: 17).

Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme Batıdaki gibi ekonomiyle birebir bağdaşık olarak ortaya çıkmamıştır. Daha çok askeri yenilgiler ve toprak kayıpları yüzünden oluşan gerileme tehdidini ortadan kaldırmaya yönelik geliştirilen politikalar, yenileşme çabaları ve Batıya özgü düşünce ve fikirlerin Osmanlı'da yayılması modernleşme olgusunu ortaya çıkarmıştır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2014:23).

Osmanlı modernleşmesi üç temel etken etrafında gelişmiştir. Bunlardan ilki merkezileşme olgusu, ikincisi Osmanlı'yı bazı politik kurumlar açmaya ve uygulamalar başlatmaya sebep olan Avrupa devletlerinin politik etkileri ve son olarak modernleşme ideolojisinin varlığıdır. Öncelerde ıslahat ve asrileşme olarak nitelenen modernleşme, zamanla yönetici kadroların ideolojisi ve meşruiyet kaynağı olmuştur (Karpas, 2002:78).

Modern devlet anlayışı büyük imparatorlukların yapılarını ciddi düzeyde etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda Batı etkisi özellikle III. Selim döneminden başlayarak açıkça hissedilmiş, Tanzimat ve Islahat fermanlarında da net biçimde adı konmuştur (İnalçık, 2007: 211).

18. Yüzyıl Osmanlı Devleti'nin iki büyük sorunundan ilki tımar sisteminin tasfiyesinden sonra taşrada gelişen adem-i merkeziyet ve buna bağlı oluşan ayanlık olgusu olmuştur. Ayanlar merkezi yönetime meydan okuyan birer grup haline gelmişlerdir. Diğer bir sorun ise askeri ıslahatın gerçekleşmemesidir. Var olan yeniçerilerin kendilerini esnaflığa vermeleri sonucu ateşli silahları yakalayamamaları,

eğitim almamaları ve askerliği sadece savaş zamanında hatırlamaları Osmanlı Devleti'ni geri dūřüren sebeplerden bir diğeri olmuştur (İnalçık, 2007: 136).

Ancak bu durumun farkına yüz yıl sonra 1699 Karlofça ve 1718 Pasarofça gibi yenilgimizin belgelendiği bu antlaşmalarla varılmıştır (Lewis, 2015: 38-40).

Osmanlı Devleti yükselme devrinde kendisini Batılı devletlerden üstün görmüş, gerileme dönemiyle birlikte gerilemeye neden olan sebeplerin araştırılmasına gidilmiştir. Var olan gerilemenin sebebinin yönetsel aksaklıklarda ve askeri gerilemelerde olduğu sonucuna varılmıştır (Mardin, 2004:10).

Osmanlı İmparatorluğu askerî alandaki ihtiyaçlarından ötürü Batı dünyasındaki askeri gelişmelerle düşünce ve edebiyat alanındaki gelişmelerden daha önce ilgilenmeye başlamış, daha açık bir ifadeyle Osmanlı Devleti Batılılaşmaya pragmatik bir yaklaşımla girmiştir. Yönetimde yerel kanunlara kadar Avrupa örnek alınmış ancak parlamentarizm için böyle bir eğilim görülmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti modernleşmesi, Batı'yı hayranlıkla tercih etmenin sonucu değil, zorunluluğun sonucu olmuştur (Ortaylı, t.y :137).

Ancak ondokuzuncu yüzyıl Osmanlı reformları gelenekle zıt bir taban meydana getirmiş, toplumda ikilemin ve geleneksel kültüre yabancılaşmanın oluşmasına sebebiyet vermiştir. Modernleşme süreci, yabancı ile yerli unsurların karışımı olduğu için gerçekleşmesi muhtemel bir yabancılaşmaya olağan gözle bakılmıştır ancak toplumun kültürel ve politik sınırları aşılınca sorunlar ortaya çıkmaya başlamıştır. Müslümanlar ile gayrimüslimler arasındaki dini farklılıklar, toplumsal ve politik farklılıkların oluşmasıyla sonuçlanmıştır (Karpat, 2002: 80-81).

Esas olarak Tanzimat Fermanı'yla başlayan ancak ilk ayak izleri III. Selim döneminde görülen Batılılaşma adı verilen bu süreç, Osmanlı'da Batılı devletlerden farklı bir biçimde gelişme kaydetmiş, kendiliğinden bir gelişimin ürünü olmamıştır. Farklı toplumsal yapıda meydana gelen bir model benimsenmiş ve Osmanlı'da da gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Timur, t.y :139).

Osmanlı'nın Avrupa için askerî bir rakip olmaktan çıkmasının yanı sıra, sanayi devrimi aşamasına gelen bu kıta için, ekonomik bir rakip olmaktan da çıkmıştır. Bu durumda,

Batı'nın Osmanlıya karşı önyargıları artık korku ve endişe gibi duygularla yönetilmekten uzaklaşmıştır (Kılıçbay, t.y :148).

Osmanlı modernleşmesi genel anlamda zorunluluğun ürünü olmuş ancak Osmanlılar hemen her dönemde batıdan bir teknik ya da kültür aktarması yapmaktan geri durmamışlardır. Osmanlı topluluğunun devamını ve yararını sağlayan her çeşit aracı, bilim ve tekniği almışlardır (İnalçık 2005: 49-57).

Osmanlı Devleti'nin Batılılaşmaya yönelik olumlu bir tavrının oluşmasına etki eden önemli bir faktör de, bazı Avrupalıların Müslüman olmaları veya Osmanlı hizmetine girmeleri olmuştur (İbrahim Müteferrika veya Baron de Tott gibi). İbrahim Müteferrika basın sanatını Osmanlı'ya getirmiş, Batı'nın askeri eğitimi ve teknolojisi gibi konulara önem verilmeye başlanmıştır. Bu gibi kişiler, Osmanlı'nın Batı'yı daha detaylı tanımasına olanak sağlamışlardır (Mardin, 2004:10).

Diğer yandan Osmanlı Devleti İslam'ın prensipleriyle yönetilmekte ve bütün tebaa Osmanlı olarak adlandırılmaktaydı. Avrupa modernleşmesinden kaynaklanan milliyetçilik akımlarıyla imparatorlukların yerini ulus devletler almaya başlamıştır. Avrupa Osmanlı içerisinde farklı milletlerden olan halkı etkileyerek kendi yanına çekmek istemiştir. Bu sebeple İmparatorluk içerisindeki milletler de ayrılmaya başlamış, yıllarca ümmet bilinciyle bir arada olan milletler parçalanmış ve kendi kaderlerini yaşamak istemişlerdir (Sarp, 2016: 146).

Gelişip ilerlemesi büyük ölçüde fetihlere bağlı olan Osmanlı Devleti'nde Avrupa'nın ilerleyişiyle birlikte fetihlerin durması üzerine ilerleme de durmuştur. Devletin medeniyet, ticaret ve teknik alanındaki üstünlüğü bilim ve eğitimde devrimler gerçekleştiren, yeni ticaret yolları edinen Avrupa Devletleri'ne geçmiştir. Osmanlı toplumu içerisinde şehirli esnafın yaptığı dönemin ekonomi anlayışından uzak olan geleneksel ticaret, devletin ekonomisini neredeyse yok etmiştir. Kısacası 18. yüzyılda Osmanlı ticaret düzeni bozulmuş ve yeni düzen Osmanlı'nın aleyhine gelişirken Avrupa'nın lehine gelişmiştir (Özkaya, 1985: 10).

Çareyi Batı'nın gelişmişliğinde gören Osmanlı ilk olarak askeri, ekonomi ve teknoloji alanlarında yenilikler yapsa da sonrasında örgütsel düzenlemelerden kaçamayacağını anlamıştır (Akça ve Hülür, 2007: 235).

3 Kasım 1839'ta ilan edilen Tanzimat Fermanı'nın devlet anlayışında ve idaresinde gelişen modernleşmenin temeli olduğu düşünülmektedir (İnalçık, 2017:91). Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda yeniliklerin düşünülmesi ve uygulanması Tanzimat'ın ilanı ile başlayan süreçten daha öncelere denk gelmektedir. Tanzimat'ın var olan askeri, idari reformların ve batıcılık anlayışının politik uygulamalarının başlangıcı olduğunu söylemek faydalı olacaktır (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2014: 22).

Osmanlı'nın batılılaşmasının arka planı olan Tanzimat'la birlikte batılılaşmanın ilk örnekleri askeri, siyasi ve bürokraside yapılan yeniliklerde görülmeye başlanmıştır. Osmanlı toplum hayatındaki değişimin başını siyasi erklerin çektiği bu dönemde Osmanlı kurumları da ciddi anlamda değişmiş ve geleneksel dönemden farklılaşmıştır (Meriç, 2000: 53).

Devlet seçkinlerini kapsayan bu olgu gerçekleştirilmeye çalışılan değişme hareketlerinin halk tarafından hemen benimsenmemeye geçeceğini ortaya çıkarmıştır. Fakat Osmanlı toplumunun tabakalı yapısı ve seçkinlerin toplumsal rolünün daha kuvvetli olması nedeniyle verilen tepkilere rağmen aydınların önemli bölümünün desteğini alan bu yenileşme hareketleri Osmanlı İmparatorluğu'nun çehresini kısa sürede değiştirmeyi başarmıştır. Üst yapı kurumları ve ailelerinde meydana gelen bu değişim zamanla tüm toplum tabakalarına yayılmıştır (Hanioglu, 1985: 1383).

19. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı'ya eski gücünü kazandıracak yeniliklerin yapılmasına karşı artan tepkiler hız kazanmıştır. Bu konuda karşılaşılan en önemli sorun getirilen hukuki ve idari düzenlemelere dini meşruiyetin nasıl kazandırılacağı olmuştur (Akça ve Hülür, 2007: 254).

Bilindiği üzere İslamiyet'te gerek kamu gerek bireyler arasındaki ilişkiyi düzenleyen bir tek kanun şeriattir. Bu nedenle Osmanlı Devleti modernite öncesi yönetim meşruiyetini ilahi kaynaklardan almıştır ve padişah halife sıfatıyla dinin yeryüzündeki uygulayıcısı konumunda olmuştur. Ancak Padişah, Papa gibi kendiliğinden dini tefsir etmemiş, kendisinde bulunduğu halifelik makamını daha çok birliği ve bütünlüğü simgelemek amacıyla temsil etmiştir (İnalçık, 2005: 490-495).

Ancak Osmanlı Devleti zaman içerisinde *örf* yani hususi manasında hükümdarın kendi iradesine dayanan şeriati aşan bir hukuk nizamı geliştirmiştir. Hükümdar, devlet

menfaatlerinin her şeyin üstünde sayılması, devlet içerisinde mutlak bir mevki kazanması gerekçesi ile gerekli gördüğü sahalarda kanun koyma yetkisini kendinde bulmuştur (İnalcık, 1958: 102).

Ancak Tanzimat devrinde Yeni Osmanlılar tarafından padişahın mutlakiyetini sınırlandırma fikri savunulmuştur ve gayri müslim tebaayı devlete bağlamak için ‘bütün Osmanlıların hükümdarı’ sıfatı yeni bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (İnalcık, 2007:142).

Öte yandan Tanzimat Fermanı, Batı tarzı anayasallaşma sürecinde belirleyici rol oynamış ve kurumsal güvenceler sağlayan idari ve hukuki modernleşme çabalarının temelini oluşturmuştur. Oluşturulan yeni bürokrasi sınıfı zamanla modernleşmenin sosyal sembolü haline gelmiş, bir süre sonra padişaha hakim duruma geçerek hükümetin kontrolünü ele geçirmişlerdir (Karpat, 2006: 480).

Tanzimat dönemi Osmanlı yönetim yapısı ve yönetim zihniyeti üzerinde büyük etkiler oluşturmuştur. Saray tarafından verilen cezai yaptırımlar, Tanzimat ile birlikte yerini yasal bir temele oturtmuştur. Bu durum var olan mutlakiyetçi yönetim yapısının hukuktan kaynaklanan temellere dayanan bir yönetim yapısına dönüşümünü açıkça ifade eder (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2014: 23).

Kısa bir süre içerisinde her yönüyle Osmanlı içerisine girmeye başlayan Batılı kurumlar Osmanlı seçkinlerinin büyük bir kısmını kendi taraftarı haline getirmeyi başarmıştır. Söz konusu olan bu değişim kendi toplumsal gerçekliğiyle çatışmasına rağmen seçkinleri kendi etrafında toplamıştır (Hanioglu, 1985: 1383). Feroz Ahmad Batılılaşmayla Türk toplumu içerisinde önemli bir kesimin batılı fikirlere daha fazla açıldığını belirtmiştir (Ahmad, 2012: 44).

Tanzimat ile birlikte Batı'nın askeri ve idari yapısı Osmanlı'ya aktarılırken kültürü de toplumsal yapıya etkin biçimde girmeyi başarmıştır. Giyimden ev eşyalarına, insanlar arasındaki ilişkilere kadar Batı tarzı etkili olmaya başlamış ve bu durum tepkilere ve eleştirilere yol açmıştır (Mardin, 2004:13).

Batılı yaşam tarzını taklit etmeye ilk önce saray halkı ve halkın elit tabakası başlamıştır. Tanzimat'la kabul edilen Batılılaşma, Saray ve üst tabaka aileleri tarafından birebir taklit edilince sosyal hayatta birçok gerginlik yaşanmıştır. Özellikle III. Selim ve II.

Mahmut' un kız kardeşleri aşırı serbest davranışlarıyla dikkatleri çekmişlerdir (Meriç, 2000: 56).

Avrupa'ya ve modernleşmeye yönelim sonucu yeni eğitim sistemi uygulanmaya başlanmış, bürokrasiyi oluşturan kesim modern tarzda okullarda eğitilmiş kimselerden seçilmiştir. Eğitim sistemi halkı eğitmekten çok devlet görevleri için personel yetiştirmeyi amaçlamıştır. Bu kişiler zamanla Avrupa kültürü ve Avrupa eşyalarıyla daha fazla ilgilenmeye başlamışlardır. Eğitim seviyesi ve gelir yükseldikçe Avrupa tarzı dükkanlar ve eğlence alışkanlıkları yayılmıştır (Karpat, 2006: 485-490).

Toplumun alt tabakasında değişim daha yavaş şekilde devam ederken, üst tabakalarda değişim daha hızlı gerçekleşmiştir. Üst tabakalara mensup ailelerde, Fransız mürebbiyeler, salonların başköşelerine oturtulmuş piyanolar yer almıştır. Öte yandan geleneksel aile yaşantısı içerisinde bireyselleşme ve ekonomik bağımsızlık kavramları ortaya çıkmıştır (Çelik, 2013a: 165).

1839'da meydana gelen bu politik ve sosyal değişimler Türkiye'nin modern yaşamında bir dönüm noktası olmuştur. Matbaaların sayısı gün geçtikçe artmış, gazeteler yeni fikirleri ortaya atmaya başlamış, eski kurum ve uygulamalara meydan okumaya başlanmıştır (Narlı, 1999: 91). Halkın politik sürecin vazgeçilmez bir halkası haline gelmeye başlaması, Tanzimat'la birlikte yeni bir aşamaya ulaşan modernleşme çabalarının en önemli politik sonucu olmuştur (Kalaycıoğlu ve Sarıbay, 2014: 32).

Osmanlı toplumunda başlayan değişim toplumun her kesimine ve her kurumuna sıçramış, Osmanlı aile yapısı ve Osmanlı kadını da bu değişimden payına düşeni almıştır. Tanzimat dönemiyle birlikte kadınların hayatlarında birtakım gelişmeler başlamış, ancak bu gelişmeler moda, değişen tüketim kalıpları, yabancı dil öğrenmek ve piyano çalmaktan ibaret olmamıştır. Tarımda, eğitimde, teknolojiye ortaya çıkan gelişmeler klasik aile yapısında kadın konumunu değiştirmeye başlamıştır. Örneğin Arazi Kanunnamesi'yle birlikte toprak mülkiyeti ve miras konularındaki yenilikler kadınların hukuki varlığı açısından önemli bir gelişme olmuştur (Ortaylı, 2005: 249).

Öte yandan Osmanlı seçkinleri arasında, modernleşme hareketinin ilk zamanlarından beri kadınların toplumsal işlevini daha da artırmayı konu alan yaklaşımlar görülmüştür. Şinasi, Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Halide Edip gibi yazarların eserlerine

bakıldığında Osmanlı kadınının, toplumdaki yerinin hiçte silik olmadığını ancak daha yetkin olmasını istedikleri, özellikle kadınların eğitim hakkının artırılması, evliliklerinde söz sahibi olabilmeleri, çok eşlilik konusundaki tutumları gibi konularda eserler kaleme aldıkları görülmektedir (Mardin, 2004:31).

Osmanlı ailesinde kadınlar; özellikle ilmiyye sınıfı, ulema sınıfından olanlar yaygın olan kanının aksine eğitime önem verilmiş, eve hapsedilmemişlerdir. Şiir sanatıyla çokça ilgilenmiş ve itibar etmişlerdir. Şair Nigar Hanım, Fitnat Hanım, Zeynep Hanım ve Hürrem Sultan bilinen şairelerdendir. Diğer yandan tezimizin ana karakteri Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, Amasya kadısı Mehmet Çelebi'nin kızı Mihri Hatun, 19.asır reformcuları arasında yerlerini almışlardır ve aynı zamanda hem yazarlık, şairlik yönleri vardır hem de babalarından aldıkları eğitimle fıkıh uzmanıdırlar. Bu nedenle Osmanlı'da Batı kökenli modernleşmenin yanısıra ilmiyye sınıfının efendilerinin kızlarının başlattığı bir modernleşme de görülmektedir. Bu kızlar siyasi hatıratlar, romanlar yazmışlar ve kadın yazar ve münevverlerin tanıtımında önemli rol oynamışlardır (Ortaylı, 2004: 46-47).

Yüzünü Batıya çeviren Osmanlı Devleti'nde kadınların annelik sıfatı derinleştirilmiş ve toplumsallaştırma rolü eklenmiştir. Her açıdan hızlı bir değişim yaşanan toplumda, kadınlara modernleşmenin taşıyıcılığı rolü verilmiş ve eski ile yeni arasındaki iletişimi kurması istenmiştir. Aile, toplumun önemli bir kurumu, kadın ise bu kurumun temsilcisi olarak görülmüştür. Tanzimat döneminde kadına yüklenen ev anneliği rolü toplumun anneliği rolüne evrilmiş, Cumhuriyet'e kadar süren değişim süreci okur-yazar kadınların yetiştiği aydınlanma sürecine dönüşmüştür (Çakır, 2008). Zamanla bu işlev tezde ele alındığı gibi kadın yazarlar tarafından farklı bakış açıları da eklenerek gündeme taşınmıştır.

Devlet sisteminde Batıdaki gelişmelere uyum sağlayabilmek için anayasal bir düzen belirlenerek kapsamlı ilk anayasa olan Kanun-i Esasi'nin hazırlanması söz konusu olmuştur. Kanun-i Esasi padişahın yetkilerinin sınırlandırılması anlamına gelmektedir ve Osmanlı yönetimi açısından önemli bir değişimi ifade etmiştir (Akça ve Hülür, 2007: 255). Ancak çeşitli sebeplerden ötürü dönemin padişahı tarafından kaldırılan 1876 anayasası 23 Temmuz 1908'de İttihatçı subayların eylemlerinin sonucu tekrar yürürlüğe girmiş, dışa kapalı toplum dışa açılmaya başlamıştır (Ahmad, 2012: 167).

II. Meşrutiyet Tanzimat'la başlayan değişimin, Batılı değerlerin, davranış kalıplarının ve alışkanlıkların topluma nüfuz ettiği etkin bir dönem olmuştur ve her alanda modern değerleri barındıran yeni gelişmeler, yeni mekânlar ve imkânlar ortaya çıkmıştır (Çelik, 2013b: 176).

1908'de ilan edilen İkinci Meşrutiyet'le eğitim yaygınlaştırılmış ve kadınlar için öğretmen okulları gibi eğitim kurumları açılmıştır. Kadınlar yeni nesilleri yetiştirmede, toplumsal kodları benimsetmede birincil kişi oldukları için her zaman merkezi öneme sahip olmuşlardır. Modernleşmenin hızla geliştiği toplumda kadına bir anne olarak modern ile geleneksel arasındaki bağlantıyı kurma görevi verilmiştir. Çünkü Türk toplumunda aile en temel yapıdır ve ahlaki bir yere sahiptir. Kadın ise bu ahlaki düzenleyen kişi olmuştur (Çakır, 2008).

Tanzimat hareketinin ileri gelen devlet adamlarından Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve aynı zamanda tezimizin ana karakteri olan Fatma Aliye Hanım, döneminin aydın kadın tipine bir örnektir. Devrin aydın gruplarıyla görüşmüş, diplomat eşlerini ve İstanbul'u ziyaret eden seçkin yabancı hanımları ağırlamıştır (Ortaylı, 2005: 235).

Yine içerisinde Fatma Aliye Hanım'ın da bulunduğu Osmanlı kadınları, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mehasin*, *Kadınlar Dünyası* isimli yayınlarda isteklerini dile getirmeye başlamışlardır. Aynı süreç içerisinde kadın ve yardımlaşma dernekleri kurulmuş, sorunların çözümünde ve talepleri yerine getirmede yardımcı olmuşlardır. İlk olarak savaş sonrası yardım için kurulan dernekler sonralarda kız çocuklarının eğitimi, kadınlara iş olanağı gibi amaçlarla varlıklarını sürdürmüşlerdir (Çakır, 2008).

Tanzimat dönemindeki modernleşme anlayışı ile Cumhuriyet dönemindeki modernleşme çabaları arasındaki fark epey büyüktür. Tanzimat döneminde devletin bütünlüğü korunmak istenmişken, Cumhuriyet döneminde sadece devletin yapısını değiştirmekle kalmayan bir medeniyet projesi gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu proje yaşam şekillerine ve günlük hayata nüfus eden, dinsel değerler yerine laiklik politikalarının geldiği bir Batılılaşma projesi olmuştur (Kadıoğlu, 1999: 121).

Cumhuriyet Dönemiyle birlikte ise kadınlar kamusal alana daha fazla çıkmış, çeşitli meslekleri icra edebilmişlerdir. Ancak ataerkillik temelinden vazgeçmeyen devlet bir bakıma İslami ataerkillikten kurtulmuş, Batılı ataerkilliğe geçiş yapmıştır. Kadınların

varlığı ve birey olma çabaları bazı yasa ve düzenlemelerde yine ikincil olmaya devam etmiştir. Bir yandan eğitimlerine önem verilen, çalışma hayatı ve kamusal alanda görünümleri teşvik edilen kadınlar, diğer yandan denetimden çıkacakları korkusuyla faaliyetleri sınırlandırılmış, yer yer yasaklanmıştır (Çakır, 2008).

Modernleşme projesinde üzerlerine düşeni yapan kadınlar erkeklerle aynı konumda olmaya çalışmışlar ve siyasi bir parti kurma kararı almışlar. 1923 yılında Kadınlar Halk Fırkası adıyla kurulması istenen bu partinin anayasadaki erkek Türk seçme ve seçilme hakkına sahiptir ifadesi gerekçe gösterilerek kurulmasına müsaade edilmemiştir. Cumhuriyet'in ilk başlarındaki tek parti dönemi otoriterliği kadını kendi amaçları için biçimlendirmek istemiş ve kadın hareketlerinin oluşmasını sınırlı bir biçimde denetim altında tutmuştur (Çakır, 2008).

1.2. Sosyal Değişim ve Edebiyat

Çeşitli sanat türleri özel olarak da edebiyat toplumsal gerçekliği yansıtması açısından önemlidir. Edebiyat yaşanılmış olanı ya da yaşanılması isteneni yansıtır. Çeşitli bilim dallarının ilgilendiği birçok konuyla ilgilenmesi edebiyatın insanı, insanla alakalı olanı dile getirmeyi amaçlamasıyla açıklanabilecek bir durumdur. Edebi türler toplumla içiçedir ve hem bulunduğu toplumdan etkilenmiş hem de bulunduğu toplumu etkilemiştir (Oğuzhan, 2007: 118).

Dündar'a göre, edebiyat, zamansız ve niteliği olmayan bir alan olmamasının yanı sıra topluma ve tarihe ışık tutan bir araçtır (Dündar, 2011: 505). İçerisinde geliştiği toplumsal şartlar ve kültürel değerlerin edebiyatın yönünü bulmasında belirleyici olduğu gibi edebiyatın kendisi de geliştiği toplumsal yapıyı etkilemekte ve onu biçimlendirmektedir. Toplumsal yapı ile arasında yadsınamaz bir bağlantının olduğu bu kurum, belli bir ideolojiyi, dünya görüşünü savunur ve bunlara karşı tepkilerde bulunarak topluma yeni bir kimlik ve yaşam tarzı sergiler (Alver, 2006: 34-35).

Güzel ve Torun'a göre, edebiyatın en önemli işlevlerinden birtanesi, kendi kültürünü hem kendinden sonraki nesillere hem de başka milletlere yansıtmasıdır (Güzel ve Torun, 2003:19-20).

Meriç'e göre edebi eserler, birey ile içerisinde bulunduğu toplumun etkileşimini sağlamaktadırlar. Bu nedenle edebiyatın konusunu toplum ve toplumun sorunları oluşturmaktadır (Meriç, 1998: 448-450).

Özkırımlı'ya göre ise, toplumla bu denli içiçe olan edebiyat incelenirken tarih, psikoloji, dilbilimi gibi bilim dallarının etkilerini gözardı etmemek gerekmektedir (Özkırımlı, 1995:23-24).

Bir toplum geçmişteki tecrübelerinden ve geleceğine dair beklentilerine kadar yaşantısının bütün boyutlarını edebiyatta görür. Bu yönüyle toplumun bir aynası olma görevini üstlenen edebiyat kurgusu ile yeni hayatların oluşmasına ön ayak olarak toplumun yaşantısında derin etkiler bırakır. Bu özelliğinden hareketle modern dönemde bir kurum haline gelerek önemli bir görevi üstlendiğini söylemek mümkündür (Alver, 2006: 34).

1.2.1. Değişen Süreçlerde Yazın

Doğal süreçlerin aksine toplumda belli bir müdahale sonucu yaşanan değişimi bireylerin benimsemesi ve kabul etmesi gerekir. Bu dönemde yöneticiler tarafından aydın kesimin, bilim adamlarının, sanatçıların desteğine başvurulur ve topluma yön verecekleri bir rol üstlenmeleri istenir. Öte yandan gelişmelere sıcak bakmayan, değişim taraftarı olmayan aydın kesimde kendi kanaatini, susturulmuş sesini eserleriyle topluma duyurmaya çalışır (Uygur, 2006: 1).

Edebiyat toplumun gelenek ve göreneklerini, oluşturduğu dili kendisine malzeme edinen bir oluşumdur. Edebiyatın unsurları bulunduğu toplumun içinden çıkmaktadır. Bu nedenle edebiyat esasında toplumun hayatını temsil eder ve o toplumun ifade kaynağıdır. Ancak edebiyat tek başına toplumdan etkilenmeyip o toplumu da etkiler. Sosyal bir belge niteliğinde olan edebi eserler doğdukları toplumların ana çizgilerini gösterirler (Budak, 2007).

Toplumla karşılıklı bir etkileşim içinde olan edebiyat tarihsel koşullara bağlı olarak değişim gösterir ve toplumu tüm unsurlarıyla birlikte aktarır. Temelinde tarihi olayların ve insanların yer aldığı edebiyat bir ulusun düşünce yapısını, kültür birikimini, dünya görüşünü ortaya koyar. Edebiyat toplumun kültüründen ayrı düşünülmemelidir. Eser, yazar ve toplum birbirinden bağımsız olan unsurlar değildir ve birbirleriyle etkileşim

içerisindedirler. Bu etkileşim edebi eseri doğrudan veya dolaylı olarak ortaya çıkmasına öncül olur (Cuma, 2009: 81).

Tarihsel dönemlerde edebiyat kendi dinamiklerine bırakılmayacak kadar ciddiye alınmış ve edebiyattan toplum mühendisliğine katkıda bulunması beklenmiştir. Hem dünya ülkelerinde hem de Osmanlı-Türk toplumunda ülkede yaşanan siyaset ve yazın hayatı el ele olmuştur ve roman bir takım amaçlar doğrultusunda araçsal bir niteliğe bürünmüştür. Yazında edebi kaygılar bir kenara bırakılmış doğrudan bilgilendirme ve aydınlatma arzusuyla edebi yönünün aksine içerik ön plana çıkarılarak eserler kaleme alınmıştır (Türkeş, 2009: 845). Dönemin karakterine uygun yazılmaya çalışılan bu eserler edebi nitelik taşımalarından çok etkileyici anlatımları ve resmi ideolojiyi topluma benimsetme amaçlarıyla öne çıkan yapıtlar olmuşlardır (Uygur, 2006: 7).

Romanı bir eğitim aracı olarak gören ve ders araçları içerisinde gençleri en çok cezpt ettiğine inanan Fatma Aliye Hanım, Muhâdarât isimli eserinde; romanı bir eğitim aracı olarak kullanmamız gerektiğini dile getirerek roman konusundaki görüşlerini açıkça ifade etmiştir (Hanım, 2015: 148).

Edebi ürünlerin politik bir ideoloji içerdiğini ve bu entelektüel faaliyetin sonuçlarının politik olduğunu unutmamak gerekir. Ancak edebiyattaki ideolojinin salt bir siyasi ideolojiye saplanmak olmadığını, yazarın kendisini toplumun yerine koyarak sesi çıkmayanların, bastırılmış sözlerin ve dile getirilmemiş olanın sözcüsü olduğunun altını çizmek faydalı olacaktır. Bu söylem edebi yazının gerçekte iç içe olduğunu ancak kişilerin gerçekliği kendi iç dünyalarında sonuca bağlamalarının mümkün olduğunu ortaya koyar (Türkeş, 2009: 869).

Kemal Karpat *'Edebiyat ve Toplum'* adını taşıyan eserinde; edebi eserlerin kişinin içinde bulunduğu toplumu anlamasını sağladığını, özellikle de romanı toplum sorunlarına ışık tutan modern toplumun edebi bir ürünü olarak gördüğünü dile getirir (Karpat, 2009: 9).

Başta ülkemiz olmak üzere Avrupa ülkeleri ile temasa geçen diğer ülke aydınları da kitlelere belirli bir düşünce dünyası kazandıran yazın türlerini geliştirmişler ve devlet politikaları doğrultusunda eserler kaleme almışlardır. Ayrıca hemen her toplumsal konuda olduğu gibi kadınlara karşı olan geleneği sorgulamaya başlamışlar ve kadınların

her alanda bulunmaları gerektiği yönündeki isteklerini iyiden iyiye dile getirmişlerdir. Fransız yazar Fenelon'un *Les aventure de Telemaque* adlı romanı, Yusuf Kamil Paşa'nın *Tercüme-i Telemak* isimli çevirisiyle Türk Edebiyatı'na girmiş, aynı zamanda Mısırlı yazar Rifâa Râfi et- Tahtâvî, *Mevâkı'u'l-eflâk fi vekâ'i'i Telimâk* adıyla çevirmiş olduğu eseriyle de Arap Edebiyatı'nda roman türünün hareket noktasını teşkil etmiştir (Er, 2008: 164).

1.2.2. Osmanlı Modernleşmesinde Edebiyatın Rolü

Batılılaşma genel olarak, Batı dışı toplumlarda gelişmiş olan Batı siyasal, sosyal, kültürel ve eğitim kurumlarına ulaşmak için gerçekleştirilen birtakım değişim faaliyetleri olarak adlandırılmıştır. Bu kurumlardaki işleyişler esas alınarak Batı toplumuna benzer bir toplum yapısı oluşturulması hedeflenmiş ve Batı toplumlarının gelişmişliğine ancak bu yolla ulaşılabileceğine inanılmıştır (Uçar, 2011: 8).

Batı toplumları Rönesans ve Reform sürecinden geçmiş, coğrafi keşifler, ticaret ve sanayi devrimleriyle feodal toplumdaki modern topluma evrilerek her alanda büyük bir gelişme içerisine girmişlerdir. Gelişen bu süreçte Osmanlı bir ticaret noktası olmaktan çıkarak gitgide ticari gelirlerini kaybetmeye başlamıştır. Devletin ekonomik ve idari anlamda gerilediğini gören yöneticiler birtakım ıslahatlar gerçekleştirmenin gerekliliğine inanmışlar ve Batılı ülkelere elçiler ve öğrenciler göndererek bilim, teknik, eğitim alanında yenilikler gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Eskiden Batılı devletleri önemsemeyen Osmanlı Devleti ilk olarak askeri alandaki yeniliklerle başladığı batılılaşma serüvenini zamanla bütün kurumlarında devam ettirmiştir (Uçar, 2011: 8).

Toplumlar istenen değişimin gerçekleşmesi toplumun özellikle zihinsel olarak bu değişime hazır olmasına bağlıdır. Zihinsel hazırlık ise toplumların eğitim ve kültür düzeyleri ile ilişkilidir (Uçar, 2011: 12).

Yazında yenileşme Osmanlı yenileşmesinin bir parçasıdır ve Osmanlı aydınları için kamusal bir bilinç oluşturma, toplumu şekillendirme bakımından işlevsel bir aygıt olarak görülmüştür (Öztürk, 2012: 172).

Önce sarayda sonra sokakta dalga dalga başlayan sosyal değişimden, bir bakıma toplumun aynası sayılan edebiyat ta etkilenmiştir. Osmanlı'da ortaya çıkan değişimin her alanda gözlemlenmesinin yanı sıra edebiyatta da eski anlayışı geride bırakarak Batı

merkezli eserler sayıca diğerlerine göre çoğunluğu sağlamışlardır (Hanioğlu, 1985: 1383).

19. Yüzyıl edebiyatı demek eserlerin toplumsal ve siyasal değişimle ele alınması demektir. Çünkü bu dönemde yazın yeni bir dil oluşturmuş ve yeni bir insan kimliği ortaya koymaya çalışmıştır. Ayrıca dönemin aydını sayılabilecek pek çok ismin devlet kurumlarında bulunmasını düşünecek olursak 19.yy edebiyatı Türk modernleşmesini aydınlatacak önemli bir veriler bütünü olmaktadır diyebiliriz (Okuyucu, 2013: 404).

Türk romanının kimlik kazandırmada üstlendiği fonksiyonları belirleyebilmek için öncelikle Türk edebiyatındaki konumunu gözönünde bulundurmak gerekmektedir. Yazın türlerinden biri olan roman Rönesans ve Reform hareketlerinin bir sonucu olarak yaşanan siyasal, kültürel, toplumsal değişimlerin etkisiyle ortaya çıkmıştır (Oğuzhan, 2007: 119). Türk romanı Tanzimat dönemi ve sonraki dönemlerde modern dönemin sorumluluklarını üstlenerek önemli işlevler gerçekleştirmiş ve modernleşme sürecine uygun şekilde nitelik kazanmıştır (Alver, 2006: 36).

Edebiyatımıza Batıyla yerleşen roman, tiyatro gibi çeşitli sanat türleri siyasi ve toplumsal oluşumlarla yakından ilgilenmiştir. Roman yeni düşünce ve isteklerin ifade edilmesinde ve aktarılmasında önemli bir rol üstlenmesi bakımından Tanzimat'la birlikte dönemin aydınları arasında itibar ve yaygınlık kazanmaya başlamıştır (Oğuzhan, 2007: 120).

Hangi türde yazılmış olursa olsun ilk dönem romanlarının çoğunda Türk modern kimliği üzerinde durulmuştur. Dönemin seyahat romanlarında bile başka ülkelerdeki adamların kıyafetleri üzerinden Batılı tasviri yapılmış, kadınlarla konuşmalar gerçekleştirilerek kadınların modernliği konusu üzerinde durulmuştur (Türkeş, 2009: 848).

Modernleşmenin bir göstergesi ve ulaşılmaması gereken bir ideal olarak Türk edebiyatında kabul gören roman (Moran, 1991: 11), Batılı değerleri benimseterek halkı eğitmeyi kendisine bir işlev olarak belirlemiştir (Moran, 1985: 412).

Birçok romanın yazıldıkları döneme ait önemli bilgiler vermesi Osmanlı romanını Türk modernleşmesini incelemek için başvurulması gereken önemli bir kaynak haline getirmiştir. Bu kaynaklar sosyal değişimin getirdiği yeniliklere Osmanlı aydınının

nasıl baktığını ortaya koyması bakımından Osmanlı romanlarının çoğu toplumsal ve siyasal değişimin incelendiği tez mahiyetinde kaynaklar olma vasfını yüklenmişlerdir (Mardin, 1991: 32-33).

Tanzimat Devri eserlerinde İmparatorluğun yaşadığı sorunlar yazarlara ilham kaynağı olmuş, romanlarda işlenen konuların başında eski-yeni sorunu gelmiştir. Edebiyatçılar benimsenmesini istedikleri yeni rejimin etkinliklerini topluma duyurmak ve benimsetmek için eserlerini kaleme almışlardır. Dolayısıyla dönemin romanları sosyal ve siyasi değişimlerin gelişiminin gözlemlenmesi açısından önem taşımaktadırlar (Oğuzhan, 2007: 120).

Roman yazarları Batıdan nasıl ve ne ölçüde yararlanmak gerektiğini romanlarında tartışmışlardır. Ayrıca yazılmış olan romanların birçoğunda Batının yaşam biçiminin yanlış anlaşılması olmasından kaynaklı sorunları ele almışlardır (Oğuzhan, 2007: 112). Bu sebepten dolayı romanlar Osmanlı toplumundaki değişimi çözümlemenin yanısıra yazarların bakış açısını da anlamamız açısından önem taşımaktadır (Oğuzhan, 2007: 113).

Batılılaşma düşüncesinin lehinde ve aleyhinde birçok aydın söylem gerçekleştirmiş, ilerlemenin bilim ve teknoloji transferiyle mümkün olabileceğini savunanların yanı sıra sanat, felsefe, edebiyat hatta örf ve adetlerin de alınması gerektiğini öne sürenler olmuştur (Uçar, 2011: 9).

Tanzimat romanının öne çıkan en önemli özelliği, halka yeni bir düşünce dünyası sunmasıdır. İçerisinde kadın hakları ve yanlış Batılılaşma tartışmalarının da yer aldığı bu düşünce dünyası geleneksel toplumdan koparak modern algıyı oluşturmaya çalışmaktadır (Alver, 2006: 37).

Roman türünün Osmanlı'da yer almasıyla birlikte toplum yapısına uygun romanların nasıl olacağı önünde farklı fikirler de ortaya çıkmıştır. Bu tartışmalardan biri okuma yazma bilenlerin Batılı tarz romana alıştıırılarak Türk halk hikâyeleri ile uzlaştırılmaya çalışılması diğeri ise Batıya uygun roman ve hikâye yazılarak halk hikâyelerinin geçmişte kalması yönünde olmuştur (Oğuzhan, 2007: 120).

Batılılaşma olgusunun işlendiği ilk romanlarda Batılı erkek karakterler beceriksiz ve zenginlik meraklısı olarak öne çıkarken kadın karakterler ise, istemediklere evliliklere

zorlanmış, güçsüz karakterler olarak tasvir edilmişlerdir. Romanlarda yanlış anlaşılmiş Batı medeniyeti sık sık eleştirilmiştir (Oğuzhan, 2007: 121).

Tanzimat Dönemi'nde günlük hayatın her evresinde görülen değişim ve dönüşümler yayın hayatını kaçınılmaz hale getirmişlerdir. Edebiyatçılar romanları, tiyatroları şiirleriyle Avrupalı yaşam tarzını Osmanlı halkına tanıtmak istemişler, öte yandan da siyasi, ekonomik tarzda bir takım görüşleriyle yeni bir nesil yetiştirmeyi amaçlamışlardır. Bu dönemde toplumsal hizmet olarak gördükleri edebiyatı tamamı ile Tanzimat'ın kuruluş amacına hizmet ettirmişler, kendilerini de modernleşmenin gelişimine adanmışlardır (Budak, 2007).

Yazarlar, romanı araç olarak görmüşler ve yazılarını ilerleme ve dönüşüme hizmet amacıyla kaleme almışlardır. Avrupa'da olan bir anlatı türünü Osmanlı'ya getirmek için hizmetlerini gerçekleştirerek, gazete gibi romanın da yaygınlaşarak ilerlemeye hizmet etmesini ve eğitim aracı olarak kullanılmasını istemişlerdir (Moran, 1991: 17). Tanzimat yazarları bir bakıma toplum öğretmenliğine girişmişler ve siyasal-toplumsal dönüşümü kendilerine bir görev olarak atfetmişlerdir (Alver, 2006: 37).

Tüm bunlardan hareketle Türk romanının sosyal bir amaca hizmet için ortaya çıktığını ve toplumsal sorunların ortadan kaldırılması yönünde öncü olduğu söylenebilir. (Alver, 2006: 38).

Batılı toplumlarda sosyal ve ekonomik şartlar neticesinde ortaya çıkan roman türü Osmanlı toplumunda daha değişik şartlarda ortaya çıkmıştır. Sosyal değişme sürecinin yansıtıcısı şeklinde olan roman sosyal değişimin ne yönde ilerlediği, roman kahramanlarının ne şekilde temsil edildiği ve aile hayatının ne ölçüde etkilendiğini açıklaması bakımından önemlidir (Oğuzhan, 2007: 112).

Tanzimat'tan itibaren yazarlar edebiyatı var olan düşüncelerini anlatma, benimsetme aracı olarak kullanmaya başlamışlardır ve en önemli muhatap olarak kadınları seçmişlerdir. Batılılaşma döneminde kadın okurların beslendikleri kaynakların önemi bu açıdan büyüktür (Coşkun, 2010: 942).

Tanzimat yazarlarının temel hedeflerinden bir tanesi kadının aile içerisindeki konumunu düzenlemektir. Romanların genelindeki ana olay genellikle görücü usulü evliliktir. Romanların asıl muhatapları olan ve modernleşmeyle tanışan kadın kahramanlar flört,

boşanma gibi dönemin nadir görülen olaylarıyla kurgulansalar dahi toplumdaki yaygın kabullerin dışına çıkmamaya gayret gösterirler. Aile kurumunun Osmanlı toplumundaki kapalı alan olmasının bir sonucu olan bu kurgu, dönemin romanlarında yinede kadın kahramanların kadının değerini sorgulamalarının önüne geçememiştir (Coşkun, 2010: 944).

Tanzimat'tan sonra Batı modernleşmesinin gerekliliğini düşünenler giderek artmış, Tanzimat yazarları edebi eserlerini fikirlerini desteklemek amacıyla kullanmışlardır. Toplumun modernleşmesinin eğitilmiş modern annelerin elinde olduğu düşüncesinin kadın yazarlarca benimsenmesi üzerine bu alanda birçok eser verilmeye başlanmıştır. Bu anlayışla eser veren Osmanlı kadın roman yazarları kadının Batılılaşması tezini savunmuşlardır (Coşkun, 2010: 931).

Dönemin yazıları incelendiğinde en çok iki konunun üzerinde durulduğu görülür. Bunlardan bir tanesi kadınların toplumdaki konumu, diğeri ise üst sınıf erkeklerin batılılaşmasıdır. Ahmet Mithat Efendi, modern anlamda yazılmış olan Felâton Bey ve Râkım Efendi isimli romanında önceleri cariye olan kadın kahramanı okuma yazma öğrenen ve Fransızcasını geliştiren bir tiplene olarak sunar. Kadınların sosyal durumlarından duydukları rahatsızlığın, köleliğin işlendiği bir başka eser de Samipaşazâde Sezai'nin Sergüzeşt isimli romanıdır. Köleliğin işlendiği diğeri eserler Namık Kemal'in İntibah, Nabizâde Nâzım'ın Zehra ve Halit Ziya Uşaklıgil'in Sefile'sidir. Eserlerde işlenen konular aynı yaklaşım tarzı ile kaleme alınmıştır. Kadın haklarının bir Osmanlı kadını tarafından savunulması 1891 yıllarına tezime de konu olan Fatma Aliye hanım'ın Nisvan-ı İslam'ına kadar uzanmıştır (Mardin, 1991: 34-36).

Ahmet Mithat Efendi kadın sosyal yaşamını savunmasının aksine erkeklerdeki aşırı batılılaşmayı zararlı bulmuş ve Felâton Bey ile Râkım Efendi isimli eserlerinde işlemiştir. Öte yandan Recaizâde Mahmut Ekrem Araba Sevdası isimli eserinde yüzeysel batılılaşmayı eleştirmiştir. Bu yazarlar Avrupalılaşmanın yalnız sosyal davranışları taklit etmek olmadığını resmetmeye çalışmışlardır (Mardin, 1991: 37).

Bu dönemde kaleme alınan eserlerde modern kadın tiplilerinin karşısına zıtlık oluşturarak özelliklerinin belirginlik kazanması için hep geleneksel kadın tiplileri yerleştirilmiştir. Modernleşmenin ev içine dâhil olan kadınlarla değil de modern kadınların eliyle hayata geçeceğine inanmışlardır (Coşkun, 2010: 933).

Türk Edebiyatı'na kadının toplumdaki konumu Şinasi'nin "Şair Evlenmesi" isimli tiyatro eseriyle yansımıştır. Bu eserde evliliklerin çiftlerin anlaşmalarıyla kurulabileceği görüşü savunulmuş ve görücü usulü yapılan evlilikler eleştirilmiştir. Bunun yanı sıra kadının toplumdaki konumunu eserlerinde inceleyen ve eleştiren bir diğer isim de Namık Kemal olmuştur (Budak, 2004: 45).

Sosyal değişim çabaları sosyal hayata romanın yanı sıra hatta romandan önceki dönemlerde gazete ve piyeslerle yansıtılmaya çalışılmıştır. Örneğin gazetecilerin hepsinin bürokrasiden olması bu kurumu daha da önemli hale getirmiştir. Özellikle II. Mahmut kurulmasına öncülük ettiği Tercüme Odasının* yanı sıra yapılan reformlardan halkı bilgilendirmek istemiştir. Dönemin edebi ve siyasi hayatı yayıncılar ve yayın organları tarafından biçimlendirilmiştir (Budak, 2007).

Tanzimat döneminde matbaaların sayılarının artması sonucu gazete ve dergilerde artış görülmüş ve özellikle gazeteye büyük önem verilmesi halkın bilinçlendirilmesi yönünde etkili olmuştur. Zamanla halkın okur-yazarlığında önemli artışlar gerçekleşmiş, Namık Kemal, Fatma Aliye Hanım ve Ahmet Mithat Efendi'nin yazdığı gazeteler oldukça ilgi görmüştür. Tanzimat gazetelerinde ağırlıkla işlenen konuları aile yaşamı, eşitlik, özgürlük gibi konular oluşturmuştur. Gazeteler bu dönemde topluma ulaşmada önemli bir araç olmayı başarmıştır (Karabulut, 2010: 130).

Türk edebiyatında Batılılaşmanın tabii kaynaklarından biri olan gazete her ne kadar edebi bir tür değilse de günlük okunmaya uygun, geniş kitlelere hitap edecek sade bir dil kullanmasından dolayı daha çok kesime ulaşabilmiş ve edebiyat türlerine zaruri bir yön göstererek sayılarının artmasına ön ayak olmuştur (Okay, 1992: 170).

İletişim araçlarının eksikliğinde, benimsenen modernleşme ideolojisinin topluma ulaşmasını sağlama konusunda en önemli vasıta olarak kendisini ortaya koymayı başarmıştır. Dönemin gazete ve romanları, siyasi ve toplumsal değişimler konusunda önemli bir vazife üstlenerek, oluşturulmaya çalışılan yeni hayat düzeninde kendilerine rol edinmişlerdir (Türkeş, 2001: 428).

*Tercüme Odası: 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde başta diplomatik ilişkiler olmak üzere yabancı dil bilgisi gerektiren her durumda Avrupa dillerinden çevirilerin sorumluluğunu üstlenmek üzere Müslüman tercümanların eğitildiği ve görev yaptıkları kurum.

Tanzimat sonrası dönemde Birinci Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte yeni bir siyasal ve hukuksal düzen kurulmuştur. Öte yandan geleneksel yapının tam anlamıyla varlığını yitirmemiş olmasından dolayı muhalif kesime serbestlik ortamı tam anlamıyla sağlanamamıştır. Ancak tıbbiyeli öğrenciler tarafından kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti faaliyetlerini bu açıdan yurtdışında gerçekleştirme imkânı bulmuştur. Yurtdışına giden ve Jön Türkler olarak adlandırılan grup Paris ve Londra'da yayınlanan *Hayal*, Napoli'de çıkarılan *İstiklal*, Paris, Cenevre ve Belçika'da yayınlanan *Meşveret* gazetelerini çıkarmışlardır. Bu yayın organları meşruti sistemin kurulmasında yardımcı araçlar olmuşlardır (Akça ve Hülür, 2007: 259).

Yenileşme döneminde Osmanlı aydını eleştiren, yol gösteren kısacası halka ve yöneticilere sesini duyurabilen kişilerdir. Osmanlı'da matbaanın yaygınlık kazanması ise aydın sınıfın etkinliğini artıran bir olgu olmuştur (Karabulut, 2010: 129).

Yazarlar devlet politikalarını benimsetmek ve oluşan Batılı kimliği sunmak için romanlarını yazmışlardır. Bulunduğu dönem itibarıyla yazın ülkede işlenen siyasi normlar kadar önemli görevler üstlenmişlerdir. Bu açıdan Osmanlı-Türk yazını, günümüze kadar olan süreçte Türk modernleşmesini incelemek için mutlaka başvurulması ve analiz edilmesi gereken önemli kaynaklar konumundadırlar (Mardin, 1991: 33).

Cumhuriyet aydınları da etkin bir yazın türü olan romanı benimsemişler ve toplumsal sorumluluklarını gerçekleştirmenin aracı olarak görmüşlerdir. Türk toplumunun değişim sürecinde roman, hem toplumdaki etkilenmiş hem de toplumun değişen ortama uygun bir bakış açısı geliştirmesini sağlamıştır. Edebiyat bu süreçte önemli bir etkiye sahip olmuş ve ön plana çıkmıştır. Tanzimat aydınlarının benimsediği romanı Cumhuriyet dönemi yazarları da benimsemişlerdir (Moran, 1991: 15).

Toplumsal konularda kanaatleri olan ve yazdıkları edebi metinler ile topluma yol gösteren edebiyatçılar aynı zamanda siyasi yönü de olan metinler kaleme almışlardır. Edebi eserler Cumhuriyet döneminde de gerçeğin ifade edildiği ve kitlelere ulaştırıldığı metinler olarak varlıklarını korumuşlardır. Cumhuriyet döneminin edebi ürünleri o dönemin düşünce dünyasının özellikleri ile uyum içerisinde olmuştur. Özellikle Cumhuriyet dönemi romanının ulaşmaya çalıştığı ideale dikkat edildiğinde toplumu, Cumhuriyet'in idealleri doğrultusunda şekillendirmenin temel amaç olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda kadının aktif biçimde toplumsal yapıda yer alması desteklenmiş, geleneksel ve dini

yapıları bir kenara bırakarak fen ve bilimi temele oturtan yeni bir aydın kesim oluşturulmaya çalışılmıştır (Alver, 2006: 40).

Kitlelerin seslerini duyurmalarında önemli bir araç olan yazın, İslami kesim insanlar için de önemli bir aygıt olmuştur. Siyasal haklarından mahrum bırakıldıkları düşüncesiyle romanı özel bir mücadele alanı olarak görmüşler ve İslami kimliği topluma yayma girişiminde bulunmuşlardır. Özellikle 80'lerden sonra 'Hidayet Romanları' adıyla anılan bu romanlar Türkiye'nin siyasi ve toplumsal gündemini belirlemişlerdir. Ayrıca yazılan eserlerde örtünün sadece Anadolu kadınlarına ait olmayıp eğitimli şehir kadınlarının da bilinçli bir seçimleri olabileceği üzerinde durulmuştur (Türkeş, 2009: 850).

Osmanlı modernleşmesini yazılarında işlemiş olan yazar Kemal Karpat, '*Edebiyat ve Toplum*' adlı eserinde kadın konusunu ele almıştır. İslamiyet'in ahlak kurallarına bağlı olan, ev ve aile dışında yaşam alanı olmayan, günümüzde hala toplumsal bir sorun olarak varlığını koruyan kadın konusu Kemal Karpat'ın değindiği önemli konulardan olmuştur (Karpat, 2009: 115).

Geçmişten günümüze yazarlar dikkate alındığında -gerek Tanzimat dönemi, gerek Cumhuriyet dönemi yazarları- her birinin sosyal değişme olgusunu ele aldığını görmekteyiz. Dönemin yazarları eserlerinde buldukları dönemin gündemini işlemişlerdir ve yazdıkları eserlerde Batının gelişimini önemsemiş ancak Batıyı yüzeysel benimsemenin yanlışlığını da her fırsatta dile getirmişlerdir.

Görüldüğü gibi sosyal değişmeyi eserinde konu edinen her aydın özellikle kadının konumunu ilerlemenin ve toplum modernleşmesinin kilit noktası olarak görmüş ve kadının bireyselleşmesinin gerekliliğini sık sık dile getirmiştir (Özkerem ve Arslanel, 2011:8). Bu aydınlarda bir tanesi de tezimin konusunu oluşturan Fatma Aliye Hanım'dır. Bu kısımda kavramsal bir çerçevesi çizilen sosyal değişim ve yazın kavramları üzerinde durulmuştur. Çalışmamın ikinci bölümünü oluşturan bir sonraki kısımda Fatma Aliye Hanım'ın hayatı ve yaşadığı dönemin zihni oluşumu anlatılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM: FATMA ALİYE HANIM'IN HAYATI VE YAŞADIĞI DÖNEMİN ZİHNİYETİ

2.1. Fatma Aliye Hanım'ın Hayatı

Fatma Aliye Hanım, 9 Ekim 1862 yılında İstanbul'da 19. yüzyılın önemli devlet adamlarından tarihçi ve hukukçu Ahmet Cevdet Paşa ile Advıye Hanım'ın kızı olarak dünyaya gelmiştir. Fatma Aliye Hanım kadın edebiyatçıların ilkidir. Emine Semiye Hanım adındaki kız kardeşi ve ağabeyi Ali Sedat Bey ile Osmanlı'nın yeni siyasal yapılanmalarının olduğu dönemde her yönüyle etkin bir devlet adamının çocukları olma ayrıcalığını yaşamış, babalarının kendilerine sunduğu imkânlar sayesinde üçü de iyi bir eğitim almışlardır (Hanım, 2012: 7).

Fatma Aliye Hanım doğumundan hemen sonra dadılar ve sütanneler ile büyüdüğünden ilk üç yılla alakalı kayda değer bilgi bulunmamaktadır. Annesi ve babasının yoğun işlerinden ötürü onlarla pek fazla vakit geçirememiştir (Efendi, 2016: 23). Babasının Osmanlı devlet adamı olmasından ötürü dönemin kadınlarından çok farklı bir ortamda yetişen Fatma Aliye Hanım'ın babası tarafından eğitimine çok önem verilmiştir. Kızındaki doyumsuz okuma ve öğrenme arzusunu fark etmesi üzerine o döneme göre Avrupalı kadınların bile sahip olamadığı bir eğitim imkânı sunmuştur (Hanım, 2012: 7-8).

Türk edebiyatı tarihi tarafından ilk kadın romancı olarak tanımlanan Fatma Aliye Hanım, kendisine sunulan bu imkânları en iyi şekilde değerlendirebilmiş, kendi kimliğinin yanı sıra kadın kimliğini de tanımlamayı başarmıştır. Eserlerine bakıldığında sadece roman türünde değil, tarih kitapları ve çeşitli gazete ve dergilerde makaleler de kaleme almıştır. Savaş yıllarında bir takım dernek çalışmalarına öncülük etmiş, kadınların eğitim alması ve sosyal hayata katılmaları için destekte bulunmuştur (Hanım, 2012: 8).

Fatma Aliye Hanım Ahmet Cevdet Paşa'nın görevleri dolayısıyla sık sık İstanbul dışına çıkmış ve çocukluğu ile eğitiminin ilk hatıralarını buralarda oluşturmaya başlamıştır (Oylubaş, 2014: 11). Babası Ahmet Cevdet Paşa'nın Halep valiliğine atanması üzerine beş yaşındayken Halep'te yaşamaya başlayan Fatma Aliye Hanımefendi burada kendisiyle ilgilenen, konuşmayı pek sevmemesine rağmen sorduğu her soruyu cevapsız

bırakmayan, ona hikâyeler anlatan, Fransızların İngilizlerin gündeminden haberler anlatan babasının kahvecisi olan Süleyman Ağa'yla vaktinin çoğunu geçirmekten keyif almış. Akranları gibi oyuncakla vs uğraşmayı sevmez, kendisine tahsis edilen laladan hoşlanmaz, Süleyman Ağa'nın anlattıklarını can kulağıyla dinlermiş (Efendi, 2016: 23-28).

Fatma Aliye Hanım'ın Halep'te iken edindiği bir diğer dostu da kendisini kucağından indirmeyen, onunla uzun uzadıya sohbetler eden, görmediği günlerde kendisini uşağıyla yanına çağırılan İngiliz konsolosu Mösyö Skene'dir (Karaçorlu, 2009: 7). Fatma Aliye Hanımefendi Halep'te geçirdiği bu dönemlerden bahsederken, hayatının en tatlı kısımları olduğundan ve yaşadıklarını hala unutmadığından söz eder (Efendi, 2016: 30).

Beş yaşlarındayken ailesiyle birlikte tekrar İstanbul'a dönen Fatma Aliye Hanım Lofçalı Hacı İbrahim Şevki Efendi'den ders almaya başlar. Daha ilk dersten harfleri tanıyıp okumaya yeltenen Fatma Aliye Hanım öte yandan da Kuran-ı Kerim'i hatmetmiştir. Sonrasında Mızraklı İlmihâl, Mevlid-i Şerif gibi harekeli yazılan matbu kitapları da okumaya başlayacak bilgi seviyesine ulaşmıştır (Efendi, 2016: 31-32).

Nerede bir kitap görse karıştırıp okuma merakını bir türlü yenemeyen Fatma Aliye Hanım, evlerinde misafir olan aynı zamanda yüksekokullarda öğrenci olan akrabaların kitaplarını okumaktan büyük zevk almış. Onun bu okuma heves ve azmi kendisini yedi yaşına geldiğinde Battal Gazi, Kan Kalesi, Muhayyelat-ı Aziz Efendi ve Elf Leyle gibi kitapları okuyacak düzeye getirmiştir (Efendi, 2016: 34).

Fatma Aliye Hanım'daki okuma hevesinin çokluğuna kanıt teşkil edebilecek bu olayın varlığına dikkat çekmek gerektiği kanaatindeyim. Fatma Aliye Hanım okumuş olanların artıklarını yemenin insanı okumuş edeceği yönünde duyduğu bir söze safiyane duygularla inanması üzerine annesinin ahbaplarından kendisine hürmet edilen ve 'Hoca Hanım' diye saygı duyulan bir kadının yemek artığını yeme gayretine düşmüştür (Efendi, 2016: 36).

Fatma Aliye Hanım ağabeyi Ali Sedat Bey'i sevdiğinden ötürü onunla daha çok görüşmüş ve aynı zamanda bilgisinden istifade etmek istemiştir. Öyle ki ağabeyi için özel hocalar tarafından verilen dersleri dinlemiş, altı yaşlarında harekeli matbu yazıları dahi okumaya başlamıştır. Ağabeyi Ali Sedat Bey kız kardeşindeki gayret ve beceriyi

görünce bir gün ona babalarının kaleme almış olduğu Kavaid-i Türkiye* kitabından bir sayfayı öğrenmesini istemiştir. Fatma Aliye Hanım'ın söylediği sayfayı birkaç kez okumasıyla ezberlediğini görünce onu kendi derslerine almaya başlamıştır. Hatta yanında yazı yazarlardan meraklı bakışları neticesinde kusursuz şekilde yazı yazmayı da öğrenmiş ve validesinin kâtipliğini yapmaya başlamıştır (Efendi, 2016: 32-39).

Henüz yedi yaşlarındayken Fatma Aliye Hanımefendi'nin eğitimine hizmet etmiş olan bir başka kişide ağabeyinin hocası Hoca Mustafa Efendi'dir. Fatma Aliye Hanım üç yıl süren bu derslerden Hoca Mustafa Efendi'den coğrafya, astronomi, imla gibi birçok ilmi alanın yanı sıra kafasındaki batıl inançlardan fıkıh, ilmihal gibi fikri ve hikmetli alanlarda da istifade ederek kurtulmuştur (Efendi, 2016: 39-42).

Hoca Mustafa Efendi'nin vefatının ardından tekrar eski hocasından dersler almaya başlayan Fatma Aliye Hanım kitabet dersleri dışında İslam kadınlarıyla Avrupa kadınlarının, yabancı adetleriyle bizim adetlerimizin farklılıklarını karşılaştırarak bu konuda da dersler almaya başlamıştır (Karaçorlu, 2009: 8).

Geçen süre zarfında büyük gelişme göstererek ilim edinmeye olan merakını gösteren Fatma Aliye Hanım'ın on yaşlarına geldiğinde Fransızca öğrenme isteği başlamıştır. Zamanla engel olamadığı bu isteği için sütbabasından Fransız alfabesi istemiş ve kendi kendine öğrenemeyeceğini anlayınca müzik eğitimi aldığı hocasını da sırrına ortak ederek onunla birlikte harfleri öğrenmeye başlamıştır (Efendi, 2016: 43-45).

Ahmet Cevdet Paşa bir gün elinde Fransız alfabesiyle yakaladığı kızının istek ve şevkini fark etmiştir. Bunun üzerine Fransızca öğrenme isteğini kırmamış ve ders almasını sağlayarak bu durumu aşikâr hale getirmeyi başarmıştır. İlyas Matar Efendi adında hem hukuk hem tıp eğitimi almış olan bir zat eğitimi için tahsis edilmiş ve yaklaşık üç yıl gibi bir süre zarfında Fatma Aliye Hanım Fransızca'yı öğrenmiştir (Efendi, 2016: 46). Ondaki bu Fransızca öğrenme isteği ilerleyen yıllarda çeviri yapmasına yol açmış ve edebiyat dünyasına girişi bu sayede olmuştur (Oylubaş, 2014: 12).

Fatma Aliye Hanım Ahmet Mithat Efendi'yi ağabeyi Ali Sedat Bey'in kendisine okuması için kitap vermesiyle tanımaya başlar. Fatma Aliye Hanım ilk olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Letaif-i Rivayat isimli eserini okumuş ve kitabı o zamana kadar

*Kavaid-i Türkiye: Ahmet Cevdet Paşa'nın Türkçe dil bilgisi kitabı.

okuduklarından çok farklı bulmuştur. Daha sonra okuduğu Hâce-i Evvel, Hasan Mellah, Rakım Efendi gibi diğer kitaplarının da yormadan anlaşılır olma özelliklerini çok sevmiş ve sırasıyla ona ait bütün eserleri okumaya başlamıştır (Efendi, 2016: 50-51).

Nihayetinde Kırkambar dergisini de okuyan Fatma Aliye Hanım derginin sade dili sayesinde bu dönemlerde kendisinde beliren felsefe merakının da peşinden gitmiştir. Ahmet Mithat Efendi'yle olan mektuplaşmalarında Ahmet Mithat Efendi'ye Kırkambar'ın sade dille yazılmış olan felsefe ile alakalı olan makalelerinden faydalandığını belirtmiştir. Aynı zamanda Ahmet Mithat Efendi'nin konusu tarih olan Hasan Mellah, Hüseyin Fellah gibi kitaplarından da faydalanmıştır (Karaçorlu, 2009: 9-10). Kendisinin yazma uğraşına fikri anlamda katkıda bulunan bu eserler sonraki yıllarda yazdıklarının bizzat Ahmet Mithat Efendi tarafından planlanması, teşvik edilmesi hatta kontrol edilmesi zamanla Ahmet Mithat Efendi'yi hem hocası hem manevi babası yapmıştır (Oylubaş, 2014: 19-20).

1875 yılında Ahmet Cevdet Paşa Yanya valiliğine atanmış ve ailesini yanına aldırıştır, Maarif Nezareti'ne atanmasıyla Yanya'dan döndüklerinde ise hocası İlyas Matar Efendi Beyrut'a ailesini ziyarete gitmiştir. Fatma Aliye Hanım'ın Fransızca eğitiminden geri kalacağını düşünen hocası İlyas Matar Efendi geri döndüğünde Cezzar Ahmet Paşa ile Napolyon Bonapart arasındaki savaşı anlatan tiyatro eserini tercüme ettiğini görünce hem şaşırmış hem de öğrencisinin bu başarısından memnun olmuştur (Efendi, 2016: 55).

On üç yaşına gelmiş ve örtünmüş olan Fatma Aliye Hanım yaklaşık bir yıl daha İlyas Matar Efendi ile derslerine devam etmiş sonrasında aslen Fransız namı diğer Hakkı Efendi olan mösyö Faber'in kızı Matmazel Alpha ile eğitimini sürdürmüştür. Yirmi beş yaşındaki bu kız Fatma Aliye Hanım'la akran olmasa da ahlakça birbirlerine benzerliklerinden muallime talebe ilişkisinden ziyade dost olmuşlardır (Efendi, 2016: 60-61).

On altı yaşlarına kadar Fransızca ve Ahmet Mithat Efendi'nin Kırkambar dergisini tahsil ile geçiren Fatma Aliye Hanım babası Ahmet Cevdet Paşa'nın Suriye valiliğine atanmasıyla birlikte Şam'da bir yıl kadar yaşamıştır. Bu dönemde gerek yolculuk sırasında gerek evlerine davet ettikleri konuklar vesilesiyle Fransızcasını talim edebilmiş, buradaki tecrübelerini Fransızca kaleme almış ve en önemlisi Avrupa

insanlarının gözünde Fransızca konuşabilen Müslüman bir kadın olarak yer edinmeyi başarmıştır (Efendi, 2016: 72-74).

Şam'dan geri döndüklerinde on yedi yaşında olan Fatma Aliye Hanımefendi, Abdülhamit'in yaverlerinden kolağası* Faik Bey ile evlenir. Diğer kızların aksine evlilikten ilim tahsiline mani olacağı yönünde korkan Fatma Aliye Hanım eğitim erbabından olan hayat arkadaşıyla baş başa verip ilim tahsil edeceği, fikir alışverişinde bulunacağı ümidiyle razı olmuştur (Efendi, 2016: 75).

Faik Bey okul eğitimi almış, donanımlı bir askerdir ancak Faik Bey, Fatma Aliye Hanım'ın elinde romanı görür görmez Müslüman bir kadının roman okumamasının gerekli olduğunu, bu kitapların kendisi için tehlike arz ettiğini söyleyerek engel olmaya kalkmıştır. Bu konuda eşiyle münakaşaya girmek istemeyen Fatma Aliye Hanımefendi suskunluğunu koruyarak eşiyle en azından Fransızca konuşmanın yollarını aramıştır. Ancak kendisinden çok farklı olarak askeri eğitim almış olan eşi Faik Bey'in bu alandaki bilgisinin yeterli düzeyde olmadığını görünce bu hevesi de yarım kalmıştır (Efendi, 2016: 76).

Evliliklerinin üzerinden yaklaşık on yıl gibi bir sürenin geçmesi üzerine Faik Bey hanımının edebiyatla ilgilenmesi yönündeki fikrini değiştirmiştir. Bunun üzerine Fatma Aliye Hanımefendi Georges Ohnet'in "Volonté" eserini tercüme etme iznini almış ve "Meram" adıyla yayına hazırlamıştır (Efendi, 2016: 78). Bu dönemde Faik Paşa ilk tepkilerinin aksine Ahmet Mithat Efendi ile hanımı arasında iletişim kurmuş, kendi eliyle yazışmalarını dahi taşımaktan geri durmamıştır (Oylubaş, 2014: 20).

Bir Kadın imzasıyla yayınlanan bu eser dönemin gazetelerinde şüpheyle karşılanmıştır. Dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda bir kadının Fransızcadan tercüme yapması imkânsız olarak düşünülmüş, yazarın Fatma Aliye Hanım olduğu öğrenildiğinde ise çevirinin Ahmet Cevdet Paşa veya Ali Sedat Bey tarafından yapılmış olabileceği tartışılmıştır (Efendi, 2016: 80-81).

Bu durum aslında Fatma Aliye Hanım'ın toplumsal kimliğini saklaması olarak görülmesinin yanı sıra dönemin erkek egemen kültürüne karşı bir meydan okuma olarak ta düşünülebilir. Fatma Aliye Hanım bulunduğu dönem itibarıyla kendi kimliğinden

*Kolağası: Osmanlı ordusunda yüzbaşıyla binbaşı arasında yer alan rütbe.

vazgeçip yaşadığı cüretkârlık ve çekingenlik ikileminde *Bir Kadın* olarak yayın hayatına adım atmıştır. Bu durumun aynı zamanda edebiyat dünyasına kadın kimliğinin yerleşmesi bakımından da etkili olduğu düşünülebilir (Karadağ, 2013: 7).

Kitabının önsözünde toplumsal kadın cinsiyetini ön planda tutarak kadın çevirmenleri yüreklendirmek için “Dibace” başlığıyla iki sayfalık bir önsöz yazan Fatma Aliye Hanım, kadınların edebi hayatta daha görünür olmaları konusunda kadın yazarları cesaretlendirmek istemiştir. Kadınların edebi hayatta varlıklarını sürdürmeye çalışmalarının erkek yazarların icazetine bağlı olmadığını altını çizerek toplumdaki eşitsizliği ortadan kaldırmayı düşündüğünü açıkça belirtmiştir (Ohnet, 2014: 18).

Kitabının sonuç bölümünde ise; toplumsal bir görev üstlenilerek edebi bir eser olan romanın toplumun eğitimi için araç olarak kullanılabilmesine dikkat çekmiştir. Eserlerde topluma benimsetmek istenen iyi ve kötü anlayışların karakterler üzerinde somutlaştırılarak gösterilebileceğini ifade eden Fatma Aliye Hanım, eserlere sosyal bir görev yüklenilmesinin gerekli olduğunu söylemekten geri durmamıştır (Ohnet, 2014: 295).

Kızındaki bu yeteneği fark eden ve tercümenin yayımlanması için kızına destek veren ve bunu dile getirmekten çekinmeyen Ahmet Cevdet Paşa, Adliye Nazırlığı’ndan da ayrılması üzerine kızıyla daha çok vakit geçirmek istemiş ve derslere başlamışlardır. Felsefe, mantık derslerinin yanı sıra Kaside-i Bürde, Mesnevi-i Şerif ve İbn-i Haldun’un Mukaddime’sini okudukları da Fatma Aliye Hanım’ın mektuplarında Ahmet Mithat Efendi’ye verdiği bilgiler arasındadır. Gerek Ahmet Cevdet Paşa gerek Fatma Aliye Hanım’ın ilim öğrenme konusundaki istekleri derslerin gece yarısına kadar sürmesine neden olmuştur. Çeşitli âlimlerin tarih, coğrafya, İslam fıkhi alanındaki derslerini işlemişler, İbn-i Rüşd, İmam Gazali, Aristo ve Eflatun’u okuyup tartışmışlardır (Efendi, 2016: 84-86).

Anlaşılabileceği üzere Fatma Aliye Hanım’ın yaşamının bu kısmında bir kadın olarak var olması, yine erkeklerin iznine ve himayesine dayanmıştır. İçerisinde bulunduğu Osmanlı ailesinin erkek üyeleri olan babası ve eşi, çeviri sürecini olumlu karşılayıp destekleyene kadar böyle bir cesaret gösteremeyen Fatma Aliye Hanım’ı kadın çevirmen olarak toplumsal hayattaki varlığının açık bir şekilde oluşmasına katkıda bulunmuşlardır (Karadağ, 2013: 8).

Fatma Aliye Hanım bütün çalışmalarının yanı sıra sosyal faaliyetlerin içerisinde de yer almıştır. Öte yandan tüm üyelerinin kadınlardan oluştuğu ilk resmi dernek olan ve başkanlığını da kendisinin yaptığı Cemiyet-i İmdadiye Derneği'ni kurmuştur. Bu çalışmalar II. Abdülhamit tarafından duyulmuş ve Fatma Aliye Hanım beratla ödüllendirilmiştir. Fatma Aliye Hanım, bir başka yardım kuruluşu olan Hilal-i Ahmer Cemiyetinin de ilk kadın üyeliğini yapmış ve bu derneğin kâtiplik görevini üstlenmiştir (Karaçorlu, 2009: 11).

Avrupa kültürü ile yetişmiş olan Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, devrinin en güçlü kadın yazarıdır. Yazın hayatı boyunca çok sayıda roman, hikâye ve makale yazmış ve eserleri Fransızca, İngilizce ve Arapçaya çevrilmiştir. Fatma Aliye Hanım fikir ve eğitim konularında kitap ve makale yazan, sosyal konularda kadınların kendi imkânlarını kendilerine gösteren, eserlerinde fikri ve yaşantısı hür kadınları tasvir eden ilk romancımız olma özelliğini taşımaktadır (Şahin, 2013: 56).

Fatma Aliye Hanım tüm çalışmalarının ve faaliyetlerinin yanı sıra iyi bir eş ve iyi bir anne olmanın önemini de unutmamıştır. Evlilik hayatı boyunca dört evlada sahip olan Fatma Aliye Hanım, 1880 yılında Hatice, 1884 yılında Ayşe, 1900'de Nimet, 1901'de Zübeyde İsmet isimli kızlarını dünyaya getirmiştir. Fatma Aliye Hanım'a göre iyi bir anne olmak çok önemlidir ve bunun için tahsil görmekle birlikte, iyi bir ahlaka sahip olmak da önemlidir. Çocuğun ilk öğretmeninin annesi olduğu düşüncesinden yola çıkarak, kızlarının eğitime çok önem vermiş ve iyi bir şekilde yetişmeleri için gayret göstermiştir (Karaçorlu, 2009: 11-12).

Edebiyatı'mızın ilk kadın roman yazarı olan Fatma Aliye Hanım, 1936 yılında vefat etmiştir ve İstanbul Feriköy Mezarlığı'na defnedilmiştir.

2.2. Bulunduğu Dönem Osmanlı Zihniyeti

Bilindiği üzere 19. Yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin Batı modernitesinden etkilendiği, devleti içinde bulunduğu sıkıntılı durumdan kurtarmak için modernleşme politikalarının uygulanmaya başlandığı dönemdir. Osmanlı Devleti'nde modernleşme geniş çapta Tanzimat Fermanı'yla başlamış, Tanzimat dönemi süresinde gerekli düzenlemeler yapılmıştır. 1876 Kanun-i Esasi ve ardından kurulan 1877 Osmanlı Parlamentosu, padişahın yetkisini sınırlandırarak hukuksal statü kazandıran ve devleti modern hale dönüştürmeyi amaçlayan çalışmalardır (Polat ve Derer, 2016: 187).

Tanzimat reformları sadece kurumsal yapılarda değil, geleneksel Osmanlı toplumsal yapısında, yaşam biçiminde ve düşünce dünyasında önemli değişimleri başlatmıştır. Gerçekleştirilen değişimler aydınlar tarafından tartışılmış ve yeni bakış açıları, tartışma alanları oluşturmuştur. Bu alanlardan biri, bazı kesimler tarafından Osmanlı'nın geri kalmasının temel nedenlerinden biri olarak görülen kadının gerek toplumdaki gerek aile içindeki konumu olmuştur. Böylelikle 19.Yüzyıl Osmanlı'da kadının birçok münakaşaya konu edildiği, kadının ilerlemesi ve toplumsal yaşama aktif olarak katılması düşüncesinin olduğu bir dönem olmuştur (Avcı, 2007: 2).

Osmanlı'nın Batılılaşmasında '*kadın*' önemli bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle şehirlerde yaşayan Müslüman kadınların toplumsal konumları, giyimleri, toplum içindeki davranış biçimleri Osmanlı modernleşmesinin en çok tartışılan konusu haline gelmiştir (Avcı, 2007: 2). Bu dönemde ülkenin içinde bulunduğu durumun kadınlara yapılan haksızlıklara bağlı olduğunu söyleyen, İslam dininin yanlışlardan arındırılması gerektiğini savunan pek çok yazar bulunmaktadır (Kaplan,1999: 469).

Modern anlamda bir Osmanlı toplumu oluşması için toplumun en küçük birimi olan aileye, buna bağlı olarak ta ailenin koruyucusu olan kadınlara birçok görev düşmektedir. Tezin konusu Fatma Aliye Hanım gibi bir Osmanlı kadını olduğundan ve özellikle onun kadın konusuna bakışı olduğundan dönemin zihniyeti buradan itibaren kadınlar üzerinden okunmaya çalışılacaktır.

Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde kadına yeni haklar tanınmış ve kadının toplumdaki konumu modernleşme bağlamında ele alınarak üzerinde çalışılan ve tartışılan bir konu olmuştur (Güzel, 1985:858). İslamiyet'in Batı ile ortak tarafının olup olmaması, İslam'ın Batı modernleşmesine uyum sağlayıp sağlamayacağı konuları üzerinde düşünülmüştür. Batılılaşma yanlıları; çok eşliliği, cinsiyet ayrımını, eğitim özgürlüğünün olmayışını geri kalmışlığın nedeni olarak görürken, gelenekçi kesim Batı modernleşmesinde mahrem üzerine yapılanların dini ve kültürel çözümlere yol açacağını savunmuşlardır.

Dönemin yazarları devletin geri kalmışlığını telafi etmek ve moderniteyi gerçekleştirmek için '*kadın*'i bir araç olarak görmüşler ve bu amaçla eserlerini kaleme almışlardır (Karaçorlu, 2009: 10). Örneğin Batıcılardan Abdullah Cevdet kadın meselesine karşı aile reformunu gündeme getirerek yenilikler yapmak istemiş ve

kendisine “hem Kuran’ı hem kadınları aç” şeklinde bir slogan belirlemiştir. (Aksanyar, 1999: 11).

Kadın meselesi ile ilgilenen ve konuya daha ılımlı yaklaşan bir diğer isim olan Celâl Nuri, toplumsal dönüşümde büyük oranda eksikliği olan Türk kadınına gereken bilinci vermek fikriyle *'Kadınlarımız'* adlı eserini kaleme almıştır. Kitabında kadınların eğitimine büyük kıymet vermesinin yanı sıra çok kadınla evlilik, cariyelik, erkeklerden kaçma, görücü usulüyle evlenme gibi geleneklerin eleştirisini yapmıştır. Ancak bütün bu eleştirilerini dönemin bir diğer yazarı Fatma Aliye Hanım gibi İslami hükümlerle uzlaştırmaktan geri durmamıştır (Uyanık, 2014: 141).

Fatma Aliye Hanım kadınların batılılaşmayı yanlış anladıkları düşüncesinde olan dönemin bir başka yazarıdır. Fikri ve yaşantısı hür kadınları tasvir eden, kadınların eğitimiyle ilgilenen romanlar kaleme alan Fatma Aliye Hanım, eserlerinde Osmanlı toplumu içinde ailenin önemine vurgu yapmış, sanıldığı aksine İslam dininin kadına imkânlar verdiğini dile getirmiş, serbestçe düşünebilme ve gelişmeye katkıda bulunabilme imkânı sağlamaya çalışmıştır (Aksanyar, 1999: 11).

Dolayısıyla Osmanlı feminizmi olarak adlandırılabilir düşünsel ve eylemsel bir oluşum söz konusu ise, bu oluşumun en önemli düşünürü hiç kuşkusuz Fatma Aliye Hanım olmuştur (Zihnioğlu, 2003: 44).

2.2.1. Eğitime Bakış

Osmanlı toplumunda gerçekleştirilen Batılılaşma politikaları kadının toplumdaki yeri, eğitimi, kadın hakları konularında da belirleyici olmuştur. Kadının eğitim hakkına sahip olması ve eğitim hakkına sahip kadın için fırsat ve imkân eşitliği ancak yenileşme dönemiyle, Tanzimat Fermanı'ndan sonra gelişen fikirlerle mümkün olmuştur. Tanzimat Fermanı'nın bu konudaki bir diğer önemli sebebi de, kadınların eğitiminin devlet eliyle verilmesi olmuştur (Şen Sönmez, 2013: 296- 297).

Devletin kadınların eğitimine yönelik ilk girişimi, kadın eğitimi alanındaki kurumsal boşluğu doldurmak olmuştur. Toplumların gelişmişlik düzeylerinin belirleyici faktörlerinden biri olan eğitim-öğretim düzeyinin gelişmesi de bu faaliyetlerin gerçekleştiği kurumların gelişmişliği ile yakından ilişkilidir. Türk toplumunun

geleceğini belirleyecek olan gençler için dönemin gerekli gördüğü bilgi ve teknoloji ile donanmış kurumlarda eğitimlerini almaları gerekmektedir (Uçar, 2011: 18).

Bu amaçla öncelikle 1842’de Avrupa’dan getirilen ebe kadınlar Tıbbiye’de kadınlara mesleki eğitim kursu vermeye başlamışlardır. Sonrasında bu gelişim ve ilerleme çabası, kız rüştiyelerinin, sanayi okullarının, Kız Öğretmen Okullarının açılmasıyla devam etmiştir (Güzel, 1985: 858).

Osmanlı Devleti’nde modernleşme ve batılılaşma gibi kavramlar değişmeyen tartışma konularından biri olmuştur. Kimi entelektüeller bu kavramları savunurken kimileri karşı çıkmıştır. Batıya uyum sağlama Osmanlı’nın kültürel kimliğiyle ilgili olmuş, Osmanlı aydınları modernleşme politikalarının çelişkiden kurtulup devam ettirilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Gencer, 2008: 361). İslamcı kesime göre kadının eğitilmesi onu iyi bir ev hanımı ve anne yaparken, Batıcılara göre ise kadının toplumsal hayatta görünür olması ve dolayısıyla ilerlemenin gerçekleşmesi için gerekli olacaktır (Şahin, 2013: 55).

Dönemin medrese öğrencileri müderrisleri ve uleması sosyal alanlarda ve okullarda yapılan reformları kültürel kimliğe yabancılaşma olarak görmüşlerdir. Medreselerde, fizik, kimya, astronomi, geometri gibi derslerin okutulması fikrini savunmuşlar ve böylelikle medreselerin üniversiteye dönüştürülmesini talep etmişlerdir. Ancak Osmanlı değişiminin laik düşüncesi geleneksel okul sistemine zıtlık barındırmış ve 19. yüzyılla birlikte gelen yeni eğitim sistemi eskinin yerini almaya başlamıştır (Gencer, 2008: 362).

Ancak Tanzimat’ın ilanı ile birlikte oluşan yeni müesseselerin yanı sıra eski olanlar da varlıklarını korumaya devam etmişlerdir. Tanzimat’ın ilanından önce Avrupa’ya tahsil için giden gençler Tanzimat’la birlikte geri dönmüşler ve çevrelerindeki gençleri etkileri altına almaya çalışmışlardır. Bu dönemde yabancı dil öğreniminin artmasıyla birlikte yabancı kitap ve gazeteler ülke sınırlarına dahil olmaya başlamıştır. *Takvim-i Vekayi*, *Tasvir-i Efkar* ve *Basiret* gibi dönemin gazetelerinde batılılaşmayla ilgili çeşitli makaleler yazılmaya başlanmıştır (Karaçorlu, 2009: 16).

Kadınların eğitilip yetiştirilmesi ve toplumsal hayatta yerlerini alarak çeşitli meslekleri icra etmesi konusunda dönemin aydınları çeşitli yayın organlarında büyük çaba göstermişlerdir. Türk modernleşme tarihinde kadın olmadan gerçek anlamda bir yeniliğin gerçekleşeceğine olası bakmamışlar ve modernleşmede geleneksel kültür

unsurlarının varlığını koruyarak kadının yetiştirilmesine gereken önemin verilmesini talep etmişlerdir. Eserlerde kadınların toplumdaki rollerini aktif hâle getirici, bilinçlendirici bilgiler verilmiştir. Dönemin aydınları tarafından, kadının zevcelik ve analık rolünü yerine getirebilmesi açısından eğitiminin önemi vurgulanmış, yeni nesli yetiştirecek olan kadının eğitilmiş ve bilinçli olması savunulmuştur (Uyanık, 2014: 142-143).

Dönemin aydınlarından Namık Kemal, Şemseddin Sami, Ahmet Mithat Efendi, Nigâr Hanım ve Fatma Aliye Hanım, İslamiyet'in kadına eğitim hakkını verdiği fikrinden yola çıkarak kadının, temelde çocuklarını eğitmek, eşi ile kültür ve fikir birliği sağlamak ve memleketin ekonomisine katkı sağlamak gibi gerekçelerle eğitim alması gerektiğini ifade etmişlerdir (Şen Sönmez, 2013: 297).

Kadının modernleşmesi konusunda eserler kaleme alan yazarlar Avrupa kültürünün Türk kadını üzerinde oluşturduğu fayda ve zararlar hakkında çeşitli tespitlerde bulunmuşlardır. Dönemin yazarlarından Celal Nuri İleri, Fransız edebiyatının, Türk kadınları üzerinde olumsuz etkiye sahip olduğu ve kadınların tam anlamıyla arada kalarak ne Fransız kültürünü benimsedikleri ne de kendi kültürlerini muhafaza edebilmiş olduklarını dile getirmiştir. Sadece kadının toplumsallığı ve gelişmişliğinin önemli olmadığı, aynı zamanda Türklük ve Müslümanlık kültürünün önemli olduğunu, dile getiren devrin aydınları, ayrıca kadınlarla alakalı gerçekleştirilen düzenlemelerin öncelikli olarak ahlaki bir nitelik taşımalarının önemli olduğunu da dile getirmişlerdir (Uyanık, 2014: 144).

Bu konuda görüş bildiren yazarlardan bir diğeri de Fatma Aliye Hanım'dır. Fatma Aliye Hanım *Muhadarat* isimli eserinde, romana gereken önemin verilip bir ders olarak öğretilmesinin gerekliliğini dile getirmiş ve okuyan tarafından tahlil edilmesini önemli bulmuştur. Ayrıca öğreticiliği olmayan romanların dahi okunup yararsız bir fikriyata sebebiyet verecekse bile bunu kişinin kendisinin öğrenmesinin önemini vurgulamıştır (Hanım, 2015: 150).

Ayrıca günümüzde hâlâ tartışılacak da kadının eğitimi meselesinin, Fatma Aliye Hanım'ın ve o dönemin diğer aydınlarının belirttikleri konumda olduğunu ve ideal olarak ortaya çıktığını söylemek zordur (Şen Sönmez, 2013: 307).

2.2.2. Kamusal Alana Bakış

Tanzimat Dönemi'nde toplumsal alanda yaşanan değişimler özellikle kadınların hayatında etkili olmuş, bu sebeple kadınlar kamusal alanda daha fazla görünür olmak istemişlerdir. Ancak bu istekleri erkeklerin egemen olduğu toplumsal bir kültür içerisinde zor bir süreç olarak yaşanmıştır (Turan, 2013: 132).

Kadının toplumsal konumunda modernleşme süreciyle birlikte birtakım gelişmeler meydana gelmiştir ve yaşanan bu gelişmelere bir de kamusal alana eklemlenmesi katılmıştır. Kadınların sosyal hayat içerisinde erkeklerle yer alması, şehir mekanları içerisinde görünmesi birtakım rahatsızlıkları da beraberinde getirmiş, muhafazakâr çevrelerden büyük tepkiler almışlardır. Çarşafını Avrupa modasına göre uyarlayan kadınlar, kocalarıyla beraber çarşılarda gezmeye, mekanlarda oturmaya başlamışlardır. Bu durum karşısında kadınlar muhafazakâr çevre tarafından sert tepkilere maruz kalmışlar, hatta faytonlarının taşlandıklarına şahit olmuşlardır (Göle, 2001: 61).

Böylelikle dönemin basınında en çok yazılan ve çözümlenmesi istenilen şikâyet konuları; eşlerle yan yana yürüyememek, seyahat edememek, eşit ücret ödemediği halde kadınların kötü yerlere oturtulması ve güverteye çıkamamaları gibi konular olmuştur (Kaplan,1999: 469-470).

Osmanlı toplumsal düzeninde kadınlar ve erkeklere ayrılan mekanlar birbirinden ayrı olarak düzenlenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde de aynı şekilde devam eden bu durum karşısında kadınların erkeklerle sosyal faaliyetler içinde beraber yer alması, örneğin tiyatro, opera gibi gösterilere katılmaları tartışma konusu olmaya devam etmiştir. Çoğu zaman bir Müslüman kadının çarşafsız olarak kamusal alana çıkması sürgün cezası almasına bile neden olabilmıştır (Avcı, 2007: 10).

Osmanlı toplumunda olmayan unsur kadının serbestliği ve özgürlüğü değil, kadınla erkeğin beraberliğidir. Kadınların kafes içerisinde kalmadıkları, eğlence mekanlarında, çeşitli vakıf ve derneklerde bulunmaları bu kanaati destekler niteliktedir. Ancak erkek ve kadının farklı ve birbirinden ayrı eğlence mekanları ve anlayışları söz konusuydu (Ortaylı, 2004:99).

Baticılar ile muhafazakârlar arasındaki görüş farklılıklarının kadın konusu üzerinde görülmesinin nedeni, mahremiyetin bozulmasından duyulan korku sebebiyle olmuştur

(Göle,2001:56). Bu nedenle Tanzimat'tan itibaren Batılılaşmanın ölçütleri tanımlanmaya çalışılırken, kadınların mahremiyeti ve cinsiyetler arası birlikteliğin sınırları tartışma konusu olmuştur (Işın, 1988: 27).

Ancak Tanzimat dönemiyle birlikte sosyal hayat gün geçtikçe Batı normlarına göre belirlenmeye başlamıştır. Aile ziyaretleri, eğlenceler, kutlamalar, seyahatler, yemekler modern ölçüler içinde yeniden tasarlanmış, bu düzenleme ise dergiler ve gazeteler tarafından yaygınlaştırılmıştır (Meriç, 2000: 73).

Batılı anlamda bir devlet yapısı ve sosyal yapı inşa edilirken kadının rolü önemli görülmüştür. Kadın konusu yıllardır rol ve statü bağlamında tüm toplumsal kesimler tarafından tartışılmış, kadının konumunun yükseltilerek toplumsal hayata katılımının sağlanması modernleşme yanlısı aydınların üzerinde ısrarla durduğu konulardan biri olmuştur. Toplumların gelişmesinde kadınların statüsüne vurgu yapan, kadınların analık görevlerinin yanı sıra eğitim görevlerinin olduğuna da dikkat çeken birçok aydın yer almıştır (Uçar, 2011: 13).

Kadınların eğitilmesi, kamusal alanda görünmesi, çarşı pazarda tek başına dolaşması vb. gibi konular, mahrem olarak kalması gerektiğine inanılan kadın yaşam alanlarının giderek görünürlük kazanmasını sembolize etmiştir. (Göle, 2001: 56). Niyazi Berkes'in yorumuyla Batı her anlamda idealleştirilmiş yeni kuşak gençlik için "Hayat-ı Muhayyel" Avrupa olmuştur (Göle, 2001: 68).

Toplumsal manada yaşanan bu gelişmeler romanlara taşınmış ve Tanzimat dönemi romanlarına bakıldığı zaman kadınlara modernleşme sürecinde birtakım rollerin yüklendiği görülmüştür. Annelik ve annenin sosyalleşerek sosyalleştirmesi vasfı vurgulanmış, yeni kuşakların yetiştirilmesi, toplumsal değerlerin öğretilmesi görevleri dolayısıyla kadınlar tüm toplumsal projelerde merkezi öneme sahip olmuşlardır (Oğuzhan, 2007: 121).

Osmanlı'nın bürokrat ailelerine mensup ve imkânları pek çoğuna göre geniş olan kadınlar aldıkları eğitim ve yabancı dil bilgileri ile kadın hareketinin öncüleri olmuşlardır. Bu öncü yazarlar arasında Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı ve aynı zamanda tezin baş aktörü olan Fatma Aliye Hanım yer alır. Dönemin diğer önde gelen kadın şair ve yazar hanımları ise; Makbule Leman, Abdullah Cevdet Paşa'nın diğer kızı olan

Emine Semiye Hanım, Fahrünnisa, Şair Nigar ve Mihrünnisa Hanım bulunmaktadır (Karabulut, 2005: 188).

Başlangıçta isimlerini açıklamadan kaleme aldıkları yazıların ardından Osmanlı'da kadınların kendilerini tanıtmaları, bir birey olarak düşüncelerini ifade etmeleri ve isteklerini duyurmaları basın aracılığıyla gerçekleşmiş, gazetelerde ve özellikle dergilerde kadınlara rastlamak mümkün hale gelmiştir. Bu gazete ve dergiler her kesimden kadına ulaşmış ve her kesimden kadının taleplerini duyurmada önemli bir işlev görmüştür (Çakır, 2016: 54-55).

Kadınların karşılaştıkları sorunları işleyen ve kadınlardan gelen mektuplara yer veren 1868'de çıkmaya başlayan Terakki Gazetesi, dönemin bu amaçla çıkarılan ilk gazetesi olmuştur. İlk kadın dergisi olarak 1869'da çıkarılmaya başlanan Terakki-i Muhaderat (Kadınların İlerlemesi) kadının konumunu eleştiren ve eğitim olanaklarından yararlanması gerektiğini dile getiren Terakki gazetesinin devamı niteliğinde olmuştur. 1886'da sahipliğini ve yazarlığını kadınların yaptığı ilk kadın dergisi Şükûfezar yayın hayatına girmiştir. Yazar kadrosu kadınlardan oluşan Hanımlara Mahsus Gazete, ilk kadın gazetesi olarak 1895'de yayın hayatına girmiştir (Çakır, 2016: 56).

Osmanlı Devleti'nde kadınlarla ilgili sorunlar çeşitli yayın organlarında tartışılabilir bu türden yazılar daha çok erkek yazarlar tarafından kaleme alınmıştır. Fatma Aliye Hanım, bu amaçla yazılar kaleme alan ilk kadın yazarlardan bir tanesidir ve doğu toplumlarında kadın hareketinin uyanmasında etkili olmuş bir isimdir. Tarihimizdeki ilk kadın edebiyatçı olarak bilinen Fatma Aliye Hanım, *Tercüman-ı Hakikat*, *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mehasin* gibi çeşitli gazete ve dergilerde yazılar yazmıştır. Kadınların bilinçlenmesi için çeşitli çalışmalar yürüten Fatma Aliye Hanım, öte yandan kadın erkek eşitliğini savunarak bu kapsamda konferanslar vermiştir. Kadınların eğitim almasının önemini her yazısında ısrarla vurgulamış ve eğitim alamamalarının İslamiyet'le ilgili olmadığını ileri sürmüştür (Özdamar Tıgılı, 2008: 255).

Tanzimat aydınları kadının konumuna dair fikirlerinde, kadının daha görünür olmasının din ve geleneklerle çatışmayacağına altını çizmişlerdir. İlerleme ve modernleşme adına yürütülen çalışmalarda din ve geleneklerin gözardı edilmemesi gerektiğini savunmuşlar ancak Batı medeniyetine de sırt çevrilmemesi gerektiğini ifade etmişlerdir (Avcı, 2007: 13).

Osmanlı'nın toplumsal yaşamı ve kadının konumu göz önünde bulundurulduğunda, kadınların özellikle yazın hayatında önemli bir yer işgal etmesi oldukça zor görünürken Fatma Aliye'nin başarıları bu noktada çok önemlidir. Fatma Aliye Hanım yazdığı romanlarında, geleneksel değerleri muhafaza eden ancak Batılı unsurlara da sahip olan kadının ideal bir kadın tipi olarak yansıtılmasına öncü olmuştur (Oğuzhan, 2007: 120).

Tanzimat Dönemi gazetelerinden 1868'de yayımlanmaya başlayan Terakki Gazetesi, Osmanlı kadınının geri bırakılmasını eleştiren yazılara yer vermiş ve Avrupa'yla karşılaştırmalar yapmıştır. Ayrıca 1888'den itibaren Muhadderat adıyla dönemin okuma bilen kadınları tarafından merakla takip edilen bir gazete çıkarılmıştır. Tanzimat dönemindeki bu yayın organlarını Meşrutiyet döneminde İnsaniyet, Âyine, Şükûfezar, Parça Bohçası gibi gazeteler izlemiştir. Bunlardan bazılarının yayın sorumluları kadınlar olmuştur (Güzel, 1985: 859).

Tanzimat dönemi önemli yayın organlarından bir tanesi de, Fatma Aliye Hanım'ın da aralarında bulunduğu ve büyük çoğunluğu kadınlardan oluşan bir kadro tarafından çıkarılan Hanımlara Mahsus Gazete'dir. Gazetede Osmanlı kadınının sosyal durumu, eğitimi, aile içi ilişkileri ve tesettürü gibi konulardan önemle bahsedilmiştir (Güzel, 1985: 859).

II. Meşrutiyet sonrasında kadın konusunda olumlu gelişmeler sürmüştür, her türlü konunun tartışıldığı yeni birçok gazete yayımlanmıştır. *Millet Gazetesi*, *Kadın Mecmuası*, *Demet*, *Mehasin*, *Kadınlar Dünyası* ve *Mefharet* gibi pek çok kadın dergisi yayın hayatına girmiştir (Güzel, 1985: 861).

Devlete ve kurumlarına bağlı olan Osmanlı aydınları, kadınlarla ilgili tartışmalarda da devletin bakış açısının dışına çıkmamışlardır. Devlet kurumlarında eğitim konularında öne çıkan öncelikli düzenlemeler, aydınların yazılarına da ilk konu olarak girmeyi başarmıştır (Avcı, 2007: 11).

II. Meşrutiyet sonrası, kadınların dernekler kurdukları bir dönemi de simgelemektedir. Kadınlar birçok kadın derneği kurmuşlar ve bu dernekler aracılığıyla bizzat hak ve çıkarlarını korumaya çalışmışlardır (Güzel, 1985: 861).

Osmanlı kadınlarının kendilerini ifade etmeleri basın kanalıyla mümkün iken, bir araya gelerek örgütlenmeleri de yardım dernekleri sayesinde gerçekleşmiştir. Kadınlar gazete

ve dergilerde kendilerini birey olarak ifade ederlerken, kurulan dernekler sayesinde de bireysel taleplerini örgütsel taleplere dönüştürebilmişlerdir (Çiçek ve diğerleri, 2015: 281).

Bu cemiyetlerden ilki 1897'de Fatma Aliye Hanım'ın resmen kurduğu tüm üyelerinin kadın olduğu Cemiyeti İmdadiye'dir. Rumeli sınırlarında savaşa giden askerlere giyecek tedarik etmek ve aynı zamanda şehit ve gazilerin ailelerine yardım maksadıyla kurulmuştur. Cemiyet içerisinde din ve mezhep ayrımı yapılmayan bu cemiyet, dönemin ilk kadın kuruluşu olması bakımından ve üyelerinin tamamının kadın olması bakımından önemlidir (Şahin, 2013: 56). Fatma Aliye Hanım aynı zamanda Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de ilk kadın üyeliğini yapmıştır (Özdamar Tıgılı, 2008: 253).

Yine Selanik'te 1908'de Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyeti-i Hayriyesi Derneği kurulmuştur. Tüm Osmanlı kadınlarına açık olan bu dernek kimsesiz kadınlara ve onların çocuklarına yardım etmeyi temel amaç olarak belirlemiştir (Çakır, 2016: 57).

1854'te Kırım Savaşı nedeniyle Florence Nightingale ve Miss Stanley gibi isimlerin savaş yaralılarına yardım amacıyla kurdukları dernek, Ermeni Kadınlar Komitesi ve Mithat Paşa'nın eşinin başkanlığı altında Yaralılara Yardım Komitesi, Tanzimat döneminde kadınların örgütlenmeleri konusunda ortaya çıkan başka yardım dernekleridir. Bu dernekler, kadınların toplumsal yaşamda var olmalarına yardımcı olmuştur. Aynı türden örgütlenmelere daha sonra savaş alanlarında yine rastlanmıştır (Güzel, 1985: 859).

II. Meşrutiyet ile birlikte çok sayıda dernek kurulmaya devam etmiştir. Kadının eğitimiyle ilgili çalışmalar yapan, çalışabileceği iş yerleri açmayı amaçlayan dernekler, ayrıca kültür amaçlı dernekler, feminist kadın dernekleri, kadınların siyasal partiler kurmalarını amaçlayan dernekler de kurulanlar arasında yerlerini almışlardır (Çakır, 2016: 87-88).

2.2.3. Kılık Kıyafet ve Örtünme

Kadının yaşamındaki değişimin en belirgin hali kıyafetiyle de kendini göstermektedir. Kadının anne ve eş olmasının yanısıra toplumsal rolü gibi kadın konusundaki tartışmalar zamanla kılık kıyafetindeki değişim üzerinde de yoğunlaşmıştır. Gelenek ve

değişim arasındaki zıtlıklardan birini oluşturan kıyafet ve örtünme Osmanlı toplumunun tartışma konularından biri olmuştur (Turan, 2013: 103).

Meşrutiyet döneminde, Osmanlı Devleti'nin ilerlemesinin kadınların kamusal alanda yerlerini almasıyla mümkün olacağı yaklaşımı kadın kıyafeti konusunu da temel olarak belirlemiş, değişimin ferace ve çarşafıla gerçekleşmeyeceği belirtilmiştir. Kadın kıyafetinin modernleştirilmesi konusunda, modern kıyafet çağdaşlaşma ve statü göstergesi olarak düşünülmüştür (Özdemir, 2003).

Osmanlı toplumunda her din için belli bir kıyafet yasağı vardır ancak bu yasak kadını engelleyen baskılayan bir yasak değildir. Yenileşme dönemiyle birlikte Müslim-gayrimüslim ayrımını ortaya koyan geleneksel kıyafet düzenlemelerinin geçerliliği tamamen ortadan kalkmış, ancak Müslüman kadınların kıyafetiyle ilgili padişah fermanları ortaya çıkmıştır. Kadın yaşmak ve feracesindeki şeffaflık veya eteğindeki kılma nazırların tartışmalarıyla sonuçlanmıştır. III. Selim, II. Mahmut ve özellikle II. Abdülhamid döneminde çıkarılan padişah iradelerinin ortak amacı, Müslüman kadınların toplumsal adetlere ve dindeki tesettür kaidesine uymayan bir biçimde gezmelerine engel olmak şeklindedir. Tanzimat sonrası toplumda kadın kıyafeti reformcuların muhafazakarlara en fazla taviz verdiği konulardan olmuştur. (Ortaylı, 2004: 105).

Tanzimat'la birlikte başlayan hızlı değişim, özellikle İstanbul kadınının kıyafetinde kendini göstererek modernleşmenin en açık göstergesi konumuna gelmiştir. Avrupa'yı takip eden, okuyan, yazan, giyimi-kuşamıyla şık ve modern bir çizgi sergileyen hanımlar, Tanzimat ve Meşrutiyet döneminin idealleştirilen kadın profili olmuşlardır (Demir, 2016: 81-82).

Osmanlı toplumsal yapısı henüz kadının kamusal alanda serbestçe görünür olmasına müsaade etmese de Tanzimat kadını Avrupa modasını takip etmeye başlamıştır. Osmanlı kadınlarının çocukluktan itibaren öğrenmiş oldukları dikiş bilgisini farklı bir amaç için kullanmasına sebep olmuştur. Dış görüntüsüyle Avrupalı hemcinslerine benzemeye çalışan kadınlar, artık sadece ihtiyaçlarını karşılamak için değil son modayı takip edebilmek adına dikiş dikmeye yönelmişlerdir. Merak ve özenti ile başlayan batıya uygun giyinme çabası, belli bir süre sonra modernleşmenin ve saygınlık kazanmanın en açık göstergesi durumuna gelmiştir (Demir, 2016: 72).

Modern insanın ne giydiği, ne düşündüğü, nasıl davrandığı, nelerle ilgilendiği soruları moda kavramının basın yayın faaliyetleri yoluyla Osmanlı toplumuna yerleşmeye başlamasına neden olmuş, tüm bu soruların cevapları, dönemin dergi ve gazetelerinde bir nevi hazır olarak sunulmuştur. Fatma Aliye Hanım'ın çıkardığı Mehasin, Hanımlara Mahsus Gazete, ayrıca çıkan diğer gazetelerden Kadınlar Dünyası ve Resimli Ay gazeteleri bu konularda kadınlara büyük imkânlar sunmuşlardır. Biçki-dikişe dair yazıların yer aldığı ilk kadın dergisi, Hanımlara Mahsus Gazete olmuştur. Ayrıca pek çok kadın yazarın yazın dünyasına katılmasına öncülük eden dergi olma özelliğini de taşımaktadır (Demir, 2016: 73-76).

Ahmet Mithat Efendi, gazete yazılarında kıyafetle uygarlık ilişkileri hakkında gözlemlerde bulunmuş, medeniyetin giyinip kuşanmakta aranmaması gerektiğini, terbiye ve medeniyetin insanların şahıslarında olduğunu dile getirmiştir (Okay, 2017: 205). Batılı yaşamın İslam'ın mahremiyet anlayışını derinden sarstığını düşünenlerden biri de Namık Kemal olmuştur. Medeniyet olarak sunulan şey kadınların açık saçık sokağa çıkması olarak tanımlanıyorsa bunun Osmanlı toplumsal yaşamına ve İslam ahlakına ters düştüğünün bilinmesi gerektiğinin altını çizmiştir (Göle, 2001: 55).

Batının getirdiği serbestliğe ancak İslam ahlakının set çekebileceğini düşünen İslamcılar, bu yüzden toplumun temelini oluşturan aile ve kadının geleneksel kalıplar içinde tutulmasını gerekli görmüşlerdir. İslamcılara göre Meşrutiyetin ilanından beri ısrarla vurgulanan yanlış, kadın sorununu çoğunlukla örtünme ve kıyafet meselesinden ibaretmiş gibi sanmak olmuştur (Turan, 2013: 117).

Devrin gazete ve dergilerinde yazılar kaleme alan bir diğer isim olan Abdullah Cevdet'in örtünmenin gerçek Müslümanlıkla ilgisinin olmadığını belirten yazısı sonrası şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Server Bedii İslam'ın en büyük hastalığı olarak kadınların örtünmeleri sorununu görmüş ve bu durumun düzeltilmesini istemiştir. Öte yandan örtünmenin toplumsal adetlerle ilişkili olup İman ve İslam'ın şartları arasında bulunmadığını yazan Rıza Tevfik'in konuya dair ana fikri Kuran'daki örtünmeye dair ifadelerin günün şartlarına göre yorumlanması gerektiği olmuştur (Gündüz, 2007: 178-182).

Bununla birlikte dönemin önemli kadın yazarlarının konuya dâhil oldukları da görülmüştür. Örneğin Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım "Eslâf-ı Nisvân:

Arap Kadınları” başlıklı makalesinde kadın gelişiminde engelleyici rolün İslam ya da Osmanlılıkla ilgili olmadığını ileri sürmüştür (Hanım, 2012: 77).

2.2.4. Eş Seçimi / Evlilik

Tanzimat döneminde hemen her alanda düzenlemelerin yapılması beraberinde kadının ailedeki ve toplumdaki konumunun da değişmesine neden olmuştur. Kadının konumunun değişmesi kadın-erkek ilişkilerini dolayısıyla aileyi ciddi anlamda değiştirmiştir. Tüm bunlar bu konuda tartışmaların artmasına neden olmuştur. Görücü usulü ile yapılan evliliğin sakıncaları, gençlerin görüşerek ve anlaşarak evlenmesinin gerekliliği, anne ve eş olarak kadının eğitiminin önemi toplumun yeni tanıştığı kadın ve aile merkezli tartışmalar olmuştur (Canbaz Yumuşak, 2012: 157).

Aile yapısı denildiğinde, aile birliğinin kurulması, eşler, çocuklar, ebeveynler, aile birliğinin sarsılması ve dağılması gibi süreçler akla gelir. Osmanlı’da aile kurumunun büyük ölçüde İslam hukukuna göre düzenlendiğini söylemek mümkündür ve dini kuralları merkeze alan geleneksel bir toplumda, aile birliğinin kurulması oldukça önemlidir (Kurt, 2012: 120).

Tanzimat’tan sonra başlayan toplumsal değişim içinde kadın sorunu önemli bir yer işgal etmiş, özellikle evlilik kurumunun yeniden düzenlenmesi, tek eşlilik, kadınların eğitimi vb. konular en çok tartışılan sorunlar arasına girmiştir. Ahmet Cevdet Paşa’nın kızı Fatma Aliye Hanım yazdığı romanlar ve çıkarmış olduğu yayınlarla bu konuda öncülük etmiş bir isim olmuştur (Güzel, 1985: 859- 862).

Tanzimat dönemi yazarlarından Fatma Aliye Hanım, evlenecek adayların birbirlerini görüp tanımlarının asla yasak olmadığını, üstelik bunun dinen de teşvik edilen bir konu olduğunu söylemiştir. Fatma Aliye ayrıca, görücü usulünün flörte göre daha uyumlu ve sürekli evliliklere neden olduğunu da belirtmiştir (Kurt, 2012: 123).

Fatma Aliye Hanım, bu dönemdeki yeni aydın grubunun üyeleri arasındaki üst sınıftan kadınlara bir örnek olmuştur. Onun gibi şair Nigar Hanım, kimi ressam hanımlarda bu dönemde isimleri sayılabilecek kadın aydınlardan olmuştur (Güzel, 1985: 859).

Tanzimat Dönemiyle birlikte kadının her şeyden önce insan olduğu bu nedenle de eğitim sürecine dâhil edilmesi ve toplumsal konumunun iyileştirilmesi gerektiği

savunulmuştur. Özellikle nesli yetiştirmesi nedeniyle kadının eğitim olanaklarından yararlanmasının önemli olduğu düşüncesi farklı kesimler tarafından desteklenmiştir. Aynı zamanda modernleşme çabaları ile belirginleşmeye başlayan kadın hareketinin ortaya çıkarken ileri sürdüğü temel taleplerinden biri de eğitim meselesi ile ilgili olmuştur. Eğitim almamış kadınların gelecek kuşağı yetiştirirken yetersiz kalacağı tezi öne sürülmüş, devleti kurtarabilecek ve devletin varlığının sürmesini sağlayabilecek gelecek kuşağın yetiştirilmesi aşamasında ilk karşılaştığı en önemli figür olan annenin eğitimi bu nedenle oldukça önemli görülmeye başlanmıştır (Çokoğullar ve Bozaslan, 2014: 180).

Eğitimli bir anne olmasının yanı sıra bu dönemdeki yaygın görüşe göre aile kurumunun taraflarından biri olan kadının, iyi eş sıfatıyla eşini de mutlu etmek yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu da ancak kadının kocasına yakın bir eğitim düzeyine sahip olmasıyla mümkün görülmüştür. Böylelikle eğitim almış kadın eşinin ev içerisinde mutluluk ve huzurunu dolayısıyla ailesinin huzurunu temin edecektir. Kadının rollerini en iyi şekilde yapmasından dolayı ev içerisinde sağlanan mutluluğun, aynı zamanda toplumun mutluluğuna dönüşeceği öngörülmüştür. Esasında kadının eğitimi konusunda üzerinde durulan asıl konu, kadının toplumsal hayata sağlayacağı fayda olmuştur (Karaca, 2010: 138).

19. yüzyılın sonlarına doğru kadının toplum ve aile içindeki konumunun değiştirilmesi gerektiğini düşünen Osmanlı kadınları 1883-1884'te Şükûfezar (Çiçek Bahçesi) Dergisi'ni yayınlamışlardır. Görücü usulü evlilikler ve çok eşliliğe dair düzenlemeler, eğitim olanaklarından kadınların da yararlanması ve hayatın içinde daha özgür hareket edebilmeleri gibi temel konuların işlendiği dergide, okurlardan gelen mektuplara da yer verilen kadın köşeleri bulunmuştur. Dergide geleneksel ataerkil anlayışın yerine sevgiye dayanan bir evlilik ve eşitlikçi aile ilişkilerini savunan yeni fikirlerde yer almıştır (Çokoğullar ve Bozaslan, 2014: 178).

Tanzimat Dönemi'nden itibaren kadının her şeyden önce insan olduğu bu nedenle de toplum ve aile içindeki konumunun iyileştirilmesi gerektiği düşüncesi devrin basın yayın organlarında sıklıkla ele alınan konular arasında yer almıştır. Yüzyıllardır süren evlilik gelenekleri, yanlış uygulamalar, özellikle kırsal kesimlerdeki kadının ev içi ile sınırlandırılmış kapalı hayatı, eğitim olanaklarından yararlanamaması ve devam eden

cariyelik kurumu dönemin düşünür ve yazarları tarafından gazete ve dergilerde işlenmeye başlanmıştır (Çokoğullar ve Bozaslan, 2014: 182).

Dönemin önde gelen düşünürlerinden olan Şinasi, Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Şemseddin Sami ve Ahmet Mithat gibi yazarlar çok kadınla evliliğe karşı çıkmışlardır. Özellikle Şinasi, edebiyatımızdaki ilk tiyatro eseri olan Şair Evlenmesi adlı piyesinde eski evlilik geleneklerini eleştirmiş ve kadının eğitilmesi gerektiğini de sık sık vurgulamıştır (Güzel, 1985: 858). Basın-yayın yoluyla başlayan mücadele ile oldukça etkili adımlar atılmış ve Osmanlı kadının yaşamında o güne kadar konuşulmamış konular tartışmaya açılmıştır (Çokoğullar ve Bozaslan, 2014: 186).

Öte yandan Tanzimat aydınının kadın meselesine yönelmesi bir tür savunma anlamına gelmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti içerisindeki Avrupalılar, Osmanlı toplumunda gördükleri çok kadınla evlilik ve cariyeliği İslam dininin kadınlara değer vermeyişinin göstergeleri olarak yorumlamışlardır. Tanzimat yazarları ise İslamiyet'e yönelen bu eleştirilere gereken cevapları vererek, ilerleme çabası içinde kadına sağlanacak hakların aslında İslam dini tarafından verildiğini ispatlamaya çalışmışlardır. Kadının özgürlüğünün kaynağının İslam'da aranması istenmiş ve Asr-ı Saâdet dönemindeki kadınların statüleri ve hangi meslekleri icra ettikleri örnek olarak sunulmuştur (Avcı, 2007: 13).

Bu dönemde farklı bir yerde duran Fatma Aliye Hanım, muhafazakâr bir çizgide romanlarında ailenin korunması gerektiğine dair vurgular yapmış ve sağlıklı bir ailenin nasıl kurulması gerektiğine yönelik bilgiler vermiştir. Eserlerinde, evlilikte saygı ve sevgi, sadakat, görücü usulü ile evliliğin zararları gibi konuların üzerinde ısrarla durmuştur (Canbaz Yumuşak, 2012: 160).

Fatma Aliye Hanım'ın içerisinde büyüdüğü kültürel ortam ve sahip olduğu ahlâk anlayışı kadının eğitime dair bir birikim oluşturmaya ön ayak olmuş, ancak iyi eğitime ve birikime rağmen devrin ahlak algısından temellenen itaatkâr tutumunu görmezden gelememiştir (Şen Sönmez, 2013: 298).

Sonuç olarak bazı yazarlar tarafından İslam'ın öngördüğü söz konusu emir ve yasakların meşruiyetini sağlamak amacıyla bu emir ve yasakların altında yatan nedenlere dönük olumlu bir dilin kullanıldığı edebi yapıtlar kaleme alınmıştır. Osmanlı

kadını haklarını savunurken İslami hükümlere bağlı kalmıştır ve bu hükümlerden yararlanmak bu dönemin en genel ve en belirgin özelliği olmuştur. Örneğin eğitim alma hakkı, İslami gerekçelerle savunulmuş ve İslamiyet'te kadınlara eğitim verilmesinin zorunlu olduğu sünnetten ve İslamiyet'in tarihinden örnekler verilerek açıklanmıştır. Kadının toplumsal ve aile içi konumu ile ilgili yaşanan problemler, İslam'ın aslına uygun hareket etmemek ile İslam'ın özünü unutarak geleneklere sarılmış olmakla ilişkilendirilmiştir (Çokoğullar ve Bozaslan, 2014: 182).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: FATMA ALİYE HANIM'IN ESERLERİ VE ESERLERİNDE İŞLEDİĞİ KONULAR

3.1. Fatma Aliye Hanım'ın Eserleri

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı'nın modernleşme döneminde birçok konuda özellikle kadınların sosyal konumu hakkında fikirleriyle öncülük etmiş önemli bir yazardır. Romanlarıyla toplumun ilerlemesine katkıda bulunan Fatma Aliye Hanım, aynı zamanda da kadın kimliğiyle ilk defa kadın sorunlarını ele alan bir yazardır. Tezin bu bölümünde Fatma Aliye'nin romanları, hatıra, inceleme, tarih, felsefe yazıları ve makalelerinin kısa bir özeti yapılmıştır.

3.1.1. Romanları

3.1.1.1. Hayal ve Hakikat

Hayal ve Hakikat Fatma Aliye Hanım'ın Ahmet Mithat Efendi ile birlikte kaleme aldıkları çok açıdan ilklere imza atmış bir eserdir. Romanda anlatılan hikâyeyle evlilik kavramının o zamana kadarki en farklı biçimde tartışılarak ele alınması ve bunun toplumun henüz hazır olmadığı bir dönemde yapılması eseri önemli kılmaktadır. Eser 'Vedat' ve 'Vefa' adlı iki bölümden oluşur. Roman kadın ve erkeğin bakış açılarının bizzat hemcinsleri tarafından aktarılması bakımından da ayrıcalıklıdır. Romanda erkeğin duygu ve düşünceleri Ahmet Mithat Efendi tarafından anlatılırken, kadına ait olanlar Fatma Aliye tarafından anlatılmaktadır. Bu durum romana farklı tarzları bir araya getirerek vermek istediği mesajlar doğrultusunda bir eser olma özelliğini de kazandırır.

3.1.1.2. Muhadarat

Fatma Aliye Hanım'ın kendi adıyla yayımladığı ilk roman olması bakımından önem taşımaktadır. Osmanlı toplumundaki zengin bir ailenin hayatını yansıtan bir eserdir. Romanın temasını başkalarının isteği ile yapılan bir evliliğin yol açtığı sıkıntılar oluşturur.

3.1.1.3.Udi

Fatma Aliye Hanım'ın dördüncü romanı olan Udi'de, sanatıyla hayata karşı direnen roman kahramanı Bedia'nın hayatı anlatılmaktadır. Kocasından ayrılan Bedia'nın ut çalarak kendi hayatını kazanmasını konu alan bir eserdir. Eserde evlilik, çalışma hayatı, iffet gibi konular ele alınır.

3.1.1.4.Refet

Fatma Aliye Hanım'ın bu eserinde, toplumun fakir kesiminin yaşam öyküsü anlatılmaktadır. Hiçbir maddi dayanağı olmayan bir cariyeye kızı olan çalışkan ve azimli Refet'in birçok imkânsızlık içinde öğretmen olma hikâyesini anlatmaktadır. Kadınların eğitimi ve çalışma hayatı romanın temelini oluşturur. Fatma Aliye Hanım ayrıca bu romanında cariyelik kurumuna da özenle atıfta bulunmuştur.

3.1.1.5.Enin

Fatma Aliye Hanım son romanı olan Enin'de de, çalışan, para kazanan, erkeğe ihtiyaç duymayan yeni bir kadın kahraman oluşturmuştur.

3.1.2.Hatıra, İnceleme ve Mektupları

3.1.2.1. Nisvan-ı İslam

Fatma Aliye'nin bu eseri bir kadın tarafından yazılmış ve Batı dillerine çevrilmiş ilk metin olma değerini taşıyan makale niteliğinde bir eserdir. Eseri önemli kılan, Osmanlı özellikle de İslam dünyasında kadının konumunun bizzat bir kadın tarafından tartışılmasıdır. Bu eser, Fatma Aliye Hanım'ın Türk ailesi hakkında bilgi edinmek isteyen Batılı bazı kadınlarla yaptığı görüşmelerinden oluşmuştur. Eser aynı zamanda Fransızca, Arapça ve İngilizceye çevrilmiştir.

3.1.2.2. Levâyah-i Hayat

Fatma Aliye Hanım Levayih-i Hayat isimli eserinde mektuplar üzerinden başkalarının yaşamlarını anlatmıştır. Eserde, beş kadının evlilikleriyle ilgili olarak birbirlerine yazdıkları on mektup yer almaktadır. Kahramanlarına kendilerini samimiyetle anlatma imkânlarını sunan eserde, Fatma Aliye Hanım'ın kurgusu da sadece yer yer kendini gösterebilmiştir.

3.1.2.3. Taaddüd-i Zevcat'a Zeyl

Mahmud Esad Efendi'nin çok evlilik lehindeki yazısı Malûmat Gazetesinde "Taaddüd-i Zevcât" adıyla yayınlanmıştır. İşte bu yazıya karşı Fatma Aliye Hanım tarafından yazılmış "Taaddüd-i Zevcât Leyl" isimli makaledir. Sonrasında kitap haline getirilen bu makalede, Fatma Aliye Hanım'ın cevabıyla başlayan ve birbirini takip eden yazışmalar kitabı oluşturmuştur. Fatma Aliye Hanım taaddüd-i zevcat (çok eşlilik) konusunda yabancıları ikna etmeyi önemli bulmuştur.

3.1.2.4. Tedkik-i Ecsam

Fatma Aliye Hanım bu eserinde değişik felsefe akımlarına göre madde kavramını açıklamaya çalışmıştır. Felsefe konularında ilk defa bir kadın tarafından kaleme alınmış olan eser, Hanımlara Mahsus Gazete'de yayımlanmış ve daha sonra ise kitap haline getirilmiştir.

3.1.2.5. Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı

Fatma Aliye Hanım bu eserinde, babasının doğumundan başlayarak çocukluğunu, eğitim ve gençlik dönemlerini, 1855-1856 yıllarına kadar geçen siyasî olayları anlatmaktadır. Fatma Aliye Hanım bu eserinde özellikle Meşrutiyet sonrası siyasal yaşamı anlatmayı ve babası Ahmet Cevdet Paşa'yı II. Meşrutiyet sonrasında maruz kaldığı eleştirilere karşı savunmayı amaçlamıştır.

3.1.2.6. İstila-yı İslam

Fatma Aliye Hanım İstila-yı İslam isimli bu kitapta 19. Yüzyıl sonlarında Avrupa'da yayılan dinsizliğin Avrupa toplumu üzerindeki yansımalarını dile getirerek, insanlarda bir dine inanmanın gerekliliği ve nedenlerini izah etmeye çalışmaktadır.

3.1.3. Felsefe Yazıları

3.1.3.1. Teracim-i Ahval-i Felâsife

Fatma Aliye Hanım bu eserinde felsefenin önemi üzerinde durmuş ve bu ilimin dinsizlikle alakalı olmadığını anlatmak istemiştir. Kitabında bazı Yunan ve İslâm filozoflarının biyografilerine yer vermiştir. Eser bir kadın yazar tarafından felsefeye karşı duyulan ilgiyi göstermesi bakımından dikkate değerdir.

3.1.4. Tarih Yazıları

3.1.4.1. Tarih-i Osmaniye'nin Bir Devre-i Mühimmesi-Kosova Zaferi ve Ankara Hezimetini

Bu kitap, esas olarak Osmanlı tarihindeki iki savaşı anlatmaktadır. Ancak Fatma Aliye Hanım özellikle savaşın nedenleri ve sonuçlarına dair konular üzerinde durmuş, Osman Bey döneminden Çelebi Mehmet'in tahta geçişine kadarki döneme dair çeşitli siyasi olayları anlatmıştır. Eser Fatma Aliye Hanım'ın tarihî konuları ele aldığı tek eseridir. Tezin konusuna uygunluğu bulunmaması dolayısıyla tezde Fatma Aliye Hanım'ın bu eserine pek fazla yer verilmemiştir.

3.1.5. Çeviri Eserleri

3.1.5.1. Meram

Fatma Aliye Hanım Georges Ohnet'in 'Volonté' adlı romanını Fransızcadan Türkçeye "Meram" adıyla tercüme etmiştir. Onun bu eseri dönemin şartları göz önünde bulundurulduğunda edebiyat dünyasına kadın kimliğinin yerleşmesi bakımından etkili olmuştur. Bu yapıtın çevirisine yazdığı ön sözde "Bir Kadın" olarak kendisine gönderme yapan Fatma Âliye Hanım, son sözde ise bir çevirmen olarak kendisinden "Mütercime-i Merâm" olarak söz etmektedir. Fatma Âliye Hanım, kitabın başına "Dîbâce" başlığıyla yaklaşık iki sayfalık bir ön söz kaleme almıştır. Bu önsözde edebiyat dünyasındaki kadın çevirmenlerin daha görülür olmasını istemiş, yapacakları hatalar karşısında onları yüreklendirmiş ve erkek yazarların da kadın tercümanları hoşgörüsüyle karşılamalarını beklediğini dile getirmiştir. Kitabın sonunda "Tabsıra" başlığıyla yer alan son sözde ise vurgu, roman aracılığıyla topluma verilen ahlak dersleri üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu şekilde, toplumsal bir işlev yüklenerek toplumun eğitimi için romanın araçsallaştırılabileceğine dikkat çekilmiştir. İyi ahlaklı karakterleri övüp topluma ideal rol model olarak gösteren Fatma Aliye Hanım, roman çevirisine toplumun şekillendirilmesine yönelik sosyal bir amaç yüklemiştir.

3.1.6. Makaleleri

Fatma Aliye Hanım, çeşitli gazete ve dergilerde makaleler kaleme almıştır. Büyük çoğunluğu *Hanımlara Mahsus Gazete*'de yer alan makalelerinin yanısıra *İnkılâb*,

Malûmat, Servet-i Fünûn, Tercümân-ı Hakikat, Ümmet ve *Mahasin* gibi döneminin diğer dergi ve gazetelerinde de yayımlanmış 40'a yakın makalesi vardır.

Makalelerinden bazıları şöyledir:

1. Eslaf-ı Nisvan, Hanımlara Mahsus Gazete (1896)
2. Eslaf-ı Nisvan: Arap Kadınları, Hanımlara Mahsus Gazete (1896)
3. Eslaf-ı Nisvan: Kadim-i Frenk Nisvanı, Hanımlara Mahsus Gazete (1896)
4. Zevce, Hanımlara Mahsus Gazete (1898)
5. Valide, Hanımlara Mahsus Gazete (1898)
6. Talim-i Terbiye-i Benat-ı Osmaniye, Hanımlara Mahsus Gazete (1896)
7. Nisvan-ı İslam ve Bir Fransız Muharriri, Hanımlara Mahsus Gazete (1896)
8. Terbiye-i İçtimaiye, Mehasin Mecmuası, (1910)
9. İlim ve Cehl, İnkılab Dergisi (1909)

Fatma Aliye Hanım, toplumun aydınlanmasının, özellikle kadının toplumdaki konumunun doğru bilinen İslam'la olması gerektiğini her fırsatta dile getirmiş bir yazardır.

3.2. Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası ve Eserlerinde İşlenen Konular

3.2.1. Fatma Aliye Hanım'ın Düşünce Dünyası

Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasını anlayabilmek için dönemin zihniyeti ile ilgili bir örneğe değinerek başlamanın yararlı olacağını düşünüyoruz. Fatma Aliye Hanım, Georges Ohnet'in *Volonte* adlı romanını *Meram* adı ile tercüme etmiştir. Yaşadığı dönem itibariyle alacağı tepkilerden çekinerek kendi ismi ile yayımlamadığı bu çeviriyi "*Bir Hanım*" imzası ile yayımlamıştır. Fatma Aliye Hanım sonraki çevirilerinde ise "*Mütercime-i Meram*" takma adını kullanmıştır. Bu eser Fatma Aliye'yi manevi kızı olarak nitelendiren Ahmet Mithat Efendi tarafından dönemin gazetelerinden *Tercüman-ı Hakikat*'te övülmüştür. Ayrıca Ahmet Mithat Efendi, Fatma Aliye'nin doğumundan aile

yaşamına, eğitim aldığından ötürü aldığı ilk eleştirilere ve evlilik hakkındaki fikirlerine yer verdiği “*Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*” adlı biyografisini kaleme alarak manevi kızına hediye olarak sunmuştur (Özdamar Tıǧlı, 2008: 254).

Fatma Aliye Hanım, çeşitli gazete ve dergilerde kaleme aldığı yazılarında kadın sorunları hakkında gelenekçi bir çizgi izlemiştir. Bu yazılarında Ahmet Mithat Efendi'nin savunduğu fikirlerin kadınlar arasındaki sözcüsü konumunda olmuştur. İnsan olarak kadınlarla erkeklerin eşit olduğunu, İslam'da kadının yerinin olumlu yönde varlığını koruduğunu ve geçmişin içe kapanık ve ezilmiş kadınlarının ancak eğitim yoluyla sosyal hayata katılabileceğini savunmuştur (Zihnioǧlu, 2003: 337-342).

Ayrıca Fatma Aliye Hanım, babasının fikirlerinin etkisinde kalmış ve babasının mirasçısı ve sözcüsü olma görevini de üstlenmiştir. Ahmet Cevdet Paşa'nın arzuladığı gibi sosyal hayatta öncü bir kadın olmayı başarmış, ancak muhafazakâr Osmanlı kadını kimliğinden de uzaklaşmamıştır. Eserlerini kaleme alırken beslendiği değer ve ölçüler babasından aldığı tarih, hukuk, felsefe, dil ve edebiyat ilimleri sayesinde oluşmuştur. Bir ilk olmasına neden olan ve kimliğini oluşturan bu değerler sebebiyle hem düşünceleri hem de tavırları itibariyle, Osmanlılık ve İslamıya ait değerleri, aile bağlarını, çalışkan ve üretken olmayı, ahlaklı davranmayı her şeyin üstünde tutmuştur (Özkan, 2017: 190).

Eserlerinin genelinde kadın ve aile konularını ele alan yazar, özellikle İslam dininin insana vermiş olduğu değer üzerinden hareket etmiştir. Yazılarında Allah'a ve topluma karşı görevlerinde kadınla erkeğin eşit sorumluluk sahibi olduklarını ifade etmiştir. Osmanlı aile hayatını bir kadının bakış açısıyla yansıtan Fatma Aliye Hanım, romanlarında daha çok ideal tipler yanında zayıf karakterlere de yer vererek zıtlıklardan yararlanmayı seçmiştir. Fatma Aliye Hanım, genç kızların ve kadınların eğitilmesinin faydalarını her fırsatta vurgulamış, İslamiyet'i samimiyetle benimsemiş ve İslam dininin ilmi gelişmeye engel olduğu iddiasının aksini ısrarla savunmuştur (Aşa, 1995: 261).

Fatma Aliye'nin edebiyat dünyasına kattığı eserler çok sayıda olmasa da onun kadın meselesi hakkında yazdıkları bulunduğu dönem içerisinde büyük yankı uyandırmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın eserleri kadınlar hakkındaki fikirlerini anlamamız açısından önemli kaynaklardır. Osmanlı Devleti'nde kadın haklarının, dönemine göre kadın hakları konusunda duyarlı olan Fatma Aliye Hanım tarafından işlenmiş olması, onun

diğer kadınlardan daha iyi yetişip, kendini daha iyi ifade edebilmesinden kaynaklanmaktadır. Öte yandan babası Ahmet Cevdet Paşa'nın rolünün önemli olduğu da göz ardı edilmemelidir. Fatma Aliye Hanım, yazdığı tüm eserlerinde kadın konusunu işlemekten geri durmamış, muhafazakâr kimliğinden ödün vermeden, kadın hakları konusunda katkıda bulunan önemli isimlerden olmuştur (Demir, 2013: 1061).

Bu sebeple Fatma Aliye Hanım yazdığı tüm eserlerde kadın olma bilincini diğer kadınlara ve kuşaklara aktarmaya çalışmıştır. Makalelerini yayımladığı dergi ve gazeteler kadınları eğitime açısından tam bir eğitim kurumu işlevi görmüştür. Osmanlı son döneminde kadınların savaşlardaki yardımları, kadınların eğitimi, evlilik müessesesi, kadınların giyimi ve özellikle Batı tarafından yanlış anlaşılan İslam dininin gerçek anlayışının ortaya çıkarılması konusunda yazılar kaleme almıştır (Oylubaş, 2014: 2).

Osmanlı Devleti'nde önemli bir devlet adamı olan Ahmet Cevdet Paşa, Tanzimat'la başlayan medeniyet tartışmalarının içinde yer almış ve devletin karar mekanizmalarındaki kişilerden biri olarak toplumun değerlerinin korunarak bir değişimin gerçekleşmesi gerektiği düşüncesini savunmuştur. Hiçbir koşulda Batı medeniyetinin bütünüyle taklidinden yana olmamıştır. Tanpınar, Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ın da Avrupa'ya hayran ve medeniyetçi olduğunu ancak gerçekleştirilecek olan ilerlemenin milliyetin esası olarak gördüğü dini sınırlar içerisinde gerçekleştirilmesini uygun bulduğunu dile getirmiştir (Tanpınar 2003: 165).

Bilindiği gibi Fatma Aliye Hanım eğitime önem vermiş ve yazdığı eserlerini bu amaçla kaleme almıştır. Ona göre roman, kadının yaşamında eksik kalan eğitiminin tamamlayıcılarından biridir. Bu doğrultuda Fatma Aliye Hanım, kadınlara hayatın kendisinden öğrenemedikleri gerçekleri ders verir gibi roman aracılığıyla sunmaktadır (Hanım, 2015: 98-100).

Bu sebeple Fatma Aliye Hanım, romanın yetişkinlerin çocuk ve gençleri eğitmesi için gerek sınıflarda verdikleri akademik bilgilerden gerek uyguladıkları şiddetten daha eğitici olduğunu belirtmiş, çocuklar tarafından fazlaca ilgi gösterilmesinin yararlı olacağı üzerinde durmuştur. Öte yandan yetişkinler tarafından engel olunmasının da yersiz ve mantıksız bir davranış olduğunu dile getirmiştir (Karadağ, 2013: 11).

Fatma Aliye Hanım dönemi içerisinde tanınmış bir isimdir. Kadın haklarına İslami bir çerçeveden bakmış olmasının yanısıra içinde bulunduğu döneme göre ilerici bir tutum sergilemekten sakınca görmemiştir. Döneminin kadın dergilerinde, kadın hakları konusunda çok düşünen ve tartışmalara giren bir isim olmuştur (Demir, 2013: 1050).

Fatma Aliye Hanım bu konuyla ilgili görüşlerine İnkılab Dergisi'nde yayımlanan "İlim ve Cehl" isimli makalesinde yer vermiştir. Kadınların aslında İslamiyet tarafından verilmiş geniş haklara sahip olduklarını, bu hakların örf ve adetler dolayısıyla varlığını yitirdiğini dile getirmiştir. Toplumun ilerlemesinin de ancak bu hakların geri verilmesiyle gerçekleşeceğini ifade etmiştir (Hanım, 1909b: 97-98).

Fatma Aliye kadınlığın ilerlemesi için erkeklerin desteğinin de gerektiğini dile getirmiştir. Aynı zamanda çocuğu yetiştiren kadının medeniyetin bekçisi ve yarınların temeli olduğunu söyleyerek insanlığın ilerlemesini kadınlığın yükselmesine bağlamıştır (Demir, 2013: 1061).

Fatma Aliye gerek makalelerinde gerekse de edebi eserlerinde kadınların taleplerini İslam ile bağdaştırmaya çalışmış ve daha çok bir "İslam kadını" algısı oluşturmaya çalışmıştır (Zihnioğlu, 2003: 76).

Fatma Aliye Hanım eserlerinde, batılı bazı yazarların Osmanlı kadınlarına ilişkin aşağılayıcı ifadelerine karşı çıkmıştır. İslam tarihi boyunca çok sayıda kadın şeyh ve muallimenin ortaya çıktığını ifade ederek yabancıların bu konudaki kanaatlerini zihinlerden silmeye çalışmıştır (Zihnioğlu, 2003: 48-49).

Meşahir-i Nisvan-ı İslam (Ünlü İslam Kadınları) isimli kitabı Fatma Aliye Hanım'ın tarihte yaşamış İslam kadınlarının başarılarını anlattığı eseridir. Fatma Aliye Hanım eseri için yaptığı araştırmalarda Müslüman kadınların başarılarını görünce kendisi de şaşırılmış ve Müslüman kadınların kendi tarihlerini yeterince bilmediğini vurgulamıştır (Çakır, 2016: 29).

Fatma Aliye Hanım kadının batılılaşmasını önemsemiş ancak geleneksel kuralları da reddetmemiştir. Romanlarında ideal batılı kadınların geleneksel taraflarını hep sabit tutmuş ve henüz Osmanlı'da yer almayan kadın haklarını işleyerek gerekliliğini vurgulamıştır (Coşkun, 2010: 949).

Dönemine göre kültürlü bir kadın kişiliğini temsil eden Fatma Aliye Hanım, Batı ve Doğunun üstün yanlarının birleştirilmesinden doğan yeni bir Türk kadınının hayalini kurmuş ve aynı hayali başkalarına kurdurmayı da başarmıştır (Demir, 2013: 1061).

3.2.1.1. Eğitim Algısı

Fatma Aliye Hanım eserlerinde kadın kahramanlarının aldıkları eğitimin özel hocalardan yerli veya yabancı okullara dönüşümünü işlemiş, ayrıca yazılarında her fırsatta kadının eğitiminin olmazsa olmaz olduğunu vurgulayarak eğitilmiş kadının ahlâkını koruyabileceği ve namusuyla para kazanabileceğini anlatmaya çalışmıştır (Coşkun, 2010: 939).

Fatma Aliye Hanım İslam ve Osmanlı kadını idealini benimseyen bir yazar olmasına rağmen eğitim konusu söz konusu olduğunda dönemin diğer yazarları gibi Batı eğitim kültürünü eserlerinde işlemekten geri durmamıştır. *Refet* isimli romanında roman kahramanı olan Refet, yoksul bir cariye'nin kızıdır ve arkadaşı Şule ile gördükleri eğitimle birlikte toplumun diğer hanımlarını bilinçlendirme yoluna gitmişlerdir. Güzel olmadığını bunun içinde evlenip anne olamayacağını düşünen Refet için toplumu eğitime toplumun annesi olma rolü çok önemlidir. Eserde Refet'in üst sınıflara mensup ailelerin kızlarıyla arkadaşlık kurarak Batı kültürüyle tanışması ve öte yandan cariyelik makamından birinin kızının eğitmen olarak atanması fikrini işlemek kadınların sosyal konumu açısından önem arz eden bir konu olmuştur (Hanım, 2012b: 25).

Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında konak içinde Avrupaî tarzda eğitim alan kadınlar münevver kadınlardır. *Enin* romanındaki Sebahat ve Fehame, *Muhadârât* romanındaki Fazıla çevresindeki erkeklerden daha üstün özellik gösteren, konak içinde yetişmeleriyle biryanları geleneğe bağlı diğer yanları Avrupa kültürü ile tanışmış kızlar olarak kurgulanmışlardır (Hanım, 2012a: 12 ve Hanım, 2015: 34).

Her yazısında eğitilmiş kadın idealini işleyen Fatma Aliye'nin *Muhadarat* romanının konusu, kadınların nasıl yaşaması gerektiği olmuştur. Romanda olması gereken kadın tipi olarak tasvir edilen Fazıla, bulunduğu dönemdeki algılarla şekillendirilmiş, edebiyat, müzik, ev idaresi gibi konularda bilgi birikimine sahip ahlaki eğitilmiş bir kadın olarak devrin diğer kadınlarından ayrılmıştır. Fatma Aliye Hanım, Osmanlı kadını, kültürlü Müslüman kadınların doğru bir biçimde tanıtacağına inanmış ve pek

çok eserinde yer verdiği Müslüman ve medeni kadın tiplemesi olan Fazıla karakteriyle örnek oluşturmak istemiştir (Hanım, 2015: 98).

Fatma Aliye Hanım kadınların eğitimi konusunda İslamcı ve gelenekçi bir anlayışı benimsemiştir. Bu sebeple Fransız tarihi öğrenmek yerine kendi tarihimize dönerek İslami kaynaklara yönelmenin daha doğru olduğunu söylemiştir. Bu düşüncelerini Hanımlara Mahsus Gazete’de yayımlanan *Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye* adlı makalesinde, kadınların İslam tarihinden ve yazarlarından haberdar olmadıklarını öte yandan Fransız tarihini ve yazarlarını iyi bildiklerini dile getirmiştir (Hanım, 1893: 2).

Fatma Aliye Hanım, Osmanlı kadınının Türklük ve Osmanlılık terbiyesiyle yetişmesinin doğru olduğunu dile getirmiş, yine aynı makalesinde sözlerini her halkın kendi ahlak ve adabına uygun eğitilmesi gerektiği ifadeleriyle devam ettirmiştir (Hanım, 1893: 2).

Tanzimat ve sonrası süreçte kadının eğitimi çok önemsenmiş ancak kadının düşünce dünyasını geliştirmek yerine dış görüntüsünü değiştirmeye çalışan bir eğitim anlayışı benimsenmiştir (Karaca, 2011: 99). Bu nedenle Fatma Aliye Hanım eserlerinde sık sık kadınların fikrî gelişmelerini sağlayacak bir eğitim almaları gerektiğini ifade etmiştir (Karaca, 2013: 1490)

Fatma Aliye Hanım kadınların eğitiminde Batı’nın taklit edilmesini eleştirmiş, modernleşme hareketinin Osmanlı ve Türk çizgisinden uzaklaşmadan gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bu ifadelerden anlaşıldığı üzere, Fatma Aliye Hanım yalnızca eğitimin niteliğini sorgulamakla kalmamış aynı zamanda kadınların eğitimi meselesine milliyetçi bir ruhla yaklaşmıştır. Kadınların yabancı dil öğrenmelerinin gerekliliğini vurgulamış ancak kendi kültürlerinden de uzak kalmamalarının gerekliliğini ortaya koymuştur. Alaturka ve alafranga terbiye konusuna açıklık getirerek kadınların eğitiminde asıl önemli olanın hüsnü terbiye olduğunu söylemiştir (Güven, 2016: 9).

3.2.1.2. Çalışma Hayatı

Tanzimat’tan itibaren kadınların hayatında önemli yer tutan olayların biri eğitim diğeri de bu eğitimin sonucunda çalışma hayatına girmeleridir. Fatma Aliye eserlerinde zulme boyun eğmeyip iffetiyle hayatını kazanan yeni bir kadın tiplemesi ortaya çıkararak kadını birey olarak kabullendirmeye ve sosyal hayatın içine sokmaya çalışmıştır.

Kadının erkeğin bulunduğu her ortamda kendisine yer edinmeye çalışması bireyselleşerek varlığını ortaya koyması anlamını taşımaktadır. Fatma Aliye Hanım bu konuda kadınların ahlak ve namuslarını koruyarak çalışmalarını desteklemiştir (Coşkun, 2010: 953).

Osmanlı Devleti'nde kadınlar devlet memurluğuna ilk kez öğretmen olarak girmişlerdir. 1870'de açılan kız öğretmen okullarının ilk mezunlarını vermesiyle, Darülmuallimat'ta kadınlar bizzat yönetici olarak yer almaya başlamışlardır (Kurnaz 1996, 122).

Kadınların devlet dairelerine memur olarak girmesi ancak Meşrutiyet döneminde gerçekleşirken, kadınları kendi bünyesinde işe alacağını açıklayan ilk kurum da Telefon Şirketi olmuştur (Demir, 2013: 1066).

Fatma Aliye'ye göre evlilikte bazı erkeklerin kadına zulmetmesinin nedeni kadının maddi dayanağı olmadığından kendisini terk edemeyeceğini bildiği içindir (Karaca 2011, 105). Bu nedenle Fatma Aliye Hanım, kadınların çalışması konusunda yazılarında fikirlerini açıkça ifade etmiş, kadının kendisini yormayacak hafif düzeyde işlerde çalışmasını uygun görmüştür. Mehasin Mecmuasında yer alan *Terbiye-i İçtimaiye* adlı makalesinde, basma ve patiska denilen kumaş fabrikalarının açılarak kadınların çalışabileceği mekanların oluşturulması gerektiğini vurgulamış, böylelikle kadınların hem idari terbiye alabilecekleri hem de aile içerisindeki maddi sıkıntılara çözüm oluşturabileceklerini dile getirmiştir (Hanım, 1909a: 741).

Terbiye-i İçtimaiye başlıklı makalesinde kadınların çalışmasını istemesini dedikodu, miskinlik ve tembelliğin kadınlar arasında yaygınlık kazanmasını önlemesini istediğinden ötürü de savunmuştur. Kadınların zamanlarını boşa harcamak yerine milletlerine sağlayacakları faydanın daha önemli olduğunu ifade etmiştir (Demir, 2013: 1065).

Fatma Aliye Hanım *Refet* isimli romanında, annesiyle bir başına yaşayan Refet'in okuyup öğretmen olarak annesinin gündeliğe gitmemesini hayal ettiğini ifade etmiştir. Romanda Refet'in annesi çalışan bir kadın olarak verilmiş, yapabileceği çamaşır, temizlik ve dikiş gibi işleri yaparak kendi ayakları üzerinde durduğu ve çocuğunu büyüttüğü işlenmiştir. Refet annesinin bir adım ötesi olmuş, annesini ve kendisini

geçindirebilmek adına öğretmen olmak için var gücüyle çalışmıştır (Hanım, 2012b: 120-126).

Muhadarat romanında Remzi, Fazıla'dan ayrılma kararı almış ve bunun üzerine fazıla tüm çaresizliğine rağmen kendisini bir cariye olarak sattırmıştır. Bundan hareketle anlaşılmaktadır ki Fatma Aliye'ye göre, kadının eğitimin önemli olmasının sebeplerinden biri de mecburi haller karşısında kendisini geçindirebilecek kadını yetiştirebilmektir (Hanım, 2015: 300).

Fatma Aliye bir başka romanı *Udi*'de, önce kendisini aldatan kocasından ayrılan sonra da ağabeyini kaybeden Bedia'nın hayatını anlatmıştır. Bedia bir ut satın almış ve kocasından ayrılınca udunu ekmek parası kazanmak için çalmaya başlamıştır. Hayatta yapayalnız kalan Bedia geçimini temin etmek için çalmaya başlamıştır (Hanım, 2012c: 206).

Yine Refet ve Udi romanlarında Tanzimat'tan Meşrutiyet'e kadınların genel olarak edindikleri meslek olan öğretmenlik mesleğinin öne çıktığı görülmüştür. Fatma Aliye bir kadının kendi hayatını kazanabileceğini savunmuştur. *Levâ-yih-i Hayât*, Udi ve Enin romanlarında çalışma hayatını kadının bir güvencesi olarak sunmuştur. *Levâ-yih-i Hayât*'ta kendisini besleyen kocasına sesini çıkaramayan Fehame'nin aksine Enin romanında Sabahat kocasının evindeki zenginliktense gururlu bir hizmetkârlığı tercih ettiğini söylemiştir. Udi romanında da Bedia kendi sanatıyla iffetiyle para kazanarak Sabahat'la aynı fikri savunduğunu göstermiştir (Hanım, 2012a, Hanım, 2012b, Hanım, 2012c, Hanım ve 2012d).

Böylelikle Fatma Aliye Hanım, romanlarında yer verdiği kadınları eğitilmiş bir karakter olarak ortaya çıkarmıştır. Öte yandan kadınların çalışarak hayatlarını devam ettirebilmelerinin önemini vurgulayan Fatma Aliye, *Muhadarat*, Udi ve Refet romanlarında kadınlarını para kazanacak özelliklerle donatmıştır. Refet'in bütün olumsuzluklara rağmen öğretmenlik eğitimini tamamlaması, Udi'de kocasından ayrılan Bedia'nın sonrasında ud dersleri vererek geçimini sağlaması, Fazıla'nın bir cariye olarak satıldığı evde çocuk bakıcılığı ve kâhyalık gibi işleri üstlenmesi, Fatma Aliye'nin kadınların eğitim alıp çalışma hayatında bulunabilmeleri konusundaki fikirlerini destekleyen bir başka noktayı işaret etmiştir (Hanım, 2012c: 215, Hanım, 2012b: 130, Hanım, 2015: 310).

3.2.1.3. Evlilik/ Çok Eşlilik

Osmanlı ve İslam toplumlarında evlilik, cinsel tutku ve fantezinin ötesinde kutsanmış bir kurum olarak algılanmıştır. Osmanlı ailesinin çok eşli bir düzene dayandığı yaygın bir yanıdır. Kentsel alanlarda gelir durumları uygun olan aileler buna gerek duymamış, kırsal kesimdeki geliri düşük ailelerde de bu durumun yerleşmesi zaten mümkün olmamıştır (Ortaylı, 2004: 77).

Osmanlı'da evlilikler görücü usulüyle gerçekleştirilmiştir. Bunun bir sonucu olarak aşk evliliği evliliklerin temelini oluşturmayıp yeni evlenecek çiftler, daha çok aile büyükleri aracılığıyla evlenmişlerdir. Görücü yoluyla evlenenlerin içinde onayı alınmadan evlenenler de bulunmakla birlikte görücü evliliklerin hepsinde adayların onayının alınmadığı da düşünülmemelidir (Kurt, 2012: 122).

Fatma Aliye Hanım “Zevce” adlı makalesinde evliliğinin bir medeniyet basamağı olduğunu ifade etmiştir. Eş demenin birbirine uyumlu olmak anlamına geldiğini söylemiş, evlilikte beraberliğin önemli koşullarından birisinin uyum olduğunu ifade etmiştir. Fatma Aliye Hanım yalnızca iyi bir eş olmaya değil, aynı zamanda annelik hususuna da değinmiş ve bir ailede iyi bir anne olmanın kuşaklar arası aktarım ile gerçekleşeceğini ifade etmiştir (Hanım, 1898a).

“Vâlîde” başlıklı makalesinde ise genç kızlara çocuk yetiştirme hususunda yazılan şeyleri okumalarını tavsiye etmiştir. Ayrıca, büyükannelerin sahip oldukları hayat tecrübelerini torunlarına, genç kuşaklara aktarmalarının öneminin altını çizmiş, böylelikle gençlerin hatalarını daha kolaylıkla düzeltebileceğini ifade etmiştir (Hanım,1898b).

Bu dönemde farklı bir yerde duran tek isim Fatma Aliye Hanım'dır. *Hayal ve Hakikat* isimli romanında gençlerin evlenmeleri ve eş seçmeleri konusunda anne baba baskısının sorunlar doğuracağını vurgulamış ve genç kızların evliliğe daha gerçekçi his ve beklentilerle yaklaşması gerektiği mesajını vermiştir (Hanım, 2012e: 56).

Yazar diğer kitapları olan *Muhadarat* ve *Udi*'de yine benzer mesajları vermiş, istediği mesajları verecek ideal kişiler kurgulamıştır (Hanım 2015 ve Hanım, 2012c). Fatma Aliye Hanım mektup- roman türündeki eseri *Levayih-i Hayat*'ta roman kişileri olan kadınların birbirlerine gönderdikleri mektuplarda, anne babanın kararıyla yapılan

evlilikleri, maddi sıkıntılarla sürdürülen evlilikleri ve evlilikte sevgi ve sadakatin önemi gibi konuları işlemiştir (Hanım, 2012d). Son romanı *Enin*'de ise çok iyi eğitim ve terbiye görmüş kültürlü bir kız olan Sabahat'ın evlilik ve aşk hakkındaki yorumlarıyla kendi istek ve fikirlerini dile getirmiştir (Hanım, 2012a: 82).

Muhafazakâr bir tavrı olan yazar, romanlarında ailenin korunması gerektiğine dair vurgular yapmış ve sağlıklı bir ailenin nasıl kurulması gerektiğine yönelik bilgiler vermiştir. Yanlış uygulanan evliliğin zararları, saygı, sevgi ve sadakat gibi konuların üzerinde ısrarla durmuştur (Canbaz Yumuşak, 2012: 160).

Fatma Aliye Hanım evlilik meselesini romanlarının temel konusu yapmıştır. Levâ-yih-i Hayat isimli romanında farklı tecrübeler yaşayan kadın kahramanlara yer vermiş ve çeşitli bakış açılarıyla dönemin evlilik kurumunu sorgulamıştır. Kadınların eş seçme hakkının varlığına dikkat çekerek modern anlayışı savunmasına rağmen boşanma olayını sınırlı tutarak geleneksel olanı korumaya çalışmıştır. Romanda büyükannesinin zoruyla evlenen Fehime'nin kocası tarafından aldatılması işlenmiştir (Hanım, 2012d). İlk romanı olan *Hayal ve Hakikat*'te ise Vedad ile Vefa isimli iki gencin birbirlerine âşık olmalarını işleyerek evliliklerin karşılıklı muhabbetle yapılması gerektiğini anlatmaya çalışmıştır (Hanım, 2012e). *Muhâdarât* romanında ise, savunulan genel görüşün aksine romanın kadın kahramanı Fazıla, eş seçme hakkının babasında olduğunu düşünen biri olarak kurgulanmıştır. Fazıla'nın evlendiği kişi olan Remzi'yi sevmek için kendini bu duruma hazırladığı yansıtılmıştır. Tüm bunlardan hareketle yazar flörte karşı olduğunu ancak kadının eş seçme hakkının olduğunu vurgulamaya çalışmıştır (Hanım, 2015:180). *Enin* romanında ise aile içinde birbirini tanıyan Suat ile Sabahat'ın nişanlılık dönemlerinde birbirlerini tanıyarak değerlendirmeleri bir taraftan geleneği bir taraftan modern olanı simgelemiştir. Romanın diğer kahramanı Fehame ise evlendiği kişinin resmini ancak nikâhtan sonra görmüştür. Fatma Aliye romandaki bu farklı işleyişi zamanın toplumsal yapısının farklılığını ortaya koymak için gerçekleştirmiştir (Hanım, 2012a: 96). Fatma Aliye Hanım eserlerinde eş seçme hakkını kadınlara da tanımanın yolunu açmış, ancak flörtü reddederek akraba tanıdık gibi kapalı toplumun seçeneklerini örnek göstererek geleneksel yapıdan vazgeçmemenin gerekliliğini vurgulamıştır (Coşkun, 2010: 946).

Enin adlı eseri Fatma Aliye'nin evlilik hakkındaki görüşlerinin anlaşılması açısından önemli bir kaynak olmuştur. İslami usulleri terketmeden eşlerin birbirini tanımasını

uygun gördüğünü anlatmıştır. Romanda, dayısının oğlu Suat'la nişanlı olan Sabahat Suat'ı tanımaya çalışıp evlilik yapmaya o şekilde karar vermeyi istemektedir. Ancak bunun İslami usulle gerçekleşmesini isteyen Fatma Aliye, Sabahat'ın mürebbiyesi Miss Mod'u bir denetleyici olarak romana yerleştirmiştir. Fatma Aliye Hanım, kızların evleneceği erkeği görmeden, görüşleri alınmadan evlendirilmelerine karşı çıkmıştır. Yine aynı eserde evleneceği erkeğin ancak fotoğrafını gören Fehame karakterinin evliliğinde mutsuz olduğunu işlemiştir. Fatma Aliye Hanım, kafa yapılarının denkliğini hem evlenecek olan çiftlerin mutlu olması için hem de evliliğin sağlığı açısından önemli bir unsur olarak saydığı için ısrarla vurgulamıştır (Hanım, 2012a: 135).

Enin adlı romanın kahramanlarından biri olan Rıfat, eserde Fatma Aliye'nin evlilik konusundaki sesi gibi görünmüş, romanda evlilik öncesi tanışma konusu hakkındaki görüşlerini beyan etmiştir. Fatma Aliye Hanım flört tarzına karşı çıkmış, ancak evlenecek olan gençler arasındaki iletişimsizliğe olumlu bakmamıştır (Hanım, 2012a: 141).

Fatma Aliye'nin *Muhadarat* adlı romanı da bu konuyla ilgili son dönem Osmanlı evlilik kurumu uygulamaları hakkında oldukça aydınlatıcı içeriğe sahiptir. Babası istemediği için sevdiği genç Mukaddem ile evlenemeyen roman kahramanı Fazıla'nın bu defa sevmediği için kendisine evlenme teklifinde bulunan Dr. Seha'yı reddetmesi eş seçiminde Fatma Aliye'nin oluşturmak istediği zihniyetinin somutlaşmış bir örneği olarak kabul edilebilir (Hanım, 2015: 132).

Ancak Fâzıla, sonunda babasının kararına itaat etmiş ve Remzi Bey ile evlenmiştir. Aldığı ahlâki eğitimin bir neticesi olarak ta yüzeysel bir adam olan Remzi Bey'i sevmeye çalışmıştır. Bu durum Fatma Aliye'nin 'iyi eş' kavramıyla kızların eğitilmesi gerektiği görüşünün romandaki şekillenmesi olarak görülebilir. Fazıla, Remzi ile evlendikten sonra yine aldığı eğitim neticesinde kocası olduğu için onu şiddetli bir aşkla sevmeye başlar (Hanım, 2015: 205).

Örneğin *Muhadarat* adlı romanın kahramanları Fazıla ve eşi Remzi'nin aldıkları eğitim açısından birbirleriyle uyum sağlayamamaları konusu Fatma Aliye'nin hayatıyla örtüşmüştür. Romanın kahramanı Fazıla, üvey annesi Calibe'nin yalanları yüzünden zor vakitler geçirmiş ancak yine de kendini geliştirme imkânı bulmuştur. Çocukluklarından beri tanıştığı Mukaddem'le evlilik aşamasında olan Fazıla'nın Mukaddem'le arası

açılmış ve Remzi'yle evlenmiştir. Yaptığı bu evlilik kocasını tanımadığı için mutsuzlukla sonuçlanan Fazıla, çareyi evden kaçıp kendini cariye olarak sattırmakta bulmuştur. Fazıla ilk bakışta var olan düzeni kabullenmiş gözükken Fazıla'nın bireyselleşme çabası romanda dikkat çekici bir nokta olmuştur (Hanım, 2015: 210).

Yine Muhadarat romanında dış görünüşünü beğendiği için Nabi'yle evlenen Fevkiye'nin, kocasının serseriliklerinden bıktığı için çareyi boşanmakta bulunduğu anlatılmıştır. Buradan yola çıkarak Fatma Aliye'nin dış görünüş için yapılan evliliği önemsemediği, bu evlilikleri de sakıncalı gördüğü anlaşılmıştır (Hanım, 2015: 250).

Fatma Aliye Hanım diğer yandan Enin romanında ideal olduğunu ileri sürdüğü aile içindeki sosyal düzeni yansıtmaya çalışmıştır. Romanda aynı evde yetişen çiftlerin varlığına dikkat çekerek yalnız kalmamaları koşuluyla birlikte vakit geçirmemeleri konusunda herhangi bir sakıncanın olmadığını dile getirmiştir. Romanın kahramanlarından olan ve yazarın sesi olarak yer edinen Sabahat, Suat'la nişanlılık dönemlerinde yanlarındaki üçüncü bir kişiyle görüşmelerini gerçekleştirmişlerdir. Bu durum Sabahat'in dolayısıyla Fatma Aliye'nin geleneksel yapıya her alanda eleştiri getirmediğini gösterir nitelikte olmuştur (Hanım, 2012a: 138).

Fatma Aliye Hanım'ın yazılarında önemsemediği rol iyi eş ve iyi anne rolüdür. Levâyih-i Hayat ve Enin romanlarında hoppa olarak nitelendirdiği karakterlerin karşısında bu ilkeyi önemseyen kadın tipleri yer almıştır (Hanım, 2012a ve Hanım, 2012d).

Fatma Aliye'nin romanlarındaki kadın kahramanlar, hiçbir zaman kendilerini duygularına kaptırmamışlar, evlilik konusunda aşkın yanında kültürlü olmak gibi özellikler aramışlardır (Demir, 2013: 1063). Örneğin, Darulmuallimat'ı bitiren Refet karakteri, kendisiyle evlenmek isteyen amcaoğlunu cahil olduğu gerekçesiyle reddetmiştir (Hanım, 2012b: 35).

Fatma Aliye'nin romanlarına baktığımızda kadının evlenmeden önce erkeği tanımasını gerekli gördüğü anlaşılmaktadır. Muhadarat'ta Fazıla ile Mukaddem'in çocukluklarından beri birbirlerini tanımaları, Enin'de Sabahat'in çocukluğunu birlikte geçirdiği Suat'la nişanlanması, Hayal ve Hakikat'te ise Vedat ile Vefa'nın nişanlanmadan on yıl önce birbirlerini tanımaya başlamaları evliliğin, flörtle değil de

İslâmi usuller çerçevesinde tanıyarak gerçekleştirilmesi gerektiğini vurgular (Hanım, 2012a: 52-53).

Fatma Aliye Hanım'ın yazılarında bahsettiği konulardan biri de çok eşlilik kavramı olmuştur. İslam dini dört kadınla evliliği, ancak belirli sosyo-ekonomik ve kültürel koşullarla kabul etmiştir. Ve bununla birlikte insana en uygun evlilik türü olarak açıkça tek eşliliği tavsiye etmiştir. Bu konuya gerçekçi bir şekilde yaklaşıldığında, İslam'ın çokeşliliği istisnai bir durum karşısında değerlendirmeyi kabul ettiği ortaya çıkmaktadır. Bunun üzerine Osmanlı'da da çok evliliğin istisnalar dışında yaygın olmadığı, günümüz toplumlarında olduğu gibi orada da tek eşli yaşam türünün egemen olduğu bilinmektedir (Kurt, 2012: 127).

Nisvan-ı İslam isimli eserinde Fatma Aliye Hanım çok eşlilik konusuna, İslam'ın hangi şartlarda izin verdiğine ve erkeğin kadına davranışları konusuna değinmiştir. Fatma Aliye her ne kadar geleneksel olana değer verse de çok eşliliğin kadının bireyselleşmesi önündeki engel olduğu fikrini de savunmuştur (Hanım, 2009: 37). Çok eşlilik tartışmaları üzerine Fatma Aliye Hanım, Avrupa'dan gelen kültürlü kadınlarla kendi evinde konuşmalar yapmıştır. Fatma Aliye çok eşlilik konusunda İslamiyet'in kısıtlamalar getirdiğinin, çok eşliliğin kolay kolay kabul görür bir şey olmadığını bilincinde olduğunu dile getirmiştir (Hanım, 2009: 41).

Fatma Aliye Hanım'ın çok eşlilik kavramını ağırlıkla işlediği Nisvan-İslam adlı çalışmasında evine Paris'ten konuk olarak gelen filozof ve astronomi üzerine çalışan Madam R.'nin çok eşlilik, tesettür ve boşanma gibi konular hakkında sorduğu soruları, söz konusu uygulamaların 'hikmetli yanları' üzerinde durarak cevaplamaya çalışmıştır. Fatma Aliye Hanım, çok eşliliğin bir Tanrı buyruğu olmadığını ama gayr-ı meşru çocukların doğmasına engel olacağı ve özellikle kırsal kesimde kadınların iş yükünün paylaşılmasını sağlayacağı için tasvip etmese de yasaklanmasını sakıncalı gördüğünü belirtmiştir (Hanım, 2009: 38).

Fatma Aliye'nin çok eşlilik üzerine kalem oynattığı yerlerden birisi de Malumat gazetesi olmuştur. Mahmut Esat Efendi'nin çok eşliliği, erkeğin doğasına bağlayarak savunması ve bunu dünyevi bir nedenle açıklaması üzerine Fatma Aliye Hanım Mahmut Esat'ın fikrine şiddetle karşı çıkmıştır (Hanım, 2007: 80-81).

Yine Fatma Aliye Nisvan-ı İslam'da farklı bir görüşü ortaya çıkarmıştır. Antakya'da yaşayan kadınların çok eşliliğe karşı olmadığını söylemiştir. Çünkü kocaları üstlerine ne kadar eş alırsa kendi üzerlerindeki işleri o derecede azalmış olacaktır ve kadınlar bu durumdan gayet hoşnut olacaklarını dile getirmişlerdir (Hanım, 2009: 91).

3.2.1.4. Boşanma

Fatma Aliye Hanım genel olarak kadının boşanmasına karşı olumsuz bir tavır sergilememiştir. Kocasının ikinci bir evlilik yapmasına razı olmayan kadının boşanabileceğini İslâm Kadınları isimli kitabında ifade etmiştir (Hanım, 2009: 43-44). Fatma Aliye aynı zamanda çok eşliliği eleştiren Avrupalı kadınlara, asıl kendi kültürlerinde boşanmalarının imkânsız olduğundan, evliliklerinin de ömür boyu süren bir çile olmasından söz etmekten kendini alamamıştır (Hanım, 2009: 43).

Fatma Aliye Hanım'ın Muhadarat romanında Fazıla, çocuğu olmadığı için kocasının birkaç cariyeyle odalık yapmasına izin vermiş ancak kocasının niyetinin başka olduğunu farkedince bunu kabul etmeyip ayrılmaya karar vermiştir (Hanım, 2015: 219). Yine Udi romanında Bedia, kocasının kendisini bir kadınla aldattığını öğrenince ayrılmaya karar vermiştir (Hanım, 2012c: 196). Enin'de ise Sabahat, kendisini kardeşiyle aldattığını düşündüğü Suat'la nişanlıyken evlenmekten vazgeçmiştir (Hanım, 2012a: 164). Fatma Aliye'nin eserlerine genel olarak baktığımızda boşanma olgusunu, kocanın aldatmasına karşı kadınların bir tür savunma aracı olarak kullandıkları söylenebilir. Ancak yine aynı Fatma Aliye Nisvan-ı İslam isimli eserinde boşanma hakkının kadına verilmesi durumunda kadının bu hakkı kullanmak için yeterli sabır gösteremeyeceğini düşündüğünü de dile getirmiştir (Hanım, 2009: 92).

Tüm bunlara rağmen o dönemde boşanmadan sonra kadınlar üzerindeki toplum baskısı konusu önemli bir sorun olarak görülmüştür. Fatma Aliye Hanım bu sebeple romanlarında çalışarak kendi hayatını sürdüren kadınları örneklemiştir. Babalarının ve kocalarının hayatlarından çıkan kadınların kendi kabiliyetleri ve güçleriyle hayatlarını sürdürmeleri üstelik bunu ahlaklarını muhafaza ederek yapmaları eserlerinin dikkat çekici yanını oluşturmuştur (Argunşah, 2012, 63).

3.2.1.5. Kamusal Alan ve Örtünme

Batılılaşmayla birlikte mekânı ev olan kadınlar ev dışına, kamusal alana girmeye başlamışlardır. Tanzimat dönemi kadınların kamusal yaşama girişini hızlandırmıştır (Coşkun, 2010: 951). Kadınların kamusal hayatta yerlerini almadıkları müddetçe Osmanlı Devleti'nin gelişmesinin mümkün olamayacağı düşünülmüştür (Özdemir, 2003).

Yine bu dönemde Osmanlı Devleti'nde kadınlar tesettür konusunda yaşamak ve ferace kullanıp, saçları görünecek şekilde başlarını kapatmaya başlamışlardır. Bunun üzerine Tanzimat döneminde çıkarılan bir yasa ile kadınların yalnız başlarına alışveriş yapmaları, erkeklere ait yerlere girmeleri yasaklanmıştır (Kurnaz 1996, 121).

Fatma Aliye Hanım kadınların kamusal hayatta var olmasını istemiş ve kadına ayrılan sınırlı alandan duyduğu hoşnutsuzluğu Terbiye-i İçtimaiye isimli makalesinde ifade etmiştir. Kadınların babaları, kardeşleri ve oğullarıyla dahi dışarda olamamalarını, park ve bahçelere çıkamamalarını eleştirmiştir (Fatma Aliye 1909a: 741).

Tanzimat'ın ilanıyla birlikte değişen diğer bir alan da kadınların giyim konusudur. Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde kadın kahramanların örtünmesi özel bir yer edinir. Başörtüsünü ve mantosunu giyinen kadın kamusal alanda bulunmuş, sosyal hayatta rahat hareket etmesini sağlayan bu kıyafetler zamanla çarşafın geleneksel olarak kalmasına yol açmışlardır. Fatma Aliye Hanım'ın romanlarında sade ve gösterişsiz kıyafetler her zaman doğru Batılılaşmanın yolu olarak gösterilmiştir. Fatma Aliye'nin *Udi* ve *Refet* romanlarında Refet ve Bedia başörtüsü ve yeldirme* kullanmışlardır. Kullanımının rahatlığından ve kadının çalışma hayatını kolaylaştırması açısından tercih edilen bu kıyafetlerin hem İslam'la zıtlaşmadığı hem de Batılı yaşam tarzına daha yakın olduğu düşünülmüştür (Hanım, 2012c: 26 ve Hanım, 2012b: 39).

Fatma Aliye özellikle kadınların örtünmesi konusunda İranlılar gibi aşırıya kaçanları eleştirmiştir. Nisvân-ı İslam'da kadınların saçlarının örtülmesinin dinin emri olduğunu, yüzü örtmenin geleneksel bir adet haline geldiğini yazmıştır. Kadınların erkeklerle konuşmamalarının ise adetlerden kaynaklandığını, gündelik yaşamda ortaya çıkan bu durumun İslamiyet'le ilgisinin olmadığını ifade etmiştir (Hanım, 2009: 50-51).

*Yeldirme:Eskiden genellikle ya da şimdi kimi yerlerde kadınların çarşaf yerine kullandıkları, başörtüsüyle birlikte giyilen hafif üstlük.

Dönemin gazetelerinden Hanımlara Mahsus Gazete’de yalnızca Avrupa tarzı eğitim ve yaşam biçimi eleştirilmemiştir. Kadının yeri ortaya konulurken İran’ın fethinin olumsuz etkisi de aktarılmıştır. Bu bağlamda Fatma Aliye Hanım ‘Eslâf-ı Nisvân: Arab Kadınları’ adlı makalesinde kadınların gelişmesinin önüne engel koyan etkenlerin İslamiyet ve Osmanlı Devleti olduğu yerleşik inancına meydan okumuş ve kadınların cehalete sürüklenmesinin İran’ın fethiyle başladığını iddia etmiştir. Bu durumu ise fetihden sonra Osmanlı’da bazı adetlerinin benimsenmesiyle ilişkilendirmiştir. Bunlardan bir tanesinin kadınların örtünme biçimi olduğunu iddia etmiş ve İranlılar gibi örtünen kadınları eleştirmiştir (Hanım, 1896: 312).

3.2.1.6. Yanlış Anlaşılan Modernizm

Osmanlı toplumunun değişim sebebiyle Batı’dan neyin hangi ölçüde alınacağını kestirememesi ulaşılması istenilen amacı engelleyecek sorunlar ortaya çıkarmıştır. Modernleşme süreciyle devletin bürokratları lüks hayat yaşamaya başlamışlar ve ev ve konaklarında kullanılan eşyaları Batı kültürüne göre düzenlemeye başlamışlardır. Batılı yaşam tarzını büyük oranda kabul edenler toplumun büyük tepkisiyle karşılaşmışlardır. 19. yüzyılın sonlarında daha da belirginleşen yanlış anlaşılan Batı kültürü asimile kişilerin ortaya çıkmasına meydan vermiştir. Sosyal hayatta sık rastlanır hale gelen bu kişiler yazarlar tarafından romanlarda da sık sık işlenmişlerdir. Bunlara zıt olarak özellikle Fatma Aliye Hanım, pek çok eserinde Müslüman ve medeni kadın tiplemesini savunmuştur (Karabulut, 2010: 131-132).

Örneğin, Enin isimli romanında batılı karakter Fehame’nin annesi Lütfiye Hanım’ı kızını çevresine gösteriş olsun diye okutması, bencilliği gibi yönleri yüzünden eserinde hep olumsuz bakış açısıyla değerlendirmiştir (Hanım, 2012a: 287).

Ayrıca Enin romanı Fatma Aliye’nin Avrupa modasının en yakından incelendiği bir eseridir. Romanın kahramanları olan Sabahat sade ve şık giyimi benimserken, Nebahat daha gösterişli ve dekolte giyinen bir tipleme olarak karşımıza çıkmıştır. Fatma Aliye romanında sade kıyafetin doğru Batılı görünüm olduğunu savunmuş ve Nebahat’ın gösterişli kıyafetlerinin ahlâki zaafı gösterdiğini öne sürmeye çalışmıştır (Hanım, 2012a: 27).

Fatma Aliye Hanım eserlerinde ideal modern kadın tipini daha iyi anlatabilmek için moderniteyi kötüye kullanan kadın tiplmeleri oluşturmuştur. Eserlerinde bu kadınlara

'hoppa kadın' ismiyle atıfta bulunmuş ve bu kadınların Batı kültürünü içselleştirememiş, Batıyı eğitim ilim açısından değil serbest yaşayış, giyim konusunda ele alan ve asıl ulaşılması gereken idealin önünde engel olarak görülen tipler olduğunu vurgulamıştır (Coşkun, 2010: 935).

Fatma Aliye Hanım eserlerinde kadının ev içi rolleri kadar çalışan kamusal alandaki kadını da işlemiştir. Muhadarat, Refet ve Udi romanlarında hem edebiyatta hem de hayatta yeni ideal bir kadın tiplemesi oluşturmaya çalışmıştır (Hanım, 2015, Hanım, 2012b ve Hanım, 2012c).

Tanzimat'tan sonraki süreçte Osmanlı Devleti'nde her alanda geleneksel yapının kırılması söz konusu olmuştur. Bu kırılmanın en net görüntüsü kadınlar üzerinde görülmüştür ve kadın yazarlar eserlerinde modernleşme sürecini aşama aşama işlemişlerdir. Tanzimat'la başlayan bu süreç Meşrutiyetle birlikte hız kazanmıştır. Birçok açıdan Batı modernizmini Osmanlı toplumunda görünür kılan yeniliklerin en önemlisi kadının bireyselleşmesi ve kimlik kazanması olmuştur. Kimliğini kazanarak kamusal alanda kendisine yer edinen kadının bulunduğu toplum da aynı zamanda modern toplum olarak kabul edilmiştir. Kadını konu alan eserler, kadın yazar ve gazetecilerin yazdıkları eserler geleneksel kültürden Batı kültürüne geçişte yaşanan değişimleri görebileceğimiz en önemli kaynaklar olmuşlardır. Batı kültürünü benimseten en birinci yol eğitim olması hasebiyle konaklarda başlayan eğitim yerini zamanla Batılı okullara bırakmıştır. Özellikle Fatma Aliye Hanım iyi eğitim almış bu kadınları Batı idealine uygun kadın olarak tanımlamıştır. Tüm bunların yanı sıra modernleşmeye paralel olarak kadınların yabancı dil öğrenmesi ve piyano çalması modernleşen kadının simgesi konumunda olmaktan çıkmamıştır (Coşkun, 2010: 960-961).

SONUÇ

Toplumumuzda kadının konumu, daima medeniyetin bir göstergesi olarak kabul edilmiştir. Buradan hareketle görülmektedir ki, Osmanlı Devleti'nde gerçekleştirilen modernleşme çalışmalarını kadınlar üzerinden değerlendirmek gerekli olacaktır. Çalışmada Osmanlı'nın modernleşme süreci bağlamında kadının konumunun nasıl ele alındığı işlenmiş, modernleşme sürecinin temsilcisi olan kadın ve erkek tiplerinin romanlarda ne şekilde temsil edildiği sosyal hayatta ve aile hayatındaki etkilerinin belirlendiği amaçlanmıştır. Bundan hareketle Fatma Aliye Hanım'ın eserleri incelenmiştir.

Fatma Aliye Hanım bu anlamda öncü bir isim olmuştur. Fatma Aliye Hanım'ı bugün tanımamızdaki en önemli faktör, döneminin kadınına yeni fırsatlar sunan görüşleri ve çalışmaları olmuştur. Türk edebiyatı tarihi tarafından ilk kadın romancı olarak tanımlanan Fatma Aliye Hanım'ın yazı faaliyetlerine bakıldığında sadece roman yazarı olmadığı, döneminin gazete ve dergilerinde de kadınların sorunları hakkında makaleler yayımladığı görülmektedir. Modernleşme sürecinde kadınları ilgilendiren her konuda bir tartışma alanı oluşturmayı başarmıştır. Öte yandan kadının sosyal hayatın bir parçası olması konusunda başka bir önderliği de üstlenmiş, katıldığı derneklerde gereken çalışmaları yürütmüştür. Bu yüzden Fatma Aliye Hanım'ın düşünce dünyasını bilmek 19. Yüzyıl kadını anlamak açısından önemli olmuştur.

Çalışmada konusu itibariyle Fatma Aliye Hanım'ın gerek İslam gerek Osmanlı tarihi hakkındaki görüşleri tespit edilerek yaşanan değişim süreci karşısındaki tutumu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yine kadınların Osmanlı modernleşmesinden etkilenmelerini ve bu modernleşmeyi bir kadın olarak yönlendirmeleri üzerinde düşünülmüş ve kadınların hangi temeller üzerinde nasıl yeni açılımlara geçtikleri değerlendirilmiştir.

Osmanlı kadınının değişime katılması ve onun bir parçası olması köklü bir sürecin başlaması anlamına gelmiş, bununla birlikte hayatı derinden etkileyen pek çok konu tartışmaya açılmıştır. Değişim ve dönüşümün milli ve İslami değerleri esas alan ve onlarla çelişmeyen bir yapıda olmasını savunan Fatma Aliye Hanım, dönemin gazete ve dergilerinde yazdığı makaleler ve romanlarıyla başta kadınlar olmak üzere devrin insanına hitap etmiştir. Fatma Aliye Hanım'da edebiyat, sanatsal bir yöneliş olarak

başlamışsa da kısa sürede bir araca dönüşmüştür. Onun yazma sebebi devrinin özellikle de kadın öznel sorunların karşısında bir tavır ortaya koymaktır.

Fatma Aliye Hanım için en önemli değerler aile kurumu ve dindir. Tüm yazma uğraşı bu konuların etrafında şekillenmiştir. Eğitim, terbiye, evlilik, İslamiyet, örtünme, çokeşlilik, cariyelik konularına sıkça değinmiştir. Fatma Aliye Hanım eğitim fikrinden yola çıkarak annelik ve kadın eğitimi için fikir yürütmüş daha sonra kadının aile içinde de olsa bireysel hayatına etki eden cariyelik, çokeşlilik, boşanma konuları üzerinde yoğunlaşmıştır. Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde Osmanlı toplumuna en büyük katkısı İslamiyet'in doğru anlaşılmadığını anlatmaya çalışması olmuştur.

Yazarın değindiği konulardan bir başkası da kadının tesettürü konusu olmuştur. Fatma Aliye Hanım kadının başının örtülü olmasını doğru bulmuş, başörtüsünün kadının ve bağlı olduğu milletin ilerlemesine engel olmadığını söyleyerek Batıcıların önemli söylemlerinden olan tesettürün gereksizliği görüşüne karşı çıkmıştır.

Fatma Aliye Hanım görücü usulü evliliği romanlarında sık sık işlemiş, İslam dininin bazı konularda kadına boşanma hakkını verdiğini de söylemeden geçmemiş, fakat yine de boşanma tavsiye ettiği bir olay olmamıştır.

Fatma Aliye Hanım'ın kadına ilişkin en önemli gördüğü meselelerden biri de kadının eğitimi olmuştur. Fatma Aliye Hanım'a göre kadın toplumun önemli bir unsuru olduğu için onun eğitimi önem arz etmektedir ve iyi eğitilmiş bir kadın toplumun gelişmesine ve ilerlemesine yardımcı olur. Fatma Aliye Hanım kadının geleneksel ve modern unsurlardan yararlanılarak eğitilmesi üzerinde durmuştur.

Fatma Aliye Hanım ele aldığı sorunları genelde muhafazakâr bir bakış açısına göre şekillendirmiştir. Dolayısıyla sorunlar karşısında sunduğu çözüm önerileri ve gösterdiği referanslar da İslam kaynaklı olmuştur. Fatma Aliye Hanım kadının eğitimi, evliliği, çalışma hayatı ve sosyal hayatı gibi bütün bu konulara yönelik düzenlemelere gelenekçi-İslamcı çizgisiyle yaklaşmıştır. İslamiyet'te kadının mevkisi gibi toplum ve aile hayatını etkileyen konularda fikirlerini ortaya koymaktan geri durmamıştır. Bütün bunları kitap, makale, kadınlara yönelik konferanslardan yararlanarak dile getirmiştir. Bu yıllarda kadınlar, sorunlarını edebi eserlerden faydalanarak dile getirmişlerdir. Fatma Aliye Hanım'ın kadın sorununa karşı sergilediği tavrı öğrenmenin önemi konulara bir

kadın yazar olarak nasıl yaklaştığının anlaşılmasından kaynaklanır. Sonuç olarak bir kadın gözünden dönemin yapısı ve bu yapı içerisinde bir kadının bugün bile üzerinde durulan başarılı bir rol model olarak zirveye yerleşmesine tanık olunmuştur.

KAYNAKÇA

Acun, Fatma (2007). Osmanlı'nın Torunları Cumhuriyet'in Çocukları: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Değişme ve Süreklilik. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15, 40.

Ahmad, Feroz (2012). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akça, Gürsoy ve Hülür, Himmet (2007). Tanzimat'tan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, 235-269.

Aksanyar, Necati (1999). Türk Toplumunda Batıcılık Akımı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 229-244.

Altun, Fahrettin (2011). *Modernleşme Kuramı 'Eleştirel Bir Giriş*. İstanbul:Küre Yayıncılık.

Alver, Köksal (2006). Edebiyat ve Kimlik. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 32-43.

Argunşah, Hülya (2012). Osmanlı Kadınının Avrupa'ya Takdim ve Müdafaası: Nisvan-ı İslam. Yakup Çelik (Der.), *Şerif Aktaş'a Armağan (ss.51-67)*, Ankara: Kurgan Edebiyat.

Aslan Yaşar, Gamze (2011). Ortaçağdan Günümüze 'Modernite': Doğuşu ve Doğası. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(7), 10-26.

Aşa, H. Emel (1995). Fatma Aliye Hanım (1862-1936). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 12, ss.261-262). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.

Avcı, Yasemin (2007). Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde 'Otoriter Modernleşme' ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, 21, 1-18.

Budak, Ali (2004). Osmanlı Modernleşmesi ve Kadın. *Sivil Toplum Dergisi*, 2(8), 120-136.

Budak, Ali (2007). Osmanlı Modernleşmesi ve Edebiyat. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 117-144.

Canbaz Yumuşak, Firdevs (2012). Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk Romanında Aile Kurumu ve Ütopik Romanlarımızda Aile. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi*, 8(31), 52-74.

Coşkun, Betül (2010). Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak Tanzimat'tan Cumhuriyete. *Türk Çalışmaları Dergisi*, 5(4), 930-964.

Cuma, Ahmet (2009). Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi: Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 81-94.

Çakır, Serpil (2008, Temmuz 19). 1908'in Kadınlar Açısından Anlamı. *Bia Haber Merkezi*. <https://m.bianet.org/biamag/kadin/108437-1908-in-kadinlar-acisindan-anlami>

Çakır, Serpil (2016). *Osmanlı Kadın Hareketi* (5.bs.). İstanbul: Metis Yayınları.

Çelik, Yüksel (2013a). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1703-1876)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çelik, Yüksel (2013b). *Osmanlı Devleti'nde Yenileşme Hareketleri (1876-1918)*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Çetin, Halis (2003). Gelenek ve Değişim Arasında Kriz: Türk Modernleşmesi. *Doğu Batı Dergisi*, 25, 19.

Çiçek Atıl Cem, Aydın, Selçuk ve Yağci, Bülent (2015). Modernleşme Sürecinde Kadın: Osmanlı Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(9), 269-284.

Çokoğullar Emel ve Bozaslan, Bakko Mehmet (2014). Eğitim ve Eşitlik Talebiyle Şekillenen Osmanlı Kadın Hareketinin Milliyetçi Söyleme Eklemlenmesi. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(1), 171-190.

Demir, Hilal (2013). Fatma Aliye Hanım'ın Çerçevesinden Kadın Haklarının Sınırları. *Türk Çalışmaları Dergisi*, 8(9), 1059-1068.

Demir, Mine (2016). Osmanlı Kadınları Arasında Modanın Yaygınlaşmasında Bir Araç Olarak Biçki-Dikiş. *Bartın Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 71-89.

Dünder, Leyla Burcu (2011, Temmuz 20). Türk Modernleşmesi'nin Kültürel Simgeleri ve Edebiyat. <http://www.tdk.gov.tr/images/css/TDD/2011s714/2011714dunder.pdf>

Efendi, Ahmet Mithat (2016). *Fatma Aliye Hanım Yahut Bir Muharrire-i Osmaniyenin Neşeti*, (Ayşe Aşır, Haz) İstanbul: Dergâh Yayınları.

Er, İzzet (1998). *Din Sosyolojisi*, İstanbul: Akçağ Yayınları.

Er, Rahmi (2008). Roman: Arap Edebiyatı. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 35, ss.164-166). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.

Gencer, Mustafa (2008). Osmanlı- Türk Modernleşme Sürecinde Kültür, Din ve Siyaset İlişkileri. *Türk Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 354-369.

Göle, Nilüfer (2001). *Modern Mahrem*, İstanbul: Metis Yayınları.

Gündüz, Mustafa (2007). *II. Meşrutiyet'in Klasik Paradigmaları: İctihad, Sebilürreşâd ve Türk Yurdu'nda Toplumsal Tezler*, Ankara: Lotus Yayınları.

Güven, Zühre Canay (2016). Eril Tarih Söyleminde Bir Osmanlı Kadın Kamusal Alanı: Hanımlara Mahsus Gazete. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 43, 1-14.

Güzel Abdurrahman ve Torun Ali (2003). *Türk Halk Edebiyatı El Kitabı*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Güzel, Şehmus (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*(Cilt 3, ss. 242-261). İstanbul: İletişim Yayınları.

Hanım, Fatma Aliye (1893). Talim ve Terbiye-i Benat-ı Osmaniye. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 37, ss. 1-2.

Hanım, Fatma Aliye (1896). Eslâf-ı Nisvân: Arab Kadınları. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 86(3).

Hanım, Fatma Aliye (1898a). Zevce. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 186.

Hanım, Fatma Aliye (1898b). Valide. *Hanımlara Mahsus Gazete*, 190.

- Hanım, Fatma Aliye (1909a). Terbiye-i İçtimaiye. *Mehasin Mecmuası*, 10, ss. 738-742.
- Hanım, Fatma Aliye (1909b). İlim ve Cehl. *İnkılab Gazetesi*, 7, ss.97-98.
- Hanım, Fatma Aliye (2007). *Çok Eşlilik Taaddüd-i Zevcat*. (Firdevs Canbaz, Der.) Ankara: Hece Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2009). *İslâm Kadınları (Nisvan-ı İslâm)*. (Amine Pekin- Ayhan Pekin, Der.) İstanbul: İnkılab Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2012). *İstila-yı İslam*. (Yunus Emre Uçan, Der.), İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2012a). *Enin*. (Ayşe Demir, Der.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2012b). *Refet*. (Şahika Karaca, Der.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2012c). *Udi*. (Şahika Karaca, Der.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2012d). *Levayih-i Hayat*. (Ayşe Demir, Der.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2012e). *Hayal ve Hakikat*. (Hülya Argunşah, Der.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- Hanım, Fatma Aliye (2015). *Muhâdârât*. (Osman Sevim, Der.) İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Hanioğlu, Şükrü (1985). Batıcılık. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi (Cilt 5, ss. 187-206)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Işın, Ekrem (1988). Tanzimat, Kadın ve Gündelik Hayat. *Tarih ve Toplum Dergisi*, 22, 22- 27. İstanbul: İletişim Yayınları.
- İnalcık, Halil (1958). Osmanlı Hukukuna Giriş: Örf – Sultani Hukuk Fatih'in Kanunları. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 13(2),102-126.
- İnalcık, Halil (2005). Kültür Ekileşimi, Küreselleşme. *Doğu Batı Dergisi*, 18,112-146.

- İnalçık, Halil (2007). Padişah. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 34, ss.140-143). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.
- Kadıoğlu, Ayşe (1999). *Cumhuriyet İdaresi Demokrasi Muhasebesi*. Ankara: Metis Yayınları.
- Kalaycıoğlu, Ersin ve Sarıbay, Ali Yaşar (Der.). (2014). *Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme*. Bursa: Sentez Yayıncılık.
- Kaplan, Leyla (1999). II.Meşrutiyet Dönemi Kadınların Özgürleşme Hareketi. *Osmanlı Ansiklopedisi*, (Cilt 5, ss. 466-473). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Karabulut, Mustafa (2010). Tanzimat Dönemi’nde Osmanlı’nın Yenileşme Sürecine Bir Bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 187,125-138.
- Karabulut, Sezen Çoğun (2005). Türk Basınında Kadın Gazetesi’nin Yeri (1947-1962). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 4(11), 187-200.
- Karaca, Şahika (2010). Şemsettin Sami ve Kadınlar. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(13),136-146.
- Karaca, Şahika (2011). Fatma Aliye Hanım’ın Türk Kadın Haklarının Düşünsel Temellerine Katkıları. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, 31, 93-110.
- Karaca, Şahika (2013). Fatma Aliye ve Emine Semiye’nin Kadının Toplumsal Kimliğinin Kazandırılmasında Öncü Fikirleri. *Akademik Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 1481- 1499.
- Karaçorlu, Nimet (2009). Fatma Aliye ve Tedkik-i Ecsâm İsimli Eseri ve Batı Düşüncesini Tenkidi. (Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Karadağ, Ayşe Banu (2013). Çeviri Tarihimizde ‘Gözle Görünür’ Bir Mütercime: Fatma Aliye Hanım. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 37(2), 2-16.
- Karpat, Kemal (2002). *Osmanlı Modernleşmesi: Toplum, Kuramsal Değişim ve Nüfus*. Ankara: İmge Kitabevi.

- Karpat, Kemal (2006). *Osmanlı'da Değişim, Modernleşme ve Uluslaşma*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Karpat, Kemal (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kılıçbay, Mehmet Ali (t.y). Osmanlı Batılılaşması. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Cilt 1, ss. 147-153)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurnaz, Şefika (1996). *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Kurt, Abdurrahman (2012). Osmanlı Aile Yapısı. *Muhafazakâr Düşünce Dergisi, 8(31)*, 119-136.
- Lewis, Bernard (2015). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. (Babür Turna, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınları.
- Mardin, Şerif (1991). *Tanzimat'tan Sonra Aşırı Batılılaşma; Türk Modernleşmesi Makaleler IV*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (2004). *Türk Modernleşmesi*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Cemil (1998). *Rümuz-ül Edeb Kırk Ambar;1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Meriç, Nevin (2000). *Osmanlı Kadınının Cumhuriyet Kadınına Dönüşümü*. (Yıldız Ramazanoğlu, Der.) İstanbul: Pınar Yayınları.
- Moran Berna (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Roman. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, (Cilt 2, ss. 409-418)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Moran Berna (1991). *Türk Romanına Eleştirel Bakış 1: Türk Romanı ve Batılılaşma Sorunsalı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Narlı, Nilüfer (1999). Modernleşme, Siyasal İslam ve Kadınlar. *Kadın Araştırmaları Dergisi, 6*, 87-102.

Oğuzhan, Ülkü Ayşe (2007). Türkiye’de Modernleşmenin Oluşumu ve Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Batılılaşma Olgusu: ‘Kiralık Konak’, ‘Sözde Kızlar’, ‘Yaprak Dökümü’. *Bellekten Dergisi*, 55(1), 111-144.

Ohnet, Georges (2014). *Meram*. (Fatma Aliye Hanım, Çev.) İstanbul: Papersense Yayınları.

Okay, Orhan (1992). Türk Edebiyatının Batılılaşması. *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Cilt 5, ss.167-171). İstanbul:Türkiye Diyanet Vakfı.

Okay, Orhan (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmet Mithat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Okuyucu, Merve (2013). Yayın Değerlendirme: Orhan Okay – Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı. *Fatih Sultan Mehmet İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2, 403-406.

Ortaylı, İlber (t.y). Batılılaşma Sorunu. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt 1, ss. 120-138). İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İlber (2004). *Osmanlı Toplumunda Aile*. İstanbul: Pan Yayıncılık.

Ortaylı, İlber (2005). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Ortaylı, İlber (2010). *Avrupa Ve Biz: Seçme Eserler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Oylubaş, Duygu (2014). Fatma Aliye Hanım’ın Düşünce Dünyası (Yüksek Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Özdamar Tığlı, Hande (2008). Tarihten Bir Sima: Fatma Aliye Hanım. *Toplum ve Demokrasi Dergisi*, 2, 253-256.

Özdemir, Ufuk (2003). Türkiye’de Kadın Kıyafetinde Modernleşme Süreci Ve Medyanın Etkisi. *Köprü Dergisi*, 84, 28.

Özkan, Nevzat (2017). İlk Kadın Romancımız Fatma Aliye’nin Yetiştığı Sosyal ve Kültürel Ortam. *Söylem Filoloji Dergisi*, 2(2),180-192.

Özkaya, Yücel (1985). *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Özkırmımlı, Atilla (1995). *Tarih İçinde Türk Edebiyatı*. Ankara: Ümit Yayıncılık.

Özkiraz Ahmet ve Arslanel, M.Nazan (2011). İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 3(1), 1-10.

Öztürk, Veysel (2012). Gerçekten Kurmacaya: Gazeteci Ahmet Mithat'tan Yazar Ahmet Mithat'a. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*,47(47),171-182.

Polat Ferihan ve Derer Gündüz (2016). Muhafazakârlık ve Feminizm Kıskacında Bir İsim: Fatma Aliye Hanım. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 15, 185-206.

Sarıbay, Ali Yaşar (1994). *Postmodernite, Sivil Toplum ve İslam*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Sarp, Çağatay (2016). Osmanlı-Türk Toplumunda Sorunlu Bir Sosyal Değişim Biçimi Olarak Modernleşme. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 28,139-153.

Sezer, Baykan (1998). Doğu-Batı Ayrımı. *Doğu Batı Dergisi*, 36, 37-44.

Subaşı, Necdet (2002). *Öteki Türkiye'de Din Ve Modernleşme*, Ankara: Vadi Yayınları.

Şahin, Cemile ve Şahin Mustafa (2013). Osmanlı Son Dönemi ile Milli Mücadele Yıllarında Türk Kadınının Sosyal, Siyasi ve Askeri Faaliyetleri. *Nevşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(2), 53-72.

Şen Sönmez, Ürün (2013). Fatma Aliye'nin Muhâdârât Adlı Romanında Kadının Eğitimine Dair. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2(2), 295-311.

Tanpınar, Ahmet Hamdi (2003). *19.Asır Türk Edebiyatı Tarihi*. İstanbul:Çağlayan Kitabevi.

Timur, Taner (t.y). Osmanlı ve Batılılaşma. *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, (Cilt 1, ss.139-146). İstanbul: İletişim Yayınları.

Turan, Namık Sinan (2013). Modernleşmeyi Semboller Üzerinden Okumak: Son Dönem Osmanlı Kadın Kıyafetinde Değişim ve Toplumsal Tartışmalar. *Kadın Araştırmaları Dergisi*, 12, 103-138.

Türkeş, A. Ömer (2001). Gündük Bir Edebiyat Kanonu. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, (Cilt 2, ss. 425- 447). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkeş, A. Ömer (2009). Toplum ve Kimlik Kurma Kılavuzu Olarak Roman. *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce*, (Cilt 9, ss. 977-993). İstanbul: İletişim Yayınları.

Türkkahraman, Mimar (2009). Türkiye’de Yaşanan Uluslararası Kültürel Değişim Sürecinde Batı ve Avrupa Birliği. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, 39, 1-40.

Türköne, Mümtazer (1994). *Modernleşme, Laiklik ve Demokrasi*. Ankara: Ark Yayınevi.

Uçar, Ramazan (2011). Abdullah Cevdet’in Batı Medeniyeti ve Batılılaşma Anlayışı. *Toplum Bilimleri Dergisi*, 5(10), 7-30.

Uyanık, Necmi (2014). Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Kadınına Bakışı. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 36, 137-161.

Uygur, Erdoğan (2006). Toplumların Yeniden Yapılanmasında Edebiyat Adamlarının Rolü ve Sovyetler Döneminde Azerbaycan Örneği. *Çukurova Üniversitesi Türkoloji Makale Bilgi Sistemi*.

Zihnioğlu, Yaprak (2003). *Kadınsız İnkılâp*. İstanbul: Metis Yayınları.

ÖZGEÇMİŞ

Hayrunnisa Ünsal, 17 Şubat 1992 yılında İstanbul'un Bakırköy ilçesinde doğdu. İlkokulu ve ortaokulu Şair Baki İlköğretim Okulu'nda bitirdikten sonra Rıfat Canayakın Lisesi'nden mezun oldu. 2010 yılında Sakarya Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimini Bölümünü kazanmış, 2014 yılında aynı bölümden mezun olmuştur. Yine aynı yıl Sakarya Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı yüksek lisans programından kabul almıştır ve halen öğrenimine devam etmektedir.